

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Серія: Монографії ч. 31

Йосиф Сірка

Розвиток національної свідомости лемків
Пряшівщини у світлі української
художньої літератури Чехословаччини

МЮНХЕН 1980

Оцифровано з бібліотеки М. Мольнара

Йосиф Сірка

Розвиток національної свідомости лемків Пряшівщини
у світлі української художньої літератури Чехословаччини

UNIVERSITAS LIBERA UCRAINENSIS
UKRAINISCHE FREIE UNIVERSITÄT • UKRAINIAN FREE UNIVERSITY
UNIVERSITÉ UKRAINIENNE LIBRE • UNIVERSIDAD LIBRE UCRANIANA

Reihe: Monographien Band 31 Vol. Series: Monographs

JOSEF SIRKA

DIE ENTWICKLUNG DES NATIONALEN BEWUSSTSEIN
IM LICHT DER UKRAINISCHER LITERATUR
DER TSCHECHOSLOWAKEI

THE DEVELOPMENT OF NATIONAL CONSCIOUSNESS
AS REFLECTED IN THE UKRAINIAN LITERATURE
OF CZECHOSLOVAKIA

LE DÉVELOPPEMENT DU SENTIMENT NATIONAL UKRAINIEN
A LA LUMIÈRE DE LA LITTÉRATURE UKRAINIENNE
DE TCHÉCOSLOVAQUIE

EL DESARROLLO DEL SENTIMIENTO UCRANIANO
A LA LUZ DE LA LITERATURA UCRANIANA
DE CHECOESLOVAQUIA

MÜNCHEN 1980

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Серія: Монографії ч. 31

Йосиф Сірка

**Розвиток національної свідомості лемків
Пряшівщини у світлі української
художньої літератури Чехословаччини**

МЮНХЕН 1980

Моїй дружині Анні з родини Слюсарчуків

Появу друком цієї книжки завдячує Український Вільний Університет і автор — Кураторії Лемківської Фундації ім. Бучинського при Українським Народнім Союзі. Св. п. Фундатор, сам родом з Лемківщини призначив заповітом фонд на студії для лемків і на видання творів про Лемківщину. Висловлюємо щиру подяку членам Екзекутиви Українського Народнього Союзу (Нью Джерзі), за передання дотації на видання цієї монографії, присвяченої розвитку національної свідомости Пряшівщини.

Окрему подяку автор висловлює В. Соханові та д-р А. Слюсарчуківі, які своєю кореспонденцією спричинилися до одержання фондів; І. Гватеві, І. Керестілеві, Н. Зубенко та Н. Холявці за допомогу зібрати літературу; І. Лізер, Ф. Мена-Меранді, Л. Качуровській та моїй дружині Анні за переклади і коректуру резюме; проф. д-р В. Яневу та проф. д-р Г. Васьковичу за клопотання щодо фондів і друку.

Мюнхен — Зіген, травень 1980 року

З М І С Т

	Стор.
Вступ	7
I. Утворення Чехословацької республіки й українське питання	11
Національний утиск продовжується	15
Друга світова війна та розвиток українських справ після неї	17
Акції, які викликали непопулярність серед людности	20
Запізнений крок правильного рішення	21
Посилення словакізації	23
II. Розвиток національної свідомости лемків Пряшівщини у світлі української літератури Чехословаччини	25
Поезія — найпопулярніша літературна форма	30
Старше покоління	32
Василь Гренджа-Донський — основоположник української поезії на Закарпатті 32; Зачинатель української літературної мови на Пряшівщині — Федір Лазорик 35; Поет прозріння — Іван Мацинський 41; Андрій Карабелеш 46; Олексій Фаринич 47; Михайло Качалуба 47; Іван Гриць-Дуда 48.	
Початок національного відродження — середнє покоління	49
Сергій Макара 50; Йосиф Шелепець 52; Віктор Гайний 54; Петро Гула 55; Йосиф Збіглей 57; Ілля Галайда 57; Юрій Бача 58; Іван Бабин 59.	
Якість і кількість — риси поетичної творчості молодшого покоління	60
Степан Гостиняк 61; Михайло Дробняк 64; Мирослав Немет 66; Мілан Бобак 67; Ганна Коцур 68; Мілан Регула та Юрко Волох 68.	
Група жіночого пробудження — наймолодша	69
III. Проза — важлива галузь в становленні української національної свідомости	71
Старше покоління в боротьбі за національне відродження	73
Василь Зозуляк 74; Михайло Шмайда 78; Юрко Боролич 84; Федір Іванчов 89; Іван Гриць-Дуда 90; Єва Бісс 91; Іван Прокіпчак 92; Андрій Кусько 92; Федір Лазорик 93; Іван Мацинський 93; Михайло Питель 94; Михайло Сабадош 95.	

Середнє покоління і прояв національного дозрівання	96
Василь Дацей 98; Йосиф Шелепець 98; Лариса Мольнар 99; Ганна Галчак 99; Степан Гацуцин 100; Микола Ксеняк 100; Людмила Зілинська 100; Юрій Бача 101; Ілля Галайда 101; Андрій Пестременко 101.	
На протоптаних стежках — молодше покоління	102
Драматичні твори	105
Післямова	108
Посилання. Зноски	112
Вступ	112
Утворення Чехословацької республіки й українське питання	113
Розвиток національної свідомости лемків Пряшівщини у світ- лі української літератури Чехословаччини	118
Початок національного відродження — середнє покоління	124
Якість і кількість — риси поетичної творчости молодшого покоління	126
Проза — важлива галузь в становленні української націо- нальної свідомости	128
Середнє покоління і прояв національного дозрівання	133
Драматичні твори	136
Література	138
Скорочення	170
Резюме	171
Die Entwicklung der nationalen Bewußtseins im Lichte der ukrainischen Literatur der Tschechoslowakei	171
The Development of National Consciousness as Reflected in the Ukrainian Literature of Czechoslovakia	175
Le developpement du sentiment national ukrainien à la lumière de la littérature ukrainienne de Tchecoslovaquie	179
El desarrollo del sentimiento ucraniano a la luz de la literatura ucra- niana de Checoeslovaquia	183
Іменний покажчик	187

ВСТУП

Здавалось би, що Лемківщину знають добре, бо про неї вже багато писали. Та в дійсності навіть такі шановні автори як Юліян Тарнович або Микола Сидор-Чарторійський обмежилися в своїх працях про Лемківщину на землю, яка опинилася під Польщею, випустивши лемків, які опинилися в кордонах чехословацької держави. Про належність лемків з обох боків польсько-чехословацького кордону до одного племені зі спільним історичним минулим сьогодні вже нема сумніву, бо історичні матеріали та наукові розвідки (О. Ставровського, Ю. Красовського та ін.) свідчать про спільне минуле цього українського племені. На жаль, десятиліттями розділені кордоном лемки, сьогодні викликають у деякого враження, що це дві окремі групи з подібним діалектом, звичаями, піснями і т. п. В дійсності — це одне українське плем'я, яке найбільше потерпіло відсутністю власної української держави, за яке століттями не був хто заступитися й не заступається за нього й сьогодні.

Після другої світової війни лемки, яких віками ділили то природні, то державні кордони, опинилися не тільки в ізоляції державними кордонами, але й без власної, споконвічної території. Частина з них, які жили в Польщі, переселили у західні польські землі, а частину переселили в Україну чи заслали в Сибір. Лише мала група (якихось 150 тисяч) залишилася на своїй етнічній території — Пряшівщині. Післявоєнні польські політики, за допомоги московських «експертів» думали по-сталінському вирішити лемківське питання, подібно до питання кримських татар, яких переселили з їхніх прадідівських земель, з метою ліквідувати їх. Таким чином, в інтересах імперії було ліквідоване питання національної меншости кримських татар, а в Польщі лемків, але не було усунено проблему людського горя, бо ж національність, чи національна група не перелітний птах. Доля лемків є свідченням певної безсердечности ХХ віку у відношенні до національних груп — не тільки в Азії, Африці, але й в серці Європи, до якої належать лемки.

Лемки, як зазначають науковці та енциклопедії, це етнічна українська група, що заселяє (вірніше — заселяла) обидві сторони Бескид (в Карпатах між річками Сяном та Попрадом і на захід

від Ужу). Краще сказати — заселяла, бо, під сучасну пору, на своїх споконвічних землях залишилися лише лемки, які входять у Словаччину — на Пряшівщині, а з іншого боку Beskid лемки змушені були після другої світової війни залишити свої землі й хати та поселитися на т. зв. «знов одзисканих» землях Польської Народної Республіки. Доля лемків, як і всього українського народу, позначена тягарем чужої влади, браком національної держави. Чи не найпереконливіше про лемківську недолю свідчить сам факт, що під сучасну пору лемки живуть більш розкидано як п'ятдесят років тому — у трьох державах: Польщі, Чехословаччині й по всьому СРСР. Та доля їх мало чим відрізняється — пригонування національних прав в СРСР відчують на собі лемки, яким після другої світової війни обіцяли національний розквіт в «сім'ї братніх народів», тут вони змушені зрікатися не тільки свого типового лемківського, але й національного українського, бо так вимагають імперіяльні інтереси т. зв. «Союзу» РСР; лемки, які залишилися в Польщі, розкидано заселяють західні землі, маючи дуже малу можливість зберегти свій самобутній лемківський характер і мову; лемки в Чехословаччині мають більше можливостей від своїх братів в Польщі та СРСР щодо культурного розвитку (зрештою, вони залишилися на своїх історичних землях), але вони ізольовані від свого головного кореня поза межами кордону на Північ і на Схід.

Такий сьогоденний стан лемків, які дали українській літературі великого лірика Богдана Антонича, з рядів яких вийшла низка вчених, які займають почесні місця не тільки в історії українського народу, але й слов'янських народів.

Щоб краще порозуміти горе лемків, то нагадаємо, що ще до другої світової війни лемків ділив лише один польський кордон, але за Австро-Угорської монархії вся Лемківщина належала до монархії. Отже, в минулому рідні і знайомі могли себе відвідувати, великі ярмарки по обох сторонах Beskid були доступні для всіх лемків. Та минають дні, минають роки, але не минають знущання з українців, які в силу політичних обставин не здатні заступитися не те, що за лемків, але навіть за свої власні національні права у т. зв. «самостійній» державі. Тому й триває лемківське горе, яке з часом не зменшується, а зростає.

Лемки, як закинена гілка українського народу зазнали терпіння від різних панів-поневолювачів: австрійських, польських, угорських, чеських, словацьких . . . , сьогодні вже й перестали їх рахувати, бо пани поминулися, влада змінилася, а несправедливість залишилася. Самі лемки трудолюбиві, гостинні й миролюбні люди, але через брак національної української держави,

їм найбільше з-поміж українських етнічних груп наробилося шкоди й несправедливості.

На жаль, до сьогодні ще не появилася праця, яка б компактно розглянула цю етнічну українську групу, яка б лемків розглядала як цілість в історичному аспекті, яка б виходила з політичного становища лемків в минулому та їхнього соціологічного аналізу, їхнього місця в історії народів Європи, в середині якої вони поселилися в далекому минулому.

Про історію лемків Пряшівщини останніми роками появилася низка наукових праць, частина яких займається історичним минулим українців Пряшівщини,¹ а інші вказують на політичне рішення національного питання в Чехословаччині після другої світової війни² (та частково перед нею). Всі праці займаються лише вузьким питанням — історичним минулим та сучасним станом лемків в Чехословаччині, бракує аналітичного підходу до питання лемків як одної великої етнічної групи українців, яких об'єднують спільні риси мови, звичаї, пісні та історична доля в минулому.

При великій подібності долі лемків в різних державах, настала значна відмінність в їхніх життєвих, економічно-політичних і культурних умовах після другої світової війни. Чи не в найкращому становищі опинилися лемки Пряшівщини, які після другої світової війни залишилися на своїх землях, хоч і вони під сучасну пору піддані значній словакизації. Становище лемків Пряшівщини могло бути значно кращим, коли б була залишилася Українська Народня Рада Пряшівщини, як одинокий політичний представник українців Чехословаччини.

Лемки Пряшівщини, разом зі закарпатцями, брали масову участь в Чехословацькому армійському корпусі та антифашистській боротьбі, за що їм обіцяли право на національний розвиток. Саме тому наводимо у першій частині нашої праці коротке наświetлення про участь українців у будівництві Чехословаччини і їх роль в боротьбі проти фашизму, щоб краще можна було зрозуміти сучасний стан лемків Пряшівщини,³ їхній розвиток в царині культури й економіки.

Завдяки постійному поневоленню, довгим був шлях лемків до національної свідомості. В цьому розумінні лемки Пряшівщини значно відстали від своїх братів по другу сторону Бескид. Боротьба за національну свідомість серед лемків Пряшівщини була скомплікована і політичними умовами в Чехословаччині після ліквідації УНРП та запровадження насильної колективізації і православізації. Шлях до національного усвідомлення можна найкраще продемонструвати на основі художньої літератури українців Пряшівщини після 1945 року. Дзеркалом цього складного шляху

служать художні твори місцевих авторів, які лише мало в чому могли спиратися на будительські традиції Пряшівщини та Закарпаття. Подолавши шлях від будительства, через русофільство, письменники лемків Пряшівщини опинилися на вірному шляху національної усвідомлености, зазначивши не тільки місцевий, але й державний успіх.

Саме національний аспект в українській літературі Чехословаччини⁴ став предметом нашого дослідження,⁵ бо на ньому можна продемонструвати складність та перешкоди, з якими зустрілася ця молода література на своєму шляху. Під сучасну пору твори місцевих українських авторів стали здобутком не тільки полиць лемківської інтелігенції на Пряшівщині, але знайшли також місце в хатах хліборобів та робітників.

Аналіз процесу національного усвідомлення лемків Пряшівщини допоможе краще зрозуміти прогалину, яка існує в науковому світі, щодо лемків взагалі та дасть можливість краще побачити трагедію лемків з другого боку Beskidських Карпат, які вже раніше дійшли до національної свідомости, але під сучасну пору не мають змоги культурного розвитку.

УТВОРЕННЯ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ Й УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ

Після розпаду Австро-Угорської монархії українці були одиноким, з-поміж кількісно немалих європейських народів, яким не вдалося утворити незалежну національну державу й об'єднати в ній усі українські землі. В наслідок того, західньоукраїнські землі були приєднані до новостворених держав — Польщі, Румунії і Чехословаччини.¹ Таким чином, боротьба за національне визволення для українських етнічних територій означала лише заміну однієї чужої державности — іншою. Саме тут розпочалася особлива трагедія лемків, яких розділили чехословацько-польським кордоном у дві держави.² З цього часу розпочалося відчуження між лемками по обох сторонах Карпат, хоч умови прикордонного життя ще дозволяли деякі контакти між близькими з обох боків кордону.

Лемки, які опинилися в Чехословаччині як автономна частина Карпатської України,³ мали дещо кращі умови у порівнянні до старого монархічного угорського режиму, але нова держава не усувала штучні перешкоди минулого, що гальмували національний розвиток людности української етнічної частини. Національна свідомість русинів, з точки зору чехословацьких правлячих кіл, вважалася небезпечною для чехословацької державности. Тому державні органи, за посередництвом державного механізму, використовували у своїх політичних цілях усі недуги української людности, щоб гальмувати національно-визвольний рух з метою прилучення її території до своєї держави.

Від самого початку приєднання української етнічної території колишньої Угорщини до новоствореної чехословацької держави виникли суперечности між чехословацьким урядом і політичною репрезентацією українців у справі державно-правового впорядкування Карпатської Русі⁴ та визнання її кордонів на етнічному принципі.

Ще на Міровій конференції у Сен Жермен⁵ чехословацька делегація домоглася встановлення демаркаційної лінії між автономною Підкарпатською Руссю і Словаччиною, якою стала ріка Уж. Таким чином українську етнічну територію колишніх коміта-

тів Спиш, Шариш, Земплин і частину комітату Уж підпорядкували адміністративному управлінню Словаччини.⁶

«Рух українців по обох сторонах ріки Уж за цілість Закарпаття чехословацькі правлячі кола паралізували посередництвом державного і партійного механізму. Адміністративні реформи від 1923 та 1928 рр. ще більше посилили чехословацьку владу на закарпатських землях. Політичну діяльність на Закарпатті і Пряшівщині підпорядковано центральним політичним партіям, передусім Аграрній та Крамаржовій народно-демократичній, керівництва яких різними способами, як підкупом, наданням депутатських мандатів, привернули на свою сторону українських діячів, які раніше очолювали рух за цілість Закарпаття. Так, наприклад, А. Бескид, ставши губернатором Підкарпатської Русі, ніколи вже не висував питання про приєднання Пряшівщини до автономної Закарпатської України».⁷

За весь період існування домюнхенської республіки не було вирішене спірне питання кордону між т. зв. автономною Підкарпатською Руссю і Словаччиною.

План державно-правового впорядкування Закарпаття у складі Чехословаччини, складений представниками американських українців-русинів і ухвалений Центральною Руською Народною Радою в Ужгороді (16 травня 1919 р.),⁸ суперечив політичним намірам чехословацьких державних діячів по відношенню до цього краю, який забезпечував сусідство ЧСР з Румунією. Прихід чеської адміністрації на Закарпаття та обмеження прав українського губернатора Г. Жатковича чехи виправдовували відсталістю української людности, що служило також виправдуванням недотримання міжнародних договорів, стосовно української етнічної території в ЧСР.⁹

На відміну від людности Карпатської України, яка становила більшість хоч у формальній автономії (тут були як національні групи угорці та євреї), українська людність Пряшівщини становила національну меншість в Словаччині, що триває аж до сьогоднішнього дня. Українське питання на Пряшівщині стало невід'ємною частиною територіального питання Словаччини, з якого впливав посилений утиск українців. До того, збільшилася і відірваність від лемків з польського боку, з якими лемки Пряшівщини раніше утримували тісні й родинні контакти.

Чехословацька державність не тільки не вирішила національного питання, не дотримала міжнародних договорів щодо автономії українців, але вона й не вирішила основних соціальних проблем української людности, яка після війни опинилася у скрутному

становищі, величезна різниця між чехо-словацькими та українськими землями щодо економічного стану не зменшувалась, а зростала. Як зазначає Фр. Коеглер 75 відсоток індустрії старої Австро-Угорської монархії концентрувалося на території, яку пізніше одержала Чехословаччина.¹⁰ Чехословаччина була індустріальною країною, оскільки вже 1910 року із 100 осіб 54 були зайняті в промисловості, а на той самий час в Англії припадало на 100 осіб лише 46 зайнятих у промисловості.¹¹ Про іншу картину говорить А. Брож у зв'язку з третьою річницею республіки в розділі про Карпатську Україну:

Carpathian Ruthenia is an agricultural country possessing only very inconsiderable industries. As however this agriculture is carried on only in a primitive fashion, and consists mainly in the care of cattle on the mountain pastures, its produce is inadequate for the support of the population.¹²

Часткове пожвавлення лісової промисловості в 20-х рр. не вирішило основні проблеми — надання землі і відшкодування воєнних втрат не були здійснені. Тому поступово поглиблювалась економічна відсталість українських земель в порівнянні з іншими областями республіки. Домінуючим компонентом українського питання в Чехословаччині залишались соціальні проблеми, що в свою чергу негативно позначало ділянку культури.

Культурний процес розвитку української етнічної частини в Чехословаччині в період першої республіки визначався мовною й конфесійною боротьбою.¹³ Суть мовного питання полягала у сперечаннях про те, яка мова — російська, українська, чи русинська або карпаторуська — повинна стати викладовою й діловою мовою Закарпаття. Хоч з лінгвістичного боку не було сумніву про приналежність закарпатських та пряшівських говірок до західноукраїнської діалектної групи, що, зрештою, підтвердила Празька Академія Наук 4 грудня 1919 року. Мовне питання на Закарпатті і Пряшівщині стало в першу чергу політичним питанням, дезорієнтуючим чинником українських народних мас у їхньому визначенні національної приналежності. Ставлення чехословацького уряду до мовного питання на Закарпатті яскраво демонструє Програма діяльності міністерства освіти у Празі на 1922 рік, в якій, крім іншого, мовиться:

О том про který proud (ruský, ukrajinský nebo domácí) se rozhodnouti je jistě věci politiky než jazykovědy... Z hlediska státních zájmu československých však lze plaidovati nejspíše pro mateřský jazyk, ježto jinak po konsolidaci poměru v Rusku nebo v Ukrajině spadla by v budoucnosti Podkarpatská Rus do klína některému z těchto států, neboť kulturně bylo by připraveno všechno, aby se tak

stálo. Naproti tomu při nenapádnem favorizování mateřského jazyka, ježto bude tu co činiti s národem malým a literárne separovaným od Rusů a Ukrajinců, což ostatně nejvíce odpovídá dnešním kulturním poměrům Podkarpatské Rusi, nebudou živěný centrifugální složky a připojení k státu Československému bude tužší.¹⁴

Політичний русинізм, який чехословацькі правлячі кола витягли із ідеологічного арсеналу, послужив придушенню національної свідомості українців. Русинство означало мовну та культурну відірваність від решти українського народу, означало денационалізацію, тобто — чехізацію й словакізацію українців Закарпаття і Пряшівщини.

Пряшівщина, завдяки політичним умовам, стала останньою фортецею русофільства та політичного русинізму, які дуже гальмували національне відродження української людности та сприяли її денационалізації. Географічне положення Пряшівщини та відсутність власного капіталу не створювали умов для розвитку національної економіки, яка є вирішальним фактором у національному русі. Наслідком того, з одного боку зростала залежність окремих соціальних груп української спільноти від держави, а з другого — послаблювалася їхня боротьба за свої соціальні, політичні й національні права. Через те, українці Пряшівщини були одинокою національною меншістю в республіці, яка не могла скористати навіть тих прав і свобод, які гарантувала чехословацька Конституція національним меншинам.

Політика денационалізації чехословацьких правлячих кіл щодо української людности проявилася у своїй конкретній формі в діяльності шкільництва й культури. Асимілятори виправдовували її перевагою вищої західної культури над культурою східною, до якої зараховували українців.¹⁵ Політичні обставини на Пряшівщині значно звужували простір для народного розвитку української людности в порівнянні до Закарпаття, оскільки Пряшівщину старалися правлячі кола ізолювати від культурного процесу загальноукраїнського.

Завдяки нерозвиненості соціальної структури української людности Пряшівщини, керівну роль в культурно-національному процесі надалі відігравала греко-католицька церква, діяльність якої була до значної міри обмежена. Наслідком вищесказаного, культурний процес на Пряшівщині в цей період позначений провінціалізмом, ізолюваністю від загальноукраїнської культури; причини слід шукати в соціальному й національному утиску українців з боку словацьких і чеських правлячих кіл.

Перша Чехословацька республіка була багатонаціональною державою, в якій, крім чехів та словаків, жили відносно кількісні

національності — угорці, німці, поляки та українці. Тому національне питання, яке перепліталось зі соціальними проблемами, у 30-х роках стало важливим політичним фактором. Невирішені національні проблеми 20-х рр. виступили у новій формі, загострюються суперечності між чехами і словаками та іншими національностями, що в кінці 30-х рр., в період європейської політичної кризи, стали однією з причин розпаду республіки.

Українці Закарпаття та Пряшівщини не жили в безпосередньому сусідстві своєї національної держави, до якої могли би приєднатися після розпаду республіки. Тому для української людности чехословацька державність була політичною реальністю, в рамках якої українці Закарпаття та Пряшівщини боролися за свої соціальні й національні права, за об'єднання української етнічної території в одну адміністративно-правову одиницю з автономними правами у складі чехословацької держави.

Національний утиск продовжується.

Ніби у відповідь на вимоги українців розпочалася зосереджена атака проти їх інтелігенції з боку шовіністичної Словаччини. Словацька Ліга, за допомогою державних чинників, пробувала усіма засобами придушити всякі прояви культурно-національного життя українців Пряшівщини. Згідно з думкою керівних органів Словацької Ліги «людність, яку вважають руською, не має досі національної свідомості і тому тихенькою культурною діяльністю та економічним піднесенням можна б проблему 90 тисяч русинів на Словаччині в порівняно короткому часі ліквідувати».¹⁶ Для реалізації свого задуму центральне керівництво Словацької Ліги створювало в першу чергу «психологічні умови» для ліквідації українських шкіл, отруюючи свідомість словацьких громадян «русинською небезпекою» на Східній Словаччині.

Хоч в українському національному питанні на Пряшівщині домінував соціальний компонент, а мовна й конфесійна боротьба стали гальмом національної свідомості українського населення, все ж більшість селянства стала на захист не лише соціальних, але й національних прав. Виразом народного гніву української людности проти своїх гнобителів стало чертіжнянсько-гарбурське заворушення 1935 року.¹⁷ В цьому заворушенні селяни заговорили про свої соціальні й культурні права, їхній протест організував усі прошарки української людности, передусім молодь та культурно-освітніх діячів.

Наслідком нових політичних умов на Закарпатській Україні та Пряшівській Лемківщині центральні політичні партії змушені

були йти на деякі поступки. «Таким чином у 1935-1936 навчальному році Міністерство освіти дозволило впровадити руську мову навчання у 56 початкових школах, а в 1936-1937 році — дозволило відкрити Пряшівську руську гімназію».¹⁸ Перші успіхи стали активізувати всю свідому інтелігенцію і селян. 17 серпня 1936 року у Пряшеві відбулись збори культурно-освітніх діячів Пряшівщини, які знову заявили про єдність лемків Пряшівщини з українцями Закарпаття та висловили знов бажання жити в автономній Закарпатській Україні (Підкарпатській Русі). Беручи до уваги неохоту чехословацьких правлячих кіл справедливо вирішити спірне питання кордону між Закарпатською Україною і Словацькою, збори надіслали чехословацькому урядові меморандум, в якому вимагали, щоб цю проблему було вирішено на основі плебісциту. Задля реалізації пляну на покращання соціально-економічного, політичного й національного становища української людності Пряшівщини було обрано Народний комітет, якому було доручено провадити переговори з представниками уряду, губернатором та представниками центральних політичних партій.

Чехословацький уряд не дав жодної відповіді на Меморандум, зате Словацька Ліга (націоналістична організація) почала новий наступ проти українців. Використовуючи нестачу коштів у селян на утримування шкіл, Ліга засновувала за допомогою нотаріусів та несвідомих дрібних службовців (залізничників, листонош, писарів та ін.) в українських селах словацькі школи, з метою словакізувати українську шкільну молодь.¹⁹ Оскільки вчителювання в українських селах було пов'язане з церковним співом, то Словацька Ліга домоглася у шкільних властей заснування окремих паралельних класів при Пряшівській Учительській семінарії, що згодом перейшло в окрему вчительську семінарію для греко-католиків словаків у Михайлівцях. Випусники цієї семінарії словакізували пізніше українську молодь.

Українських культурно-освітніх діячів переслідували, звільняли з праці, дислокували в словацькі села і дальші райони і т. п. Незважаючи на переслідування, Народний Комітет, разом з культурно-освітніми товариствами та депутатами Національних Зборів, 10 травня 1938 року знов звернувся до чехословацького уряду з Меморандумом, в якому домагався справедливого вирішення українського питання на Пряшівщині. Але розвиток дальших політичних подій в Європі, що привів до політичної кризи і в Чехословащині, вже не дозволив пануючим колам виправити помилки в національній політиці по відношенню до української людності Закарпаття і Пряшівщини.

Після розпаду Чехословащини (1939), загарбання Угорщиною Закарпатської України, українці Пряшівщини опинилися у над-

звичайно скрутному становищі в фашистській Словацькій державі. Правда, захоплена угорцями територія не відповідала лінії на річці Уж. Хоч Словацька держава проіснувала всього 6 років, але словацькі фашисти встигли випрацювати плани на денационалізацію українців. Згідно з цими планами, українцям, які б не піддалися словакізації, погрожували вивезенням на Україну, бо, мовляв, територія, на якій вони знаходяться — словацька.²⁰ Зі значними втратами українська людність витримала цей тиск словакізації, як і інша частина лемків мадяризації в угорській державі, в чому не мала заслуга учителів в українських селах Закарпаття та Пряшівщини.²¹

Друга світова війна та розвиток українських справ після неї.

Після угорської окупації Закарпатської України²² 1939 року Пряшівщина залишилася на поталу словацьких фашистів. Українська людність Пряшівщини активно включилася у антифашистську боротьбу на двох фронтах — внутрішньому (домашньому) і закордонному.²³ Багато молодих людей Закарпаття і Пряшівщини, бажаючи боротися проти фашизму перейшла в СРСР з надією на допомогу т. зв. рідного брата, але замість брата їх зустрічали працівники НКВД. Майже всі втікачі в СРСР пізніше опинились без судового процесу мов шпioni в сибірських концентраційних таборах. Щойно 1943 року ув'язнені українці Закарпаття та Пряшівщини одержали змогу зголоситися у Перший Чехословацький армійський корпус в СРСР, а тим самим дістали нагоду звільнитись із сибірських сталінських концтаборів. Вже «30 жовтня 1943 року із загального числа 3.348 солдатів нараховувалось 2.210 закарпатських українців»²⁴ в Першому чехословацькому армійському корпусі. Вже тут треба бачити причину пізнішого позитивного ставлення до українців в ЧСР.

Українці, які були в рядах словацької армії, дезертували й переходили у армію генерала Л. Свободи, Червону армію або провадили партизанську війну проти фашистської Німеччини. Наслідком того, українські села Пряшівщини були знищені — село Токаїк було цілковито спалене, а всіх чоловіків розстріляно.²⁵ Українці однозначно поставилися проти фашизму німецького і словацького, завдяки чому ніхто після війни не міг їм закидати коляборацію з окупантом. Зважаючи на велику й активну участь української людности Пряшівщини та Закарпаття в боротьбі проти фашизму, слід було очікувати і більше можливостей для українців у їхньому національному розвитку. Тому українці ЧСР вступили в нову республіку як рівноправні громадяни і 1 березня

1945 року заснували у Пряшеві Українську Народну Раду Пряшівщини (УНРП), як репрезентивний орган в ділянці економіки, культури й політики, який зробив багато корисного для війною знищених сіл і міст, при організації шкіл, культури й охорони здоров'я.²⁶

Дальші справи розвивалися проти очікувань чехословацького уряду, який 5 квітня 1945 року оголосив «Проголошення Кошицької урядової програми», в якій сказано про рівноправність у ЧСР трьох братніх народів — чехів, словаків і українців. Уряд Чехословаччини тоді ще не припускав, що Закарпаття приєднають до України (29 червня 1945 року Закарпаття було приєднане до основної території України), Пряшівщина знов залишилася в рамках Словаччини з власним органом УНРП, але відділена від Закарпаття суворим державним кордоном, маючи дуже обмежену можливість зв'язку з Україною та зі своїми братами-лемками з польського боку.²⁷

Опинившись в нових політичних умовах, українська молодь Пряшівщини активно залучається у культурно-політичне життя і 24 травня 1945 р. заснувала Союз Молоді Карпат (СМК).²⁸ В селах проходила активна діяльність різноманітних гуртків самодіяльності. В той час починає виходити газета «Пряшевщина» та молодіжні журнали «Здвіночок» і «Костер».²⁹ Активну діяльність проводила УНРП, яка вживала російську мову, а в її органі «Пряшевщина» переважала теж російська мова над українською. В школах, поряд з російською й словацькою мовами, запроваджено було кілька годин української мови, для викладання якої не було вчителів. Позиції російської мови були сильні, бо навіть Український Народний Театр (УНТ), заснований у Пряшеві 24 листопада 1945 року,³⁰ користався теж російською мовою.

Про заплутаність української інтелігенції Пряшівщини, яка себе почувала українською, але вживала російську мову, через недостатні знання української літературної мови, свідчить стаття у першому номері газети «Пряшевщина»: «На переломе. Русский — украинский»:

На территории Закарпатской Украины и Пряшевщины живет один и тот-же народ. Несомненно, что этот народ составляет часть малорусского-украинского народа. Ввиду того, что весь малорусский народ принял название «украинского», поэтому и мы, на Пряшевщине, в доказательство нашего единства с великим украинским народом приняли название «украинский». Раз мы один и тот-же народ с народом Закарпатской Украины, Западной Украины и Советской Украины, не можем себя иначе называть, как называют себя наши единокровные братья. До сих пор мы считали себя

русскими и не любили названия «украинец». Не любили потому, что под этим названием часто скрывался украинский самостийник-сепаратист. Мы не желали быть сепаратистами. Украинские сепаратисты ушли с немцами, поэтому нет причины сегодня и нам высказаться ясно. Делегаты украинских районов Пряшевщины на своем съезде дня 1-го марта 1945 года, состоявшегося в Пряшеве, совершенно открыто и ясно заявили, что в будущем *навсегда* принимается наименование для руснаков, лемков, русинов — *украинец, украинский* (підкр. — ЙС). Однако, принятие названия *украинец* не обозначает то, чтобы мы стали врагами русского народа, как это бывало у украинцев-сепаратистов. Мы любим русский народ, мы русский язык будем и в будущем изучать, мы будем всегда за братство русского и украинского народов. Это сознание единства мы вынесли из глубины нашего исторического прошлого.³¹

Ми навели повний текст статті, оскільки він вказує не тільки на причини ставлення до української мови, але й силу впливу московфілів та сталінської пропаганди проти українського патріотизму.

Після приєднання Закарпаття до України і в Чехословаччині розпочинається план на «вирішення національного питання» — спочатку щодо німців та угорців, а згодом і українців.³² Але українців не можна було виселити з республіки, як це було у випадку німців чи угорців, бо українці активно боролися за визволення республіки від фашизму, натомість дійшло до угоди між Москвою і Прагою, завдяки якій на українських селах Пряшівщини розпочалася агітація за переселення в Україну.³³ Представники СРСР їздили по українських селах Пряшівщини й агітували селян на переїзд в Україну, обіцяючи там хату, землю та життя в своїй національній державі.³⁴ Оскільки серед українських селян знайшлося понад 10 тисяч таких, що повірили на слова пропагандистів, то 1946–1947 рр. відбулося їхнє переселення в Україну. Понад 20 тисяч чехів, які в надії на краще життя у 20-х рр. приїхали в Україну, шукаючи тут щастя, мали змогу зараз повернутися назад у Чехословаччину³⁵ мов обмін «товаром». Та навіть такою акцією уряд не зміг вирішити українського питання на Словаччині, оскільки понад триста сіл, в яких мешкало понад сто тисяч українців, залишились в Чехословаччині на своїх споконвічних землях.

Демократичний уряд Чехословаччини більше не наважився займати українців, УНРП залишалася визнаним органом, а з нею й політичні та економічні права українців Пряшівщини.

По-новому починають розгортатися події на Пряшівщині після приходу до влади комуністів в Чехословаччині (лютий 1948). Новий уряд (з численними дорадниками з Москви) з одного боку про-

голошує справедливість і братерство, а з другого починає тиск на українців, які, крім чехів та словаків, одинокі зберегли своє представництво — УНРП (Українську Народну Раду Пряшівщини).³⁶ Незважаючи на те, що УНРП прихильно ставилася (може коли б вона ставилася негативно, то змінили б її членів, а не ліквідували б її) до нового уряду, це не перешкоджало новим володарям у Празі зліквідувати її. 1950 року УНРП було ліквідовано, хоч була вона встановлена делегатами усіх українських сіл, але про її ліквідацію ніхто не питав, якої думки про це людиність українських сіл. Партійні й державні чинники обіцяли замість УНРП українцям різні вигоди, яких вони ніколи не дочекалися. Зі значним запізненням — 15 липня 1951 року замість УНРП засновано КСУТ — Культурну Спілку Українських Трудящих Чехословаччини.³⁷ Хоч з того часу починається інтенсивна українізація, але вона була сприйнята негативно, оскільки народний орган — УНРП і її газету — було ліквідовано, а замість нього виникла установа з ласки партії, і служила вона знаряддям на виконання постанов компартії та уряду, зрештою, постанов непопулярних серед народу.

Акції, які викликали непопулярність серед людиности.

Насамперед розпочалася акція «П» (православізація) і ліквідація греко-католицької церкви, яка була в більшості українських сіл Пряшівщини. Греко-католицьку церкву переслідували, як «агента Ватикану» в той час, коли словацьку католицьку церкву ніхто не займав.³⁸ В українських селах проходила нерівна боротьба між селянами, які обороняли свою церкву, священників та озброєними представниками партії й членами тайної безпеки.

На цей час припадає і початок колективізації, яка проходила під примусом, часто селяни змушені були підписувати заяви про добровільний вступ у колгосп під загрозою розстрілу або ув'язнення.³⁹ Якщо взяти під увагу й те, що в цих непопулярних акціях брали участь також українці, які увійшли у керівництво ЦК КСУТ, то стане зрозумілим, чому саме ненависть викликало впровадження у школи української викладової мови, яке припадає саме на час суцільного переслідування і страху. Крім того, слід зазначити, що в післявоєнні роки культурних діячів Пряшівщини можна поділити у два мовні напрямки — російський та український, з перевагою російського, розвиток якого раптом був припинений. На раптову зміну з російської на українську мову ніхто з інтелігенції не був приготований і тому зміна курсу на українізацію, замість поважного обґрунтування і історичним доказом

приналежності до українського народу, пояснювалася потребою, оскільки таке рішення прийняла партія. Мовна неясність і загальна невирішеність політичних та економічних аспектів національного питання на Пряшівщині були причиною розтрачення культурних і літературних сил і починів, що призвело до значного запізнення консолідації на культурно-освітній ниві.

«Президія ЦК Комуністичної партії Словаччини 28 червня 1952 року ухвалила постанову про побудову українських шкіл і повірила Повіренецтво СНР (Словацької Народної Ради — пояснення ЙС) у справах шкіл запровадити від 1953 р. в Педагогічній гімназії у Межилабірцях українську викладову мову (замість російської), а від 1953-54 навчального року також у всіх тодішніх російських школах».⁴⁰

Водночас з переходом на українську мову навчання в школах здійснюється і реорганізація шкільництва в Чехословаччині — із гімназій виникають одинадцятирічки (на зразок десятирічок в СРСР). Кількість шкіл і класів зростає, але кваліфікованих учителів, зокрема учителів української мови, підручників українською мовою — бракує. Українську мову викладають переважно люди, які самі не володіють нею і внаслідок того калічать її, або спотворюють так, що це викликає у дітей зневагу. Все це разом взяте викликає неохоту учнів до української мови, зневажання її. Крім того, урядування в сільських установах почало провадитися словацькою мовою, що повинно було «вказати» на «непрактичність» української мови. Газети й радіо, що щодня приходили в українські села були на словацькій мові.

Адміністрація словацькою мовою в українських селах Пряшівщини спричинювалася до загальної плутанини в мовному питанні, що послужило причиною для декого вимагати перехід українських шкіл на словацьку викладову мову, мовляв, це конче потрібно, бо без словацької мови не попадеш на місце урядовця.⁴¹

Запізнений крок правильного рішення.

1953 року, з метою поліпшення критичного стану учителів в українських школах Пряшівщини, Міністерство освіти ЧСР вислало на Україну перших трьох студентів для вивчення української мови; наступного року кількох наступних студентів. Але цього було замало. Тому 1955 року на Україну направлено понад 50 студентів з Пряшівщини з метою навчання на різних факультетах вищих учбових закладів України, щоб після закінчення студій стати на службу українського шкільництва в Чехословач-

чині. Таку ж саму кількість студентів було направлено на Україну і наступного 1956 року.

Приїхавши в Україну, студентська молодь з Пряшівщини, яка була вихована в новому дусі — обожнювання СРСР, соціалізму — зіткнулася раптом з неприємною дійсністю. Перш за все, вона очікувала зустріти тут справедливе і в матеріальних достатках т. зв. соціалістичне суспільство (більшість цієї молоді походила з бідних селянських родин), але зустріла вона тут більшу бідність, ніж у себе вдома, соціальну нерівність та несправедливість.⁴² До цього приєдналось здивування, бо кожний з молодих українців Пряшівщини очікував тут почути українську мову, а її не було чути в містах — ні на вулиці, ні в крамницях хіба на лекціях декотрих вищих учбових закладів.⁴³ Отже, молодь, яка приїхала із Пряшівщини в Україну, щоб тут вивчати українську мову, щоб знайомитись з Україною, її історією, була значно дезорієнтована й депримована станом української мови в т. зв. самостійній Україні. Дальший розвиток студентської молоді з Пряшівщини залежав від їхнього середовища, їхніх особистих друзів. Наслідком того, деяка частина повернулася на Пряшівщину після закінчення студій байдужою до національної приналежності, деяка, виходячи з баченого й пережитого, не захотіла далі належати до українців і стала собі писати словацьку національність, роблячи тим самим погану пропаганду Україні, а тим і всьому українському, що появлялося на Пряшівщині. Переважна більшість повернулася у рідну Лемківщину загартованими українцями, які були готові до ширення й відстоювання українського слова, культури й історії, обґрунтовуючи все історичною спільністю, традиціями, мовою, звичаями, які роз'єднує суворий державний кордон. Частина українського студентства Пряшівщини, що перебувала в Україні, мала змогу знайомитися з історичними місцями України — Києва, Канева, Запоріжжя, Харкова, Львова та інших міст, музеями, театрами і т. п. — що допомагало зміцненню національної свідомості. Правда, були й такі, які вже тут відходили від українства. Посилання студентів Пряшівщини в Україну мало позитивний вплив на дальший розвиток всієї культури української народності Пряшівщини;⁴⁴ посилання студентів в Україну допомагало також утримувати певний контакт з культурою й літературою загальнонаціональною. Це був один із вірних кроків, який прийшов трохи запізно, бо його потрібно було здійснити ще перед переходом шкіл на українську мову навчання. Після 1956 року висилання студентів Пряшівщини в Україну припинилося і «перерва» тривала до 1967 року, коли знов кілька студентів на один-два роки,⁴⁵ потрапили в Україну.

Причиною непопулярності українських шкіл на Пряшівщині було й те, що частина недавно ще неграмотних селян вбачала в українській школі вину економічної відсталості, старих і непридатних для навчання шкіл. Цю думку намагалися підсилити і словацькі націоналісти (які займають різні відповідальні посади), які допомагали в селах, де дійшло до зміни викладової української мови на словацьку тим, що там починалося будівництво нової школи, а часом і якоїсь маленької фабрички. Крім того, зміні навчальної мови української на словацьку допомогла дуже постановою Повіренництва освіти СНР та Президії ЦК КПС 1958 року, згідно з якою батьки мають право обирати для своїх дітей школу, яку вони хочуть. Ця постанова викликала пошвавлення серед селян, з яких більша частина навчилася читати й писати лише після другої світової війни і тому причину своїх «неуспіхів в кар'єрі» та житті бачили в українській мові. Звичайно, що в такому випадку полегшував словакизацію і стан взаємин Пряшівщини з Україною, які далі обміну художніх ансамблів та надсилення політичної та художньої літератури — не просувалися.

Вже в п'ятдесятих роках вся адміністрація в українській етнічній частині Пряшівщини цілковито перейшла на словацьку мову. Тому ті незначні фабрички,⁴⁶ новоутворені організації та інституції в українських селах і містечках, що раптом почали обґрунтовувати важливість словацької мови, стали «важливим аргументом» для деякої частини української людності у «непрактичності» української мови, а цим самим і «непрактичності» українських шкіл на Пряшівщині.

Вийшло так, що молодь, яка закінчила студії у вузах України, повернувшись додому, змушена була шукати собі працю в різних словацьких школах або установах, оскільки своїх шкіл, для яких готувалася п'ять років, не знайшла. Звичайно, така дійсність по різному вплинула на молодих учителів, які робили перші кроки у самостійне життя.

Не зважаючи на всі сумні події, що останнім часом відбулися й відбуваються в українському житті на Пряшівщині⁴⁷ затиснення культурного життя у самодіяльні гуртки з народними піснями та танцями, усунення значної кількості письменників та науковців з праці й культурного життя — існує ще частина інтелігенції, яка плекає українську літературну мову, хоч більше не мовиться про право й обов'язок дітей здобувати освіту на рідній мові. Оскільки зі школою пов'язане існування українського національного елемента на Пряшівщині, то важко сказати про майбутнє

лемків Пришівщини, тому що Комуністична партія Словаччини
перебрала досвід від КПСС щодо ліквідації українського шкіль-
ництва, культурних установ, які під сучасну пору так як і в
Україні відіграють лише фольклорну роль у вигляді співацького
чи танцювального колективу.

РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ЛЕМКІВ ПРЯШІВЩИНИ У СВІТЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ

Розвиток української літератури Пряшівщини¹ від самого початку післявоєнного періоду був обумовлений низкою специфічних обставин національного життя українців Чехословаччини. Ця частина лемків опинилася раптом в цілковитій ізольованості від своїх братів на Закарпатті, з якими її з'єднували останні десятиліття релігійного, літературного й політичного життя, та від своїх одноплемінників з польського боку, бо тут лемків виселено із їхніх прадідівських сіл. Одним з найважливіших факторів, що впливали негативно на розвиток літературної творчості українців чехословацької Лемківщини, була відсутність культурного середовища, яке б стимулювало художню творчість взагалі і ставало б її споживачем. Брак або незначне культурне коло впливало в свою чергу з відсталості економічного життя, яке в порівнянні до чехів та словаків, з якими українці опинилися в одній неподільній державі, було це життя настільки примітивним, що ледве постачало українську людність основними потребами. Тому культурно-просвітні питання залишалися на задньому плані.

Дальшим несприятливим моментом в розвитку літературного життя українців Пряшівщини послужив хаос у мовному питанні (яка мова повинна стати літературною: російська, українська, чи русинська?), що завантажувало громадськість непотрібними суперечками. Все це спричинилося до гальмування розвитку літератури у перші післявоєнні роки. Тільки вирішення мовного питання, поліпшення економічного становища спричинилися до пожвавлення літературного життя на Пряшівщині, яке довгий час ще ставило перед собою проблему пояснення свого історичного минулого, своєї приналежності до української нації — через літературних героїв, через літературні твори.

Під кінець другої світової війни почала виходити газета «Пряшевщина» (1945-1951) в місті Пряшеві — культурному центрі українців Пряшівщини. Вона згуртувала навколо себе наявні у Пряшеві творчі сили. Газета, крім політичних завдань, стимулювала розвиток художньої літератури, надаючи на своїх сторінках місце для творів початкуючих авторів. Поступово з'являлись це-

ріодичні газетно-журнальні видання: «Костер» (1946-1947), «Карпатська зірка» (1946-1948), «Дзвіночок-Колокольчик» (1947-1949), «Нове життя» (з 1951), «Дружно вперед» (з 1951), «Піонерська газета» (з 1951), «Дукля» (з 1952). Саме ці видання перших післявоєнних років сприяли інтенсивному розвитку художньої літератури та літературної критики, дали можливість вийти на літературний шлях вже існуючим поетам і письменникам, які досі писали переважно «для себе», та молодій початкуючій літературній молоді. Організування українського видавництва² при культурно-освітньому відділі Української Народної Ради в Пряшеві 1949 року мало теж значний вплив на дальший розвиток української художньої літератури на Пряшівщині.

Перші книжкові видання вийшли друком лише через 3-4 роки після війни. Це були переважно нариси, вірші, публіцистичні статті, короткі оповідання і т. ін. Літературне життя тоді зосереджувалось в редакціях газет чи журналів та в календарях. Там починали друкувати свої вірші й нариси Ф. Лазорик, А. Карабелеш та І. Мацинський (лише Ф. Лазорик писав тоді українською мовою), нариси й оповідання — Ф. Іванчов та Ю. Боролич (перший російською, другий українською), дитячі вірші С. Онуляк та ін. Багато перших спроб було художньо незрілими, але їхня поява свідчила про потребу художнього слова, яке не могло спертися на певну традицію.

Культурно-політичне й літературне життя українців Чехословаччини у міжвоєнному періоді зосереджувалося на Закарпатті, яке після 1945 року було приєднане до України. Українська етнічна група, що залишилася в післявоєнній Чехословаччині, в минулому не знала самостійного літературного життя (якщо не рахувати спорадичних літературних проявів, як, напр. І. Невицька).³ Тому після 1945 року тут важко говорити про продовження літературних традицій, а слушно буде назвати це початками літературного руху. Правда, тут існувала будительська традиція,⁴ але вона вже в часі свого виникнення була анахронізмом в порівнянні з літературним рухом на інших українських землях. Сама будительська традиція мала незначний вплив на літературну дійсність післявоєнної Пряшівщини. Будительську традицію можна бачити хіба в творчості так званих народних митців — І. Жака, І. Новака, І. Кинді та інших,⁵ які писали діалектом свого села, хоч і у інших письменників мова залишалася нерішеним питанням до 60 років.⁶ Незначну групу літераторів після другої світової війни на Пряшівщині можна було б поділити на тих, які писали російською мовою (більшість), українською та народно-розмовною (власними діалектами).

В перших післявоєнних віршах українських поетів Пряшівщини помічаємо й початкові зусилля поетів засвоїти нову дійсність поетичним словом, виявити людські риси, порозуміти післявоєнну людину, яка пробувала збагнути нові міжлюдські взаємини в оновленій державі. Творчості цих поетів переважно бракує ясної мети, в ній нема виразно окресленого ідеалу — в літературно-естетичному та філософічному плані.

«Злободенною проблемою була в перші післявоєнні роки відсутність досвідчених літературних кадрів та низький рівень освіти. Тут був корінь невисокої художньої вартости перших літературних спроб, що ставили декларативність над чуттєву правдивість, художню виразність. Декларуючи своє прагнення до свободи, поети визнавали лише поезію, спрямовану до боротьби за майбутнє».⁷

Визначною подією першого післявоєнного періоду була поява декількох книжок, які мов би підсумовували досвід перших післявоєнних років. Це, перш за все, поетичні збірки Ф. Лазорика «Слово гнаних і голодних» (1949) та І. Мацинського «Белые облака», «Токаик» (1949). З формально-літературного погляду ці видання не були істотним внеском у розвиток української літератури Пряшівщини. Однак, в умовах літературного розвитку українців в Чехословаччині вони означали надзвичайну подію. Ці книги означали зростання культурних аспірацій; їхні автори свідчили про те, що українське середовище Пряшівщини хоче позбутися відсталості і створювати культурні вартості такої ж ваги, як це було в інших народів республіки. Ці поетичні збірки підносили мислення українського культурного середовища на вищій щабель конкретного засвоювання культури.

Як ми вже зазначали вище, у червні 1952 року була ухвалена Президією ЦК КПС постанова про українізацію шкіл і всього культурного життя на Пряшівщині. Раптове ламання курсу і звичаїв (називати себе руськими, а дехто з інтелігенції росіянами) викликало знеохочення у тої частини української інтелігенції, яка раніше схилилася до російської мовної орієнтації. Крім того, адміністративний спосіб вирішування таких важливих культурних проблем спричинився в значній мірі до занепаду національних почуттів у значної кількості української людности Пряшівщини, з якої до сьогодні більшість не голоситься до своєї української національності.

Не зважаючи на адміністративний спосіб вирішення проблеми української мови,⁸ українізація мала багато позитивних рис. Вона остаточно поставила крапку за мовним хаосом та взяла з рук козирі тим, які заплутували українську людність, створюючи різні

національні платформи — руські, російські, руснацько-русинські. Запровадження української літературної мови у всі культурні установи та школи послужило реальною умовою для виникнення ширшої читацької громадськості. На підставі цього виникло природне творче бродіння серед української інтелігенції. Майже всі письменники, які дотепер писали російською мовою, починають інтенсивно вивчати рідну літературну мову, знайомляться ближче з історією України та її літературними здобутками. Кількість літераторів зростає і 14 вересня 1952 р. у Пряшеві відбулася Установча конференція Гуртка українських письменників при Секції Спілки Словацьких письменників. Заснування власної організації українських письменників Пряшівщини мало важливе значення для дальшого розвитку місцевої української літератури. Навколо організації стали гуртуватися старші й молодші літератори, які з того ж року мають змогу друкувати свої твори на сторінках літературного альманаху «Дукля».

Організація письменників (офіційно: Українська філія Спілки словацьких письменників) зорганізувала подорож на Україну окремих своїх членів, з яких більшість ніколи на Україні не була. 1957 р. двоє молодих літературознавців — Ю. Бача та М. Мольнар,⁹ одержали нагоду продовжити свої студії (аспірантуру) в Києві, що вони використали на зближення з письменниками України, з-поміж яких більшість про Пряшівщину нічого не знала. Наслідком того, київське видавництво «Радянський письменник» 1960 року видало збірник творів авторів Пряшівщини під назвою «Ластівка з Пряшівщини», яку впорядкував М. Мольнар, а передмову написав М. Рильський. Це було перше знайомство літературної України з її «загубленими» дітьми. У збірник увійшли твори 21 автора та 7 творів усної народної творчості. На жаль, це була і остання книжка з творами українців Пряшівщини.¹⁰

Хоч з України рідко приїздили письменники у відвідини на Пряшівщину, все ж поява «Ластівки з Пряшівщини» стала стимулом до дальших літературних здобутків в період десталінізації. Твори авторів у 60-ті роки позбавляються трафаретности, шаблонного змальовування чорними кольорами минулого та білими сучасного і майбутнього.

Nová etapa vo vývoji našej kritiky súvisí s ideovým prerodom, ktorý nasledoval po XX. sjazde KSSS. Je príznačné, že prvé podnety k prehodnoteniu úlohy literatúry a kritiky vyšli od predstaviteľov najmladšej kultúrnej generácie, študujúcej v tej dobe v Kijeve.¹¹

Розглядаючи творчість старших і молодших українських літераторів Чехословаччини, сьогодні можна вже з впевненістю сказати, що свого найвищого рівня вона досягла у 60-ті роки. Твори

Ф. Лазорика, Є. Бісс, Ст. Гостиняка, М. Дробняка та ін. вийшли за рамки національно-будительського обмеження, вони переступили поріг національно-територіального кордону. Але творче надхнення тривало не довго. Сталінізм повернувся і в літературне життя лемків Чехословаччини, правда, на цей раз без кровотечі, без різання голів, хоч з в'язницями та переслідуванням.

В роки так званого демократизаційного процесу в Чехословаччині українські письменники, як і їхні чеські та словацькі колеги, стали у своїх творах більше уваги звертати на естетичний і художній рівень. Критика почала вимагати творів, гідних рівня літератора, а не голого агітатора, як цьому було під час культу Сталіна. Цей напрям в літературі був припинений завдяки окупації Чехословаччини у серпні 1968 року.

Послідовний партійний ідеолог в літературознавстві М. Роман саме ці вимоги до літературної естетики, до сумління письменника у тих літераторів має на увазі, коли говорить:

Криза в нашому суспільстві в 1968-1969 роках негативно відбилась на моральному профілі, ідейних позиціях письменників-комуністів і безпартійних. Деякі з них були виключені за свої помилки із Спілки словацьких письменників.¹²

В українській публіцистиці ніде не говориться про репресії, яких зазнали українські письменники та публіцисти після окупації Чехословаччини 1968 р. Тільки на основі статті М. Романа з нагоди 30-річчя української літератури ЧССР¹³ можна побачити наслідки цього «другого визволення». В статті не згадано І. Мацинського, Є. Бісс, М. Шмайду, які заслужилися у розвитку української літератури на Пряшівщині і з якими пов'язані перші кроки цієї літератури, випущені і прізвища В. Дадея, Ю. Бачі, Й. Шелєпця, А. Червеняка, О. Зілинського та інших, яких не слід обходити, розглядаючи розвиток української літератури в Чехословаччині, бо їхні заслуги в цьому розвитку безсумнівні й великі.

Виключення зі Спілки письменників, усунення з праці, заборона друкувати художні, наукові, публіцистичні твори — це великий удар по українській літературі Пряшівщини. Наслідки цього видно з писання од на славу партії, комунізму, оспівування соціалістичних успіхів, інтернаціоналізму, соціалізму й інших «ізмів», що не має нічого спільного ні з життям лемківської людности в Чехословаччині, ні з вимогами української літератури, чи літературознавства взагалі.

Після 1969 року тематика поетичних та прозових творів на сторінках українських журналів та газет обмежилася: партійність, Ленін, СРСР, Москва комунізм, інтернаціоналізм і т. п. — найчас-

тіші теми «дозволенних» авторів. Таким чином, ідейність бере верх над художністю, а партійність над життєвою реальністю, що в свою чергу зменшує інтерес до літератури у читача, знижує художній рівень літератури. У важке становище українських письменників Пряшівщини завела нова тактика щодо термінів українець, український, яка з Радянського Союзу накинена і тут, як писати про своє українське, коли на Україні вже мовиться тільки про «радянське», коли йдеться про українське. Ця тактика московського партійного керівництва може мати згубні наслідки не тільки для самої України, але й тої частини українців, які зараз живуть в сателітних країнах і змушені пропагувати однобічний інтернаціоналізм у вигляді російського шовінізму.¹⁴

Поезія — найпопулярніша літературна форма

Поезія на Пряшівщині належить до найвідомішого й найпоширенішого виду художньої літератури. Через усну народну творчість та творчість будителів, вона розрослася сьогодні до кількох десятків поетів, зробивши великий стрибок від діалекту й церковно-слов'янщини до української літературної мови. Українська поезія Пряшівщини пройшла важкий і складний шлях. Як зазначає літературний критик Андрій Червеняк:

«В п'ятдесятих роках вона була тісно пов'язана з політичним і соціальним життям всієї республіки, в меншій мірі з національним життям українського населення Чехословаччини. Більше того: якраз в ці роки вона наперебій дякувала урядові та партії за здійснення всіх ідеалів нації, опиняючись тим у прямому протиріччі з критичним становищем справ в цій області в сучасному. Національна свідомість поезії починає складатися лише в останньому часі. До початку 60-х років це була переважно псевдораціоналістична, дедуктивна поезія. В останній час молода генерація поетів вносить у поезію нові методи, теми і ідеї».¹⁵

Не можна погодитися з критиком, що національна свідомість стала складатися лише останнім часом (автор має на увазі 60-ті роки). Національна свідомість існувала вже й раніше, про що говоримуть твори поетів у дальшій частині нашої праці.¹⁶ Краще сказати, що молоді поети заговорили про націю з новою силою і відважніше, ніж це робили їхні попередники, бо й виховані вони в інших умовах. А. Червеняк, один з перших критиків, який звернув увагу і на якісний ріст української поезії південної Лемківщини:

«З-понад 30 збірників поезії, що вийшли в Пряшеві, можна б скласти том-два справжньої поезії, яка могла б стати

потенціальною вкладом нації в скарбницю світового мистецтва».¹⁷

Тут слід додати, що цього рівня місцева поезія досягла і завдяки зростанню та вимогам літературної критики на Пряшівщині, яка сьогодні може похвалитися добрими двома десятками літературознавців і критиків: А. Червеняк, О. Зілинський,¹⁸ Ю. Бача, М. Мольнар, В. Хома, М. Роман, Ф. Ковач, Й. Шелепець, О. Рудловчак, Ю. Кундрат, В. Турок, М. Неврлі, І. Волощук, Й. Голенда, П. Мурашко, М. Мушинка, М. Сисак, І. Гірка, І. Галайда, І. Мацинський, С. Добош, М. Ілюк та ін., правда, з них під сучасну пору майже половині заборонено друкувати будь-які статті.

Українських поетів Чехословаччини можемо поділити за віком, тематикою та методом передавання думок на чотири групи: старшу, середню, молодшу та наймолодшу. На основі такого розподілу зможемо прослідкувати їхній розвиток в розумінні літературному, їхнє ставлення до мови та їхню роль в процесі українського відродження на Пряшівщині.

До першої групи зараховуємо поетів, які свою літературну творчість започаткували ще перед другою світовою війною або зразу після неї. До цієї групи належать поети: Василь Гренджа-Донський, Іван Гриць-Дуда, Федір Лазорик, Андрій Карабелеш, Іван Мацинський, Михайло Качалуба. Всіх їх об'єднує спільна доля переслідування української людности, її економічна відсталість, боротьба за свої національні права, боротьба проти фашизму, відбудова народного господарства й національного життя. Всі вони писали вже в часі так званого культу особи Сталіна, що й залишило слід на їхній поезії. Тому їхня поезія пройнята також опівуванням боротьби за краще майбутнє, звеличуванням Червоної Армії, як визволительки, Комуністичної партії, а не рідко і самого тирана Сталіна. У декого з них знайдемо і риси будительства, що пов'язані з національним відродженням українців Чехословаччини.

Децю відмінною за змістом та формою є друга група поетів, яка вийшла на літературну арену після остаточного переходу влади в руки комуністів (після лютого 1948 р.). До цього покоління входять: Юрій Бача, Ілько Галайда, Петро Гула, Віктор Гайний, Йосиф Збіглей, Сергій Макара, Йосиф Шелепець, Іван Бабин. Всі вони народилися перед війною, за винятком кількох, селянського походження (переважно бідних селянських родин), виховані в дусі культу Сталіна. Їхня поезія ще сильно позначена шаблонністю доби, хоч вже помітний рух в напрямку від політичної лірики до лірики особистої (Гула, Бабин, Гайний).

Найвиразніших успіхів у поезії зазначило покоління, яке народилося в часі війни, або наприкінці неї. Це: Мілан, Бобак, Сте-

пан Гостиняк, Михайло Дробняк, Мирослав Немет, Ганна Коцур, Степан Сухий, творчість яких віддзеркалює післясталінську епоху, знання теорії літератури, історичного минулого свого народу (хоч тільки з офіційної історичної літератури). Вони вносять новий вітер в українську поезію Чехословаччини, поширюючи тематику й вдосконалюючи стилістику, мову.

Наймолодшу, четверту групу становлять поети, серед яких домінують дівчата: Маруся Няхай, Люба Галай, Світлана Шковран, Леся Ярмач, Ганна Хаутур, Йосиф Мулик та ін., які не зазнали сталінських часів — народжені вони після 1950 року. Цю групу об'єднує спільне виховання на соціалістичних ідеях, ідеалах прекрасного й справедливого, правда в марксистському розумінні. Їхня лірика позбавлена догматизму їхніх попередників: молоді поети шукають нових образів, нових способів зображення навколишнього світу, вони доповнюють поетів, які їм проклали дорогу. Характерною рисою для цієї групи є й те, що дехто з них (Шковран, Ярмач, Мулик) пише не тільки поезію, але й прозу. Крім того, це, так би мовити, мішана група з тих, які народилися в різних містах Чехословаччини (не тільки Пряшівщини) та ті, які народилися на Україні і щойно в 60-ті роки повернулися з батьками на Пряшівщину (з колишніх оптантів).¹⁹

Старше покоління

Старше покоління поетів Пряшівщини позначене тим, що воно не тільки зазнало життя за першої республіки, але й брало активну участь в боротьбі за українську мову (В. Гренджа-Донський) в автономному Закарпатті, терпіло в німецьких концтаборах (А. Карабелеш). Воно також саме поділялося на післявоєнному культурному житті й його організації, організуванні театру, газет (Ф. Лазорик, І. Мацинський, І. Гриць-Дуда). У цього покоління ще відчувається зв'язок з минулим, коли людність Пряшівщини й Закарпаття жила в одній країні, розділена лише адміністративним кордоном.

Василь Гренджа-Донський — основоположник української поезії на Закарпатті.

«Головні мотиви творів Гренджі-Донського... це недоля українського селянина під чеською владою, боротьба і зненависть... до панів узагалі, боротьба за українську школу й культуру, туга за об'єднанням з Радянською Україною».²⁰

(Василь Атаманюк, 1930).

До найстарших і найдосвідченіших поетів Чехословаччини безперечно належав *Василь Гренджа-Донський*,²¹ основоположник української поезії на Підкарпатті. Він перший із закарпатських українських письменників ще у 20-ті роки ввійшов у русло загальноукраїнської літератури і перший на Закарпатті почав писати українською літературною мовою. Його твори передруковували й на Україні, виходили в перекладах чеською, словацькою та іншими мовами. В часі другої світової війни та після неї поет опинився на Словаччині, де особиста його доля склалася так, що протягом довшого часу з його багатого творчого доробку не виходило нічого окремим виданням.²² Щойно 1964 р. вийшла збірка творів Гренджі-Донського «Шляхом терновим», яку упорядкував М. Мольнар. До цієї збірки увійшли кращі поетичні, прозові та драматичні твори письменника, на основі яких можна прослідкувати за життєвими й ідейними суперечностями і розвитком автора протягом його творчого шляху.

Нашу особливу увагу в творчості письменника привернуло його ставлення до мови, за яку поет боровся протягом десятиліть. Ставлення Гренджі-Донського до української мови зокрема видно в його творах «Блудному синові», «Бездольна мати», та особливо «Люби рідну мову», в якому поет закликає:

Люби рідну мову, миле руське слово,
Її не встидайся, за ню бийся в груди,
За то рідне слово, будь готов до всього
Та знай, що ти русин, того не забудь.

Знай, що ти є сином великого народу,
Його не цурайся, від нього учись,
Вітці твої знали вмерти за свободу,
Будь їх гідним сином, за волю борись!²³

В. Гренджа-Донський — перший закарпатський поет, у творчості якого виразно бренть свідоме почуття національної приналежності до українського народу. Тому в його вірші «Возз'єднання Закарпаття з Україною» він радіє з акту приєднання Закарпаття до України, вірячи, що приєднання до рідної матері послужить захистом перед посяганнями угорців та чехів, забувши про імперіальні прагнення московського керівництва, яке в той час обіцяло Закарпаттю національний і соціальний розквіт. Тому він проголошує:

О, Україно, наша нене рідна,
прийми і нас в твої ніжні обійми.²⁴

В умовах культу Сталіна Гренджа-Донський прославляє Комуністичну партію, Радянський Союз, Червону Армію, але все це

не врятувало його від критики, як буржуазного націоналіста в 50-ті роки. Літературна критика й сьогодні мовчанкою оминає цей період життя письменника.

Василь Гренджа-Донський своєю творчістю чи іншою діяльністю не брав безпосередньої участі в процесі формування національної свідомості українців Пряшівщини. Хоч його твори до 60-х років не появлялися на сторінках української преси, але старше покоління знало про нього й було знайоме з його довоєною творчістю, в чому можна бачити вплив письменника на формування української поезії на Пряшівщині. Тож не дивно, що подібну тематику, коли йдеться про національне усвідомлення, знаходитимемо і у Ф. Лазорика, І. Мацинського, Ф. Іванчова, В. Зозуляка та ін., які пізніше від Гренджі-Донського стали на свідомий шлях стосовно української мови. Тому не дивно, що слова вірша Гренджі-Донського «Ми українці», написаного ще 1927 року, сьогодні увійшли тут у щоденний вжиток:

Чим ми є, ми не ганьбимося,
Знайте: ось чії ми сини:
Ми українцями звемося!
А не «руснацькі русини».²⁵

Оскільки Закарпаття й Пряшівщина були лише адміністративно відокремлені, то можна творчість Гренджі-Донського вважати предтечею сучасного українського літературного життя не лише на Закарпатті, але й на Пряшівщині. Свідченням того, що українська література Чехословаччини прийняла Гренджу-Донського у свої лави є й те, що 1963 р. його прийняли у Спілку українських письменників Словаччини, а 1969 р. випустили другу збірку його творів «Місячні груні». Мов у віддяку за це поет в останні роки свого життя вдався до змальовування антифашистської боротьби, прославлення КП у своїх поемах, здобувши на схилах свого життя орден «За заслуги у будівництві» та звання «Заслужений діяч мистецтв». Та навіть ордени не змогли стерти певного відступу між Гренджою-Донським і вихідцями з Пряшівщини, які бачили в ньому свого вчителя. Це свідчить лише про те, що післявоєнні роки перебування Гренджі-Донського в Братиславі, а не Пряшеві, спочатку цілковито усунули поета з культурного життя Пряшівщини — не пройшли цілком без сліду. Хоч особа Гренджі-Донського сприймалася у Пряшеві мов вчитель, але він не був тим типовим представником українського відродження Пряшівщини, якими можна назвати Ф. Лазорика чи І. Мацинського.

Розглядаючи розвиток української поезії Пряшівщини, не можна обійти цього відомого співця полонин, якому належить одне з перших місць в розвитку української літератури на За-

карпатті і Пряшівщині, хоч він не брав безпосередньої участі у боротьбі за українську мову й літературу в Чехословаччині у перші післявоєнні роки з вини не власної, а з вини політичних умов, спричинених у Чехословаччині московськими дорадниками, завдяки яким і тут запровадили у 50-х роках нагітку за т. зв. «українськими буржуазними націоналістами», жертвою чого став і В. Гренджа-Донський. Вірно зазначив М. Мольнар, дослідник життя і творчості письменника: «Кожен майбутній історик літератури, оцінюючи культурний рух на Закарпатті у міжвоєнний період, змушений буде неодмінно звертатись до творчого доробку цього письменника».²⁶

Зачинатель української літературної мови на Пряшівщині — Федір Лазорик.

«Федір Лазорик перший починав писати загальноукраїнською літературною мовою в українській етнічній області Словаччини». (Й. Шелепець²⁷)

Післявоєнним поетом Пряшівщини можна сміливо назвати Федора Лазорика,²⁸ який може не зразу так виразно, як це бачимо у творчості В. Гренджі-Донського, але послідовно притримувався української літературної мови. Він зайняв одне з провідних місць в процесі формування й розвитку української літератури у післявоєнний період на Пряшівщині.²⁹ Якщо більшість поетів і прозаїків Пряшівщини щойно після 1952 року прийшла до висновку, що вони є членами великої української родини, то Федір Лазорик про це заявив відверто вже 1947 р. у вірші «Маковичанин», яким поет не викликає сумніву, що йому вже давніше відома історія його народу, якого він вважає себе невід'ємною частиною. Літературний дослідник спадщини Ф. Лазорика М. Мольнар слушно порівнює його до В. Гренджі-Донського:

«Подібно до Василя Гренджі-Донського, який на початку 20-их років на Закарпатті вперше зобразив у художньому творі почуття національної приналежності закарпатських українців до всього українського народу, Федір Лазорик перший на Пряшівщині оспівав згадану спільність. Він був гордим, що міг назвати себе українцем. В той час, коли для нашої інтелігенції питання національного самовизначення було, переважно, неясним, коли на цьому ґрунті виникало багато непорозумінь, Ф. Лазорик в програмному вірші «Маковичанин» писав:

Як хто з незнайства запитає:
А де то корінь твого народу?
Тому народ я пригадаю,
Що знає вмерти за свободу.

Мій предок бив орду татарську,
Страх наганяв катам-султанам.
Зламав він так окупи царські,
Як і ярмо польського пана.³⁰

Поет усвідомлює собі свою лемківську приналежність, але він знає, що предки його прийшли від Дніпра, з рівного Поділля: Поетові не соромно признатися, що його край — гориста Лемківщина, але дух його, його поезії це «дух просторів», просторів необмеженої української рівнини:

Мій край, то, правда, тісні гори
І на горбах хатини милі.
Але мій дух, — то дух просторів,
Рівнини широкого Поділля.

Поет ніколи не забув свого походження, бо в його душі лунають дзвони Київської Лаври:

Прості пісні мій слух милують,
І шум лісів, і річок тони,
Але в душі одвічною чую
Я лаври Київської дзвони.

Ф. Лазорик вже на той час знав добре історію свого народу. Він знав, що сотні років українці Закарпаття і Пряшівщини жили відірвано від свого основного кореня:

Хоч сотні літ розлуки тяжить
Над моїм людом Верховини,
Та нерозривна сила в'яже
Мене до мамки-України.³¹

Федір Лазорик ніколи не вдавався до писання поезій російською мовою (кілька власних віршів переклав на словацьку мову). Навіть в часі, коли йому допікали за українство, він краще відходив, але не здавався і, врешті, переміг, а з ним перемогла і літературна українська мова. Лазорик не тільки був гордим, що він українець, але він також знав долю української людности з першої республіки, коли українців Закарпаття й Пряшівщини відокремлював польський кордон від західних — галичан, тому він переживає факт, що Пряшівщина після другої світової війни опинилася знов поза межами України. Він мов би відчуває, що це була остання можливість і для Пряшівщини приєднатися до України, тому у вірші «Рідній Маковиці» він тужливо запитує:

Краю ти наш, краю,
Наша тиха думо,
Чи ти спільно ще заграєш
Та з Дніпровим шумом?

Чи зазнаєш слави,
Сирото, наш краю,
Чи тобі святої Лаври
Дзвони ще заграють?³²

Федір Лазорик був першим, який видав на Пряшівщині збірку українською мовою «Слово гнаних і голодних» (1949). Вихід її у світ був великою літературною подією на Пряшівщині, це була перша українська ластівка, яка мовби сповіщала про українську весну на Пряшівщині, відірваній від навколишнього українського світу.

Після другої світової війни Ф. Лазорик через своє відверте ставлення до української мови зазнавав спочатку прикrostі. Він був самотнім з тогочасних місцевих культурних діячів, який володів літературною мовою і, звичайно, домагався, щоб в органі Української Народної Ради в газеті «Пряшевщина» друкувалося більше українських матеріалів, за що він попадав у неласку начальства і два рази покидав редакцію газети. Якщо взяти до уваги ті умовини, в яких приходилось поетові працювати і творити, то можемо зрозуміти те велике значення появи першої української збірки, яка символізувала початок нового етапу в літературному житті української людності Пряшівщини. Вміло використовуючи український фольклор,³³ та пишучи в традиціях українських старших і новіших поетів, автор передав в художніх образах настрої «гнаних і голодних» — віками гноблених лемків Пряшівщини. Любов до рідного краю, його народу й культури, до чудової природи, дитячий світ, боротьбу за краще майбутнє та низку інших тем, які хвилювали поета, можемо знайти в його першій збірці. Ми не вдаватимемось до художньої оцінки творів Лазорика, оскільки з точки зору сучасних мистецьких критеріїв можна було б закинути саме поетові першої збірки чимало недоліків, але не можна обійти умов, за яких збірка появилася і лише тоді можна зрозуміти той великий внесок Лазорика у розвиток української літератури в Чехословаччині. Крім того, сам поет не мав змоги опанувати норми української літературної мови, зокрема наголос в ній, який в його рідному діалекті дещо відмінний.

«Після визволення поети Лазорик і Мацинський залучились в нове життя не лише своєю поезією, але й практичною діяльністю як культурно-освітні працівники. Це був час, коли весь народ тріумфував над фашизмом і тишив себе надією на вільне і радісне життя. Поети виразили це загальне оп'яніння свободою й надією. Вони по правді відбивали цю вузеньку, двострунну надію післявоєнного життя. Але не надовго! Важкі післявоєнні будні почали приносити й свої важкі проблеми. Єдиний настрій почав дифе-

ренційоватись і згасати. А первісно неконформістичні, самостійно мислячі поети, ототожнивши себе з народом і його інституціями, в час, коли їх об'єднало спільне оп'яніння свободою й надією, залишились конформними, інституціональними навіть тоді, коли між інституціями й народом почали з'являтися зовсім зрозумілі розходження й протиріччя. Оскільки ці протиріччя в період культу особи постійно поглиблювались, наші поети все далі й далі відходили від народу».³⁴

Андрій Червеняк, талановитий літературний критик, за вірне зображення цього періоду в житті Чехославщини та інші подібні вислови заплатив місцем викладача в університеті та відібранням можливості друкувати свої статті й науково працювати. Саме до цього сумного періоду, про який згадує критик, належить збірка Ф. Лазорика «Велика сила» (1955). Тому не диво, що догматизм і схематизм знайшли місце в ній. В цій збірці автор найбільше вдається до плакатності та декларативності. Співець Маковиці, як звикли звати Ф. Лазорика літературні критики, у цій збірці став агітатором, прокляматором. Тут поет цілковито на «ідейних» позиціях партії, бо й відкривається вона віршем, присвяченим Комуністичній партії Чехословаччини.³⁵

До миру людям шлях явила
Ти, партіє, — велика сило!

В прославлянні партії «Я славлю, Партіє, тебе», «Велика сила» і т. п. Лазорик багато в чому нагадує вірш П. Тичини «Партія веде», який був програмним в школі, правда, щодо художнього рівня, то поет в цих віршах мовби забув, що він поет:

Славлю, Партіє, тебе
Я — робочий люд,
Ти поборюєш у нас
Темряву і блуд³⁶

Такі вірші мав на увазі автор монографії про Лазорика «Життя і творчість» Михайло Роман, пишучи:

«Вірші Ф. Лазорика, присвячені прославленню Комуністичної партії, були виразом суб'єктивних і об'єктивних почуттів подяки до Комуністичної партії Чехословаччини. Шкода лише, що поет іноді такі твори писав поспіхом, не виношував, глибоко не обдумував і пускав у світ незрілими... Поспішно написані, недостатньо відшліфовані і художньо незрілі твори в цьому відношенні не могли бути зброєю в боротьбі за перемогу соціалістичного реалізму».³⁷

Отже, Федір Лазорик у своїй поезії 50-их років не обирає теми сам, а черпає їх із політичного календаря. Та все ж становище

змінлося і поет задумався над минулим, тому свої думки пробує передати через Афоризми, які публікує на сторінках альманаху «Дукля» та журналу «Дружно вперед». Він вдається також до писання прозових творів, але поезія залишається його життям і вона набирає вже іншого характеру.

Остання збірка поезій Федора Лазорика «Сніжні хризантеми» (1968) доводить цілковитий переворот у творчості письменника і повертає його в лоно поезії. Поезія цієї збірки глибоко особиста, з доволі виразним раціональним й емоціональним профілем. Вона має виразну домінуючу значення: викрик проти тиранії нещасного старіння, елегія серця, що не здійснило себе до кінця. В цьому почутті автор, нарешті знайшов особисту струну, що передає виключну тональність його серця і висловлює загальні ідеї людського життя. «Сніжні хризантеми» — це діалог людини-поета з прожитим життям, з своєю сучасністю і своєю старістю, діалог із своїми ровесниками, сучасною йому молоддю, якій належить майбутнє.³⁸

Настрій поета ми бачимо не тільки у назві збірки «Сніжні хризантеми» — але й у назвах віршів: На могилі батьків, Слідом молодості, Осіння мудрість, Поема про старість, Старик та ін., які найпереконливіше віддзеркалюють психічний і духовий стан поета останніх років його життя. Поет мов би передбачив свою смерть:

.
Йому на роках
 вершить
вже
 шостий хрещик —
 слід;
його
 сьогодні
 вперше
назвали
 словом . . .
 дід.
До мертвих
 він
 прямує —
живим не пара він;
в зозулі співі
 чує
вже . . .
 похоронний
 дзвін³⁹

Збірка поезій Федора Лазорика «Сніжні хризантеми» — це не фальшивий погляд і не вдавана позиція, які супроводжували його поезію 50-х років, але творча абсорбація з її поетичним втіленням. У цій поезії Ф. Лазорик показав себе як поет вразливої і надзвичайно чутливої душі до всяких зовнішніх і внутрішніх поштовхів, зокрема до вічних і незмінних її джерел надхнення — любови й кохання; показав себе таким, яким він був на початку свого творчого шляху у збірці «Слово гнаних і голодних», лише з тою різницею, що зараз все те, чим він жив, втішався і зачаровувався колись, що він оспівував і звеличував, виступає вже як поетичний спогад, як поетична ремінісценція в голові «вже досвідом срібленій», правда, з позначенням того, що в його «опустілому серці тверезо ще». Названа збірка поета — це вияв зрілої людини сприймання і споглядання вічної краси і вічної туги за нею, за молодістю, за свіжістю бадьорістю, це поезія звернення до людини, сповнена гуманізму й щирої правди поета.

Творчий шлях поета Ф. Лазорика є яскравим доказом того, що творити за умов великих економічних і політичних перетворень — складне й не легке завдання та що часто політичні умови змушують людину змінювати свій стиль, спосіб писання, змушують відмовитися і від самого принципу мистецтва задля існування. Хоч поет в останніх творах не береться за тему рідного краю, України, то все ж він залишився до кінця сином своєї нації. Він не вдавався до цих тем, бо вважав, що формування національної свідомости на Пряшівщині вже закінчене і читачам більше допоможе справжня поезія, якої Ф. Лазорик досяг наприкінці свого життя, переживши не тільки т. зв. Празьку весну 1968 року, але й весну проникнення національних почуттів русинів-українців Пряшівщини, які саме 1968 року, в році виходу у світ найкращої збірки поезій Ф. Лазорика, готували відновлення Української Народної Ради Пряшівщини, якому перешкодив вхід у Чехословаччину окупаційних військ держав Варшавського пакту.

Аналізуючи життєвий і творчий шлях поета М. Роман зазначає:

«Розглядаючи творчість Федора Лазорика, ми приходимо до висновку, що в другій половині 60-х років у нього настав новий злет таланту, якимось «друге поетичне цвітіння», друга поетична весна, яку мало коли знаходимо в сучасних поетів. Секрет цього цвітіння слід шукати в невичерпних внутрішніх покладах душевного тепла, всесильної любові до життя і до людей».⁴⁰

Та не тільки «у внутрішніх покладах» слід шукати причини цієї другої весни в творчості Ф. Лазорика, але й у тій політичній

атмосфері, яка уможливила поетові показати своє поетичне серце, свою душу поета-філософа, душу, яка протягом десятиліть змушена була «кривити» собою і яка лише на кілька років почула себе вільною.

Творчість Ф. Лазорика мала й має значний вплив на розвиток молодішої творчої генерації на Пряшівщині. Ще за життя поет дуже пильнував за всяким проявом поетичного духа у молоді, допомагав своїми порадами молодим і дорослим початківцям художнього слова, заохочував тих, які мало писали. Вклад Ф. Лазорика у відродження української поезії й у зміцнення національної свідомості на Пряшівщині великий, краще його зможуть оцінити прийдешні покоління, та вже сьогодні можна з впевненістю сказати, що Федір Лазорик став найвизначнішим письменником Пряшівщини після другої світової війни.⁴¹

Поет прозріння — Іван Мацинський.

«Він був поетом-гласатором, що відгукувався на всі культурні й політичні події країни».

(А. Червеняк⁴²)

Відмінним шляхом до національного самопізнання ішов Іван Мацинський,⁴³ який займає помітне місце в розвитку української літератури в Чехословаччині. Ще в роки навчання в Російській педагогічній семінарії в Пряшеві він вдався до писання віршів, але щойно з 1945 року починає друкувати свої вірші та прозу російською мовою на сторінках газети «Пряшевщина».⁴⁴ Першою збіркою поезій І. Мацинського була книжечка «Белые облака» (1949),⁴⁵ яка була першою й останньою збіркою російською мовою, хоч поет продовжував писати російською мовою ще кілька років. Наступна збірка «Наша мова» привернула увагу критиків, які стверджували поетичний дар в поезії І. Мацинського.⁴⁶ Діяльність поета в культурному й політичному житті віддзеркалилася і в його поезії, що особливо помітно на його наступній збірці «Карпатські акорди».⁴⁷ Крім того, він активно дописує у газети й журнали,⁴⁸ публікуючи статті наукового характеру.

Літературна критика, аналізуючи творчість поетів завжди розглядає її з різних аспектів, але мало освітлюючи аспект боротьби за національну свідомість, який у творах письменників Пряшівщини відіграє надзвичайну роль. Саме тема національної приналежності у лемків Пряшівщини допомогла місцевій літературі знайти шлях до свого національного усвідомлення, що в свою чергу піднесло художній рівень поетів, які стали керуватися досягненнями поезії Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, Б. Антонича й ін. українських класиків.

Українську тематику ми знаходимо не тільки в наукових працях І. Мацинського, але й в його художніх творах — тему історичного минулого української людності й тяжкого сучасного стану лемків після другої світової війни. Поет вже у вірші 1956 року «Пісня про пісні і танці» усвідомив собі свою належність до української нації:

Нам говорили: «Що ви за нарід?!
Ха-ха, русини, лемки, угророси!»

А дівчина дивилась все на Схід
і, заплітаючи вінками коси, —
струнка, рум'яна, і сумна, —
співала «Гриця» край вікна.

Нам говорили, що темнота ми:
«Ні племені нема у вас, ні роду!»

А дідуган, оточений дітьми,
розповідав про Бульбу-воєводу,
Хмельницького не забував,
оповідав . . . оповідав . . .⁴⁹

І. Мацинський не зразу став займатися національно-визвольною та національно-будительською тематикою з завзятістю, яку ми у нього пізніше помічаємо. Поет пройшов теж дорогу оспівування партії, дорогу, яку так характеризує поезія 50-х рр. І. Мацинський займав саме у ті роки провідне місце серед письменників Пряшівщини, про що слушно пише А. Червеняк:

«Загально визнаним поетом номер один вважався Іван Мацинський. Завдяки своїй ерудиції й освіті він скоро за своїм теоретичні вимоги критики, підняв теорію над емпірію і в смислі цієї теорії писав вірші. Сьогодні ми знаємо, що невірна теорія народжувала невірну поезію, що псевдосвідомість викликала псевдомистецтво. Але в п'ятдесяті роки поезія І. Мацинського за посередництва масових засобів комунікації відіграла досить велику роль. Він був поетом-гласатором, що відгукувався на всі політичні й культурні події країни. Зливши своє ліричне «я» з інституціональним «я», він дуже послідовно відбив у своїй поезії зігзаги розвитку інституцій. В цьому смислі його поезія має певне пізнавальне значення».⁵⁰

Вивершенням цього періоду творчості Івана Мацинського є збірка поезій «Наша мова» (1956) та опубліковані в той період його вірші на сторінках газети та журналів, які виходили у Пряшеві.

З пожвавленням боротьби за демократизацію життя при соціалізмі після XX з'їзду КПСС, змінюється і поезія І. Мацинського,⁵¹ що цілковито віддзеркалилося у збірці «Пристрітники».

Літературний критик О. Зілинський у своїй рецензії на збірку зазначив, «... нова збірка... Мацинського започатковує новий етап у його творчості...»,⁵² а Ю. Бача звернув увагу на те, «що Мацинський вертається у поезію як поет з власним поглядом, з власними проблемами, сумнівами, успіхами й radoщами, навіть з власними недоліками».⁵³ Новою була збірка «Пристритники» передусім у сенсі світогляду, розуміння життя. На протилежність поезії 50-х рр., ця збірка відкриває власний погляд на дійсність, погляд тверезого скептика, який переоцінює існуючі вартості; це погляд іноді сумний, але багатий на відкриття нових вартостей. Поет усвідомив собі свою відповідальність супроти людського оточення, його погляд спрямований на шукання духової безпеки у вартостях, які не розчаровують і він починає знаходити ці вартості.

Вивчивши історію свого народу, усвідомивши собі свою національну приналежність, поет з любов'ю й болем в серці заговорив про долю розігнаних лемків. Ніхто з післявоєнних поетів Пряшівщини не звернувся до цієї теми з такою ясністю й відважністю. Тому значна частина поезій Івана Мацинського, які увійшли у збірку «Пристритники», має актуальне не лише естетично-літературне, але й суспільно-історичне значення. У своїх віршах поет замислюється над долею свого краю, свого народу, відновлює в сприятливій формі думки, якими героїчно жив його нарід і робить їх загальнолюдськими із значенням для всього суспільства.

З почуттям болю й безпорадності говорить поет про долю лемків по обох боках чехословацько-польського кордону. В одному з віршів поет звертається до бабці із Команчі (село з польського боку Лемківщини), яка служить символом спільної належності лемків по обох сторонах кордону:

Обличчя ваше, бабцю із Команчі, —
це Лемківщини клаптик на землі⁵⁴

Історія лемків — це історія страждань, терпінь, це історія надії та шукань, які завели лемків аж за Океан:

... тяглись з цідилати за море хлопи —
за ними тяглося на хліб заробляти
карпатське наше вічне горе —
в Америку

Бразилію

і Аргентину —

тяглось без зупину карпатське хатне горе.⁵⁵

Втративши на чужині надію на краще життя, силу й молодість, поверталися лемки знов у рідний край:

... А звідти знов тяглось додому
хлопами-стариками
наше рідне горе.⁵⁶

І. Мацинський свідомий того, що доля лемків взагалі, це доля і української людности Пряшівщини. Але важкий час для лемків був не тільки в минулому, він залишився, якщо не збільшився після другої світової війни, тому «обличчя бабці» не позначене ніякими рисами щастя, чи спокою, а навпаки:

... Обличчя ваше, бабцю із Команчі,
одне суцільне горе: (підкр. — ЙС).⁵⁷

Тому поет зі сміливістю, якої ми у жодного поета Пряшівщини не зустрічаємо, висловлює думку переіменувати Океан, який став свідком великого горя лемків в минулому на «Лемківський Океан», але це не в силі поета:

якби я був Джонсоном,
то я б оце чуже велике море
переіменував
на ЛЕМКІВСЬКИЙ ВЕЛИКИЙ ОКЕАН.
Якби я був Джонсоном ...
та я не Джонсон,
не Сталін,
не Хрущов,
не Брежнев,
не Б'єрут,
не Гомулка ...
Вони — великі,
ми — малі ...⁵⁸

Іван Мацинський перший з-поміж поетів заговорив про тих лемків, яких вивезли із їх споконвічних земель, а хати лемків «гниють» в іншій частині Лемківщини, де вже «чужий спів чути».

... Та живе те ви вже при іншій морі,
бабцю із Команчі.
Балтійським звать те ваше море.
Там нові турботи в вас,
а тут, при нас,
гниють старі карпатські ваші хати
і хатні гомонять Карпати
чужим співом.
І ви, бабуньо із Команчі,
питаєте, куди б ще написати,
щоб хоч нове Балтійське море
та ЛЕМКІВСЬКИМ назвати.⁵⁹

Зрештою, поет приходиться до висновку, що це не тільки горе Лемківщини, про яку ніхто не дбає, яку не тільки роз'єднали дер-

жавним кордоном, але й забрали від лемків, яких вивезли із їхніх гірських хат у приморську рівнину.

Я лемко, як і ви,
бабцю із Команчі.
І ваше горе — і мій великий біль —
невтримний,
непригаслий . . .

Це біль не тільки лемків, але й усієї України:

Він спільний біль
і ваш,
і мій —
оцей безсмертний наш
великий
біль
Тарасів!⁶⁰

Долю лемків порушує Іван Мацинський і у вірші «Лемки», згаданої збірки. Поет сміливо говорить про те, що цією гілкою українського народу торгували й торгують — розпродавали й розпродають.

Ми лемки. Карпатські лемаки чи лемки.
Доволі в нас всього, лиш долі нема.
Розпродані оптом, ми всі помаленьки
вже знаєм: усе в нас горить надарма . . .

— Іще раз: хто більше? Кажіть, товариство! —
гандляр історично пробив молотком . . .
— Товарчик, як злото . . . неначе намисто,
цей лемківський край з журавлем і ставком.⁶¹

Поет має на увазі долю лемків протягом століть і зокрема в останньому столітті, коли після розпаду Австро-Угорської монархії брали до уваги усі національності, але українська нація й надалі залишалася без власної держави, а тим самим і лемки без захисту. Колишній русофіл, Іван Мацинський, у згаданому вірші далі звертається прямо до України, яка повинна відповідати й захищати своїх розтрачених і поділених дітей.

Ми лемки — на захід від Лабірця й Сяна.
Чи чуєш, Вкраїно, наш жалібний гімн?
Ні, що тобі древня лемківська рана?
Безболісність стала законом твоїм.

Тож далі . . . й надалі себе продавай,
щматуй твоє тіло на лезах прозорих . . .
Лиш болю до тебе розрісся розмай
у лемківських грудях і гордих, і хворих!⁶²

Такі вірші друкувати допомогли І. Мацинському і ті політичні умовини, які виникли у т. зв. період демократизації. Правда, українські книжки, які друкуються на Пряшівщині, як і газети та журнали не мають змоги попасти в Україну, не зважаючи на те, що зацікавлення купити таку книжку було б бодай на Закарпатті.

Іван Мацинський відомий не тільки як поет, який відверто висловлювався у своїх поетичних творах, в яких на початку свого творчого шляху вважав О. Пушкіна своїм, а пізніше усвідомив собі, що своїм він може тільки Т. Шевченка назвати, але відомий він і зі своїх наукових праць. Досліджуючи розвиток літератури Закарпаття і Пряшівщини, він дійшов до висновку, що Закарпаття і Пряшівщина належали до Київської Русі і хоч протягом століть дійшло «до деяких відмінностей у побуті народу, проте до дуже незначних. В основних своїх рисах і мова, і побут окремих частин українського народу зберегли своє спільне коріння, яке й нині не трудно знайти в далеких часах Київської Русі».⁶³

Серед численних наукових праць І. Мацинського особливу увагу заслуговує «Словник історичного життя закарпатських українців»,⁶⁴ який повинен був стати інформаційним довідником для української людности Пряшівщини. На жаль, усунення письменника з усіх посад громадського життя, заборона друкуватися, припинили появу дальших частин цього потрібного довідника. Наївна віра в Комуністичну партію, яку він раніше оспівував у своїх поезіях, спричинилася до трагедії, яка може поета зустріти, якщо йому заборонять друкувати свої твори. Отже, не поет зрадив партію, а партія зрадила поета.

Про ставлення І. Мацинського до національного питання в його прозових творах говоритимемо у розділі про прозу.

*Андрій Карабелеш*⁶⁵ на початку 50-х рр. залучився у літературне життя Пряшівщини поряд з Ф. Лазориком та І. Мацинським. Автор російської збірки віршів ще 1929 р. «В лучах рассвета», 1951 року видав у видавництві КСУТ наступну збірку «На смертельном рубеже», а 1955 — «В Карпатах». Поет пройшов через фашистські концентраційні табори, про що й дав своє поетичне свідчення. Андрій Карабелеш прийшов на Пряшівщину із Закарпаття, але і тут не зміг позбавитися свого русофільства. Не знайшовши дороги до української мови, він втратив і дорогу до серця читача. До цього спричинилася не лише тематика віршів, але й те, що він вже після повернення на Закарпаття (1958), не дійшов від російської мови писання.⁶⁶ Тобто, А. Карабелеш став жевтрою тої мовної плутанини, яка мала місце на Закарпатті й Пряшівщині ще до 50-х рр.⁶⁷

Олексій Фаринич був другою жертвою мовної неясности та політичної некомпромісности сталінського періоду. Писав він російською мовою вже перед другою світовою війною. Після війни, звинувачений в антисоветизмі, втрачає можливість друкувати свої твори за винятком кількох казок.⁶⁸ У збірнику «Поети Закарпаття» мовиться, що:

«Як поет Олексій Фаринич — декадент і містик, з потягом до сюрреалізму, як прозаїк, схильний до натуралізму. Проте в його поезії наявні й соціальні мотиви та критика тодішніх буржуазних порядків у сатиричному аспекті».⁶⁹

Щойно 1968 р. І Галайда спробував переоцінити творчість Олексія Фаринича. Він прийшов до висновку, що О. Фаринич не був ні містиком, ні декадентом, ні сюрреалістом: «Він не монолітний і не всі вірші на певному художньому рівні, але вони свідчать про те, що поет глибоко соціальний без будь-якого декадентства».⁷⁰

Михайло Качалуба належав теж до старшого покоління поетів Пряшівщини.⁷¹ 1966 року він видав у Пряшеві одну збірку поезії «Польові дзвіночки», призначену для дітей. У більшості віршів цієї книжки автор звертає увагу на природу, рідний край, рідну мову та інші дитячі теми, тому книжка ця не привернула увагу критики і поет був мало відомий для «дорослих».

М. Качалуба самотній із поетів, який прибув сюди з Галичини. Зазнавши переслідувань під час другої світової війни і після неї, він щойно у 60-х рр. залучився у культурне життя українців Східної Словаччини. Свої вірші часто друкував на сторінках дитячої газети «Піонерська газета» (зараз «Веселка»). Попавши на еміграцію 1968 року, М. Качалуба «вибухнув» своїм поетичним темпераментом; за останніх 10 років він видав чотири збірки поезій,⁷² в яких сміливо заторкнув виносену тему України, через приналежність до якої поет терпів майже все своє життя, опинившись врешті на чужині. Зараз він не боїться сказати:

На рідних землях — українець —
це «буржуазний мазепинець»,
в одному слові грізний зміст:
націоналіст!⁷³

Поезія Михайла Качалуби, його вболівання за свою націю, шукання життєвих вартостей, проповідання любові до брата, до свого ближнього, вірші сповнені любові до Бога — все це свідчить про те, що поет за інших політичних умов, коли його не змушують писати оди партії й вождям, яких після смерти скидають з п'єдесталу, може розвинути свій поетичний талант і дати суспільству вартісну поезію.

Іван Гриць-Дуда хоч належить до старшого покоління,⁷⁴ але увійшов в літературу значно пізніше від своїх ровесників. За те виступив він вже сформованим поетом, досвідченою людиною, зі знанням історії й мови свого народу. Друкуватися почав Гриць-Дуда з 1956 року, пробуючи свої сили в поезії й прозі і в обох жанрах йому вдалося досягти майстерности щодо поетичного зображення минулого, чи картин сучасного.

Вже в перших поезіях І. Гриця-Дуди «Стоїть титан», «Проснулись», «Маковицька балада» та інших, проявляється нахил поета до змалювання історичного минулого лемків Пряшівщини. Згодом він цілковито полонений образом історичної особи Федора Главати, який під кінець XV та на початку XVI століть провадив боротьбу проти соціальних гнобителів.⁷⁵ Захопившись цим ватажком опришків ще 1960 року, І. Гриць-Дуда ставить його в центр своєї поеми «Маків цвіт», над якою працював майже 15 років. Як сам поет зазначає:

Це літопис старих часів
Про бій геройський і завзятий
Рабів відвічних — русинів.⁷⁶

«Маків цвіт» — це поетична оповідь про українських опришків тих часів, коли їх ще не розділяли кордони. У загін Ф. Главати належали хлопці з Лемківщини по обох сторонах Карпат, з Закарпаття та навіть один з Полтавщини — це не тільки символ єдності Лемківщини й Закарпаття з Україною, але це перш за все історичний факт, задокументований не в українських, а словацьких історичних джерелах. Поема (дехто з критиків називає її романом у віршах) є першою спробою в українській поезії Пряшівщини і дуже вдалою й популярною, оскільки автор переробив її також як історичну п'єсу, яку ставив УНТ на своїй сцені 1974 року. Вся поема пройнята національним духом русинів-українців, написана легкою, але багатою й зрозумілою літературною мовою.

«Маків цвіт» — це ліро-епічна поема, в якій поєднуються реалістичні картини з елементами фантастики, символіки і поетичної вигадки. Змальовує вона картину боротьби українського народу проти соціального гноблення в XVI столітті.⁷⁷

Федір Ковач,⁷⁸ аналізуючи поему І. Гриця-Дуди, теж підкреслює її історичність та звертає увагу на те, що це один з перших історичних романів в українській літературі Чехословаччини. Критик зазначає, що поезія «Макового цвіту»:

«...це свого роду гімн рідному краю. Тут кожне слово, кожен рядок, кожен образ — прояв почуттів любові поета до рідного краю — його людей, чудової природи, душі наро-

ду — старовинної пісні, яка і в наш час дає людям неоцінний матеріал для пізнання волелюбних настроїв наших далеких предків».⁷⁹

В останні роки на сторінках українських видань Пряшівщини все частіше появляються поезії І. Гриця-Дуди, які свідчать про те, що поезія стала улюбленим видом творчості поета.

*Початок національного відродження
— середнє покоління*

Якщо тут мова йде про початок національного відродження, то мається на увазі відродження середнього покоління, яке ще не встигло саме познайомитися детальніше з історією свого народу. Покоління, якому з одного боку говорили про рівноправність, свободу, а з іншого виховували його в сталінських догмах. Це покоління, яке війну пережило дітьми, а сталінщину юнаками. Поети цього покоління довідалися, що вони українці, але любові до рідної мови ще не було кому у них виплекати. Частина цієї групи письменників мала змогу вивчати українську мову в українських університетах, але їй мала змогу зустрітися з фактом браку української мови в столиці України — Києві. Тому поезія середнього покоління позначена теж деякими рисами 50-х років.

Характерною ознакою для віршів середньої генерації є прославлювання Комуністичної партії, Сталіна, СРСР, ідеалізація сучасного і майбутнього та засуджування минулого. Це покоління ще не внесло нового вітру в українську поезію Чехословаччини, хоч воно вже не потребувало займатися просвітительською місією, яку до певної міри виконувало старше покоління.

Середнє покоління вражало своєю кількістю — майже 30 молодих авторів¹ захопилися поезією, публікуючи свої вірші на сторінках української преси Пряшівщини та в колективних збірках. Така зацікавленість поезією свідчила про наявну потребу поетичного слова, яке б виходило з власних рядів, яке б допомагало творити нову культуру. Більшість із згаданої кількості початкуючих поетів ніколи не видала власної збірки, а декотрі з них відійшли пізніше пілковито від поезії (не рідко через словацьке чи чеське оточення, у якому вони опинились на праці), частина ще й сьогодні активно займається поезією, а декому з них після 1968 року заборонено друкувати будь-що з їхньої творчості, публіцистики, наукової діяльності. Це покоління найбільше потерпіло від окупації Чехословаччини 1968 р. військами Варшавського блоку. З рядів цієї генерації Юрій Бача попав у в'язницю, Й. Шелепець та інші до сьогодні не мають змоги публікувати свої тво-

ри на сторінках будь-якої преси Чехословаччини, втративши, крім того, працю, членство у Спілці письменників.

Це покоління зазнало не тільки найбільшого переслідування після 1968 року, але воно зазнало також і найбільшого впливу догматизму сталінської доби, за що довгий час змушене було сплачувати данину своїм талантом, дотримуючись схеми: чорне — біле. Характеризуючи поезію початків цієї генерації, А. Червеняк каже:

«Поезія п'ятдесятих років являє собою сумну картину знеособлювання індивідуальностей, деформації прогресивних естетичних вимог, виродження поетики, жанрового й психологічного багатства традиційної й авангардної поезії... Основні якості поезії п'ятдесятих років можна характеризувати слідуючими методологічними і естетичними критеріями: відсутність аналізу та індуктивного підходу до дійсності; орієнтація на макрокосм людського життя, тобто панораматична (пташина) точка погляду на явища переважно соціального й політичного порядку; волюнтаризм, а з ним пов'язані вербалізм і дидактика і т. д.»²

Та серед творів середнього покоління, яке спромоглося на власні збірки в цей час,³ були і твори більш тривкого значення: вірші про любов, про природу, рідний край, філософські поезії про життя і смерть і тому подібне. Про це свідчать деякі поезії С. Макари, В. Гайного, Й. Шелепця, П. Гули та інших. Це покоління вже своєю кількістю спричинилося в значній мірі до популяризації й розвитку української поезії Пряшівщини, не зважаючи на те, що значна частина членів цієї групи починала писати російською мовою і лише у 60-х рр. перейшла на писання українською мовою.

*Сергій Макара*⁴ найпродуктивніший представник середнього покоління. Увійшов він в поезію як представник Спілки чехословацької молоді,⁵ яку сформувала т. зв. сталінська епоха. Молодий поет цілковито повірив словам своїх виховників в організації, їхні погляди на нову і стару епоху стали й його поглядами:

«Цей погляд став основним композиційним принципом усієї його поезії: минуле — темрява, сучасність — світло. Не пізнання, аналіз, особистий досвід — але дедукція і поетичне втілення наперед відомих істин були предметом поезії Макари... Це була поезія політично утилітарна й апогетична. Вона — документ епохи...»⁶

Та не вся поезія С. Макари написана в цьому дусі. Серед його віршів можна знайти й такі, які оспівують природу, рідний край, любов до життя і щастя, справедливість і добро, в яких віддзеркалився сенс людської душі, вони становлять у Макари вартості

більш тривкі. В цьому розумінні зокрема показовими є його збірки поезій «Шукаю себе» (1967) та «Совість» (1970). Зокрема «Совість» становить собою певну протилежність попередній творчості своєю «аполітичністю». В цій збірці автор засуджує негативні риси людського характеру, він закликає до пробудження совісті. Після усвідомлення собі свого творчого доробку у 50-х роках, поет бачить недосконалість свою і свого оточення, тому поезії цієї збірки пройняті сумом людини. Це, певно, сум за тою добою, про яку поет мріяв і не дочекався. Це сум за тою вірою, яку він з таким запалом вкладав у своїй юній поезії у комуністичну партію, СРСР, який 1968 р. з автоматом в руках вирішив запровадити свій порядок в його країні. Тому в збірці «Совість» поет виливає у віршах біль, висловлює сумніви і тугу за променем в людських очах, що, здається йому, є:

... найкращим бальзамом
На роз'ятрені рани
знедоленого серця...⁷

Поет пережив багато, довідавшись про звірства сталінізму, в який він сердечно вірив. Як людина інтелігентна, він усвідомив собі свою попередню творчість, яка, очевидно, в його совісті так сумно заговорила і чи не про свій попередній творчий шлях говорить поет у вірші «Сліпота»:

ЗАЧИНЕНІ ЗАНАВІСКОЮ НАВМИСНЕ ОЧІ
коли треба найбільше бачити
щоб совість не втопити
У КАЛЮЖАХ НЕГІДНОСТІ⁸

Сергій Макара в порівнянні до своїх ровесників скоро зрозумів, що його рідною мовою є одинока українська мова. Як і інші його ровесники, почав і він писати російською мовою, але його перша збірка поезій 1958 року вийшла вже українською мовою («Осяяна юність»). Стосовно національної історії, у нього, як і в інших його однолітків можна помітити незнання свого далекого минулого, зокрема коли він говорить про «російського старшого брата»,⁹ але це наслідки того фальшивого виховання, про яке ми вже згадували. В численних поезіях поет висловив відверто свої почуття до України. Це ставлення зокрема наявне у віршах, присвячених Т. Шевченкові. В одному з таких віршів С. Макара бачить вічність Шевченка і України:

Пани відплили в небуття,
І вічний Ти
І Україна.¹⁰

Поет не скупий на порівняння України до матері, він називає Україну милою, рідною, яка приросла йому до серця, за страждання якої:

Я і сам не раз, не двічі,
Плакав мов дитина,
Як поглянув: стогне болем
Рідна Україна.¹¹

Та не тільки сам поет ставиться з любов'ю до України, він закликає й інших любити Україну:

Любіть неньку Україну
Серцем і думками.
Хай вам вічно сонце сяє,
Гомонить з віками.¹²

Сергій Макара увійшов в українську поезію Чехословаччини, як поборник нових ідей у стилі політичної агітації, але з часом він усвідомив собі роль поета-політика, яким він не хотів бути та і змінити багато він не мав можливості, бо час «лібералізації» в Чехословаччині тривав дуже коротко. Навіть за тих умов, С. Макара у своїй поезії таки встиг показати ставлення своє й своєї генерації до України, хоч дуже часто його поетична уява про «вільну й щасливу Радянську Україну» залишилася бажанням, бо й відвідини України поетом не дали якихось стверджень тої свободи, якої поет бажає Україні у своїх поетичних творах.

Йосиф Шелепець¹³ як поет виріс також в культівській атмосфері, але в порівнянні до С. Макари його поезія є свого роду модифікацією відношення поезії Лазорика до поезії Мацинського. У своїй першій збірці «Що в серці моєму» (1961) Й. Шелепець показав себе перш за все як поет-лірик. Тут він промовляє до сердець своїх ровесників — до дівчат та хлопців. Крім віршів на суспільно-політичну тематику, тут можна знайти слова про любов, вдалі картини карпатської природи, яка чарує поета.

Й. Шелепець одним з перших з-поміж своїх однолітків зрозумів трагедію лемків, яких доля закинула в Карпати, де вони сторіччями перебули, відірвані від свого кореня, який сягає у часи Київської Русі. Тому він знає, що реальною його батьківщиною стала Чехословаччина, яка не може перешкодити йому любити Україну, до якої він з такою переконливою ніжністю висловлює свої почуття, ще перед своїм побутом в Україні:

Ні, я ще не бував на Україні,
Ще не ходив я по її степах,
Не жив у Києві у старовиннім,
Не слухав соловейка у садах.

Не мивсь я у Дніпровій воді у чистій,
На човна там у ранці не сідав,
І там на березі ріки барвистім
Я полтавчанку з дзбанком не стрічав.

Мене вже сотні літ, як за високи
Карпатські шпилі, доля занесла.
І хоч були які страшенні роки
Мою любов до неї не взяла.

Мені Чехословаччина є мати.
Я бачу інше небо голубе.
Й не хочу Україну забувати,
Я, Україно, так люблю тебе!

Ні, я ще не бував на Україні.
Іще не бачив у житті її.
Та як у предків, так і в мене нині,
До неї линуть почуття мої.¹⁴

Після відвідин України (1962) Й. Шелепець не змінив своїх почуттів до неї, навпаки — він зрозумів єдність між людністю Пряшівщини та українським народом. Цю єдність поет втілює в образі Т. Шевченка у вірші «Шевченко». Цей образ в поезії пряшівських поетів став символом України. Тому визнання Шевченка своїм у творах поетів середньої генерації має велике значення, бо воно означає визнання за свою українську культуру, її мову, її історію. Це означає також, що творчість Т. Шевченка вже стала на Пряшівщині широко відома, бо вона потрапила на свій ґрунт у карпатських хатах:

Чули ви? Шевченко у Карпатах!
За столом сидить в селянських хатах,
На дворах, у полі над ставком
Розмовляє з дідом, юнаком...¹⁵

Говорячи про «двір, поле, ставок», поет, певно, мав на увазі пісні Шевченка, які користаються в українських селах Східної Словаччини популярністю серед малих, дорослих і старих. В іншому вірші про Т. Шевченка «Кобзар»¹⁶ поет вже говорить про «свою» Україну:

Захлинуло горе мою Україну,
Кінця йому око не зрить.¹⁷

Йосиф Шелепець належить до тих поетів свого покоління, яким не потрібно було спеціальних курсів, щоб усвідомити собі свою приналежність до української нації. Його наукова діяльність теж спрямована на дослідження українського культурного життя і саме наукова діяльність спричинилася до того, що поет став біль-

ше займатися прозою та літературно-критичними статтями. Відомий він також як автор віршів для дітей — збірка «Квіти» (1965). В цій збірці Шелепець виявився як талановитий поет дитячих віршів, його твори знайшли широкий відгук в дитячих садках, де увійшли в щоденний вжиток.

За останні роки прізвище Й. Шелепця, яке майже щотижня було під художнім чи науковим твором на сторінках української преси Пряшівщини, зникло. Зникло воно й з оглядових статей про літературу українців Пряшівщини, в розвитку якої Шелепець відіграв значну роль не тільки як письменник, але й науковець. За що заборонили цій поетичній душі публікувати свої твори — не відомо, бо автор лише відстоював політику партії, очевидно, партія міняє швидше свою політику, як поет орієнтацію — куди, котрий напрям. Мабуть Й. Шелепець, як і його середнє покоління, не рахував з поверненням сталінського курсу на Пряшівщину, бо завдав цей курс багато шкоди вже в 50-х роках українцям Пряшівщини.

Віктор Гайний¹⁸ становить особливе явище в поезії Пряшівщини. Його збірка «Шумлять Бескиди» (1959) була сприйнята стримано, оскільки поява її була дещо несвоєчасною. В той час, коли його ровесники захоплювалися будівництвом соціалізму, оспівували героїства війни й проклинали паліїв нової війни, Гайний заспівав про природу, ліси й полонини, про красу весни, літа, літнього ранку й вечора. Але і в цій збірці, яка так відмінна від збірок того часу можна знайти вплив доби сталінізму.

Віктор Гайний, на відміну від інших поетів цієї групи виріс на Україні, за походженням чех, але українська мова стала його рідною і, переїхавши після війни у Чехословаччину, він переїхав із Чехії у Пряшів, де став артистом УНТ та зайнявся писанням поезії українською мовою. Поет в одному з віршів сам говорить, що Пряшівщина для нього стала його другою батьківщиною:

Про тебе, моя Верховино,
Я хочу співати пісні.
Ти — друга моя батьківщина, —
Ти матір'ю стала мені.¹⁹

До теми України, як це зустрічаємо у інших поетів, Гайний не вдається. Зате поет ніколи не цурався української мови, яку він добровільно сам обрав для писання своїх поезій і тим, хто дивується, що він вживає саме українську мову, поет заявляє у вірші «Декотрим»:

Часто чую іронічний сміх, —
Декому іще не зрозуміло,

Задля чого у віршах моїх
Українська мова задзвеніла.

Та ось тим, кому не по душі,
Я скажу своє останнє слово:
Що лунатимуть мої вірші
Лиш тобою, українська мово!²⁰

Крім поезії, В. Гайний пише також драматичні твори, з яких деякі вже були поставлені на сцені УНТ в Пряшеві.

Петро Гула²¹ як другий автор збірки поезій, яка впала в очі читача своєю відмінністю від віршів і тематики, які панували в добі, коли поет написав свої вірші. Та дещо відмінним від своїх ровесників виявляється П. Гула в тому, що його перша збірка поезій «Пою луну, любовь и розы» (1962) написана російською мовою.

Маючи на увазі саме першу й одну збірку П. Гули, критик А. Червеняк зауважує, що:

«Не типовою для культу, хоч і виростало з його гносеологічних передумов, є до певної міри й поезія Петра Гули. Поряд з характерними культивськими віршами, написаними за вимогами політичного календаря, Гула створив поетичний щоденник буднів молодого людини. В ньому він відзначив свої почуття й думки, викликані однокласницями, футболом, київськими вечорами, приятелями й різними подіями студентського життя... Методологічно поезія П. Гули виростає з псевдорационалізму епохи і являє собою дедукцію політичних і етичних явищ».²²

Після 1962 року П. Гула перейшов на українську мову писання своєї поезії, яка значно відрізняється від віршів, які увійшли у першу збірку тематикою й розумінням та сприйманням навколишнього світу. Та Україна вже в його збірці російською мовою представлена як «найкраща мати в світі». Про це говорить поет у вірші «Украине», який він написав після змушеного покинення Києва. Він звертається до долі, щоб та перекинула його в Україну, де його «любі брати й рідні друзі»:

Судьба моя! О, сделай одолженье
И перебрось меня ракетой дней
На Украину, на Днепра теченье
К любимым братьям, в круг родных друзей!²³

Але поет знає, що «перекинути» його ніхто не зможе і тому йому прийдеться лише в думках «серцем обнімати» Україну, бо її він ніколи не забуде, її — йому не можна не кохати:

О, Україна в хлебе чернозема,
В ракетных песнях, в заводском дыму,
С дыханием пшеницы и черемух
Не раз тебя я сердцем обниму (тут і далі підкр. ЙС)

Уж не забыть мне песен соловьиных
И дней былых серебрянную нить...
НАЙКРАЩА В СВІТІ, МАТИ УКРАЇНО,
Тебя нельзя, нельзя мне не любить!²⁴

У віршах українською мовою П. Гула частіше звертається до України, щоб не залишити у читача ніякого сумніву в своїй любові до неї. Поет знає, що «найпереконливішою» любов'ю може бути лише любов до дівчини, любов до матері, що нав'язує на традиційний образ в українській літературі — любов сина до матері:

По-своєму люблю я Україну,
Так любить тільки парубок дівчину,
Яку ніколи кинути не може...

По-своєму люблю я Україну,
Така любов буває лиш у сина
До матері, що загубив десь може.²⁵

У вірші «Не забувай», приуроченому річниці Т. Шевченка, П. Гула вже собі усвідомив, що «нація ми не маленька», тому він ставить і інші вимоги перед поетом, щоб бути гідним нащадком Кобзара. Він нагадує, про що Тарас не забував і про що і нам не слід забувати — про Україну:

Тарас сказав: «Й на мить не забуваю
я Україну — материнський край...
Караюсь, мучусь, та не каюсь...»
І чую я: — І ти не забувай!...

Троянд, вінків було вже досить.
Кобзар з могили нас, нащадків, просить: досить!
Хіба вже справді ми такі слабкі?
Таж нація ми не маленька! (Підкр. — ЙС).

Коли уже, поете, даш книжки такі,
щоб не соромивсь
підписати їх
Шевченко!²⁶

Петро Гула є найяскравішим прикладом з-поміж середнього покоління відродження. Поет позбавився впливу Єсеніна, Щипачова, який помітний у перших його творах, перейшов на українську мову писання і знайшов свою власну поетичну дорогу. Вірші про Україну є не тільки поетичною візією, але й справжньою ту-

гою поета за Україною, де залишилася його «вічна» любов з часів студій у Києві. Національне відродження у П. Гули відбулось не зразу, але воно настало не тільки в розумовому усвідомленні, але й в його поетичному світі, його муза стала українською!

Йосиф Збіглей²⁷ зі своєю творчістю припадає на кінець т. зв. сталінської доби, на початок післякультурівського періоду. Поезія Й. Збіглея аналітична: в неї вривається дійсність в антитезах, в яких він шукає сенс і правду, які йому то вдається знайти, то не знаходить їх. Поезія Й. Збіглея багато в чому відмінна від його ровесників. Вже в своїх збірках «Зелені неони» (1964) та «Вікна без ніжності» (1969) поет вдається до певної поетичної новізни, що слушно в його творчості помітив А. Червеняк:

«Можна сказати, що поезія Збіглея своєю тематичною новізною . . . , методологічною оригінальністю . . . , семантично-експресивною новістю підноситься на фоні культурівської поезії як найцінніше досягнення української поезії Чехословаччини».²⁸

Серед поезій Й. Збіглея ми не знайдемо такого виразного ставлення до образу України, як це ми бачимо у інших з його групи. Можливо, що це зумовлене умовами життя, оскільки поет працює лікарем в словацькому середовищі. Але його любов до рідних Карпат, до рідного краю ми можемо зустріти в його віршах: «Карпати», «Синь», «Парубоцький мотив», «Блюз» та інші. Можливо, його оригінальність вірша, не дозволяє виявляти «клясичну» любов, до батьківщини, України. Він знаходить для цієї любові інший шлях, пробує створити кращі поезії, бо вищий рівень української поезії пов'язаний і з визнанням її серед літератур народів.

Ілля Галайда²⁹ належить до тих людей, які не тільки вміють пристосовуватись, але й змінюватись. Писати вірші почав він ще 1950 р., як він сам зазначає. І найдовше з-поміж українських поетів Пряшівщини писав російською мовою. В його першу збірку «Спалахи» (1974) увійшли українські й російські вірші. Очевидячки, щоб підкреслити своє ставлення до віршів, написаних російською мовою, І. Галайда дав один цикл з них на початку збірки, а інший на кінець. Вже саме ставлення до своїх віршів, писаних російською мовою, які увійшли також у вибране «Совячні криниці», яку теж він упорядкував і залучив туди російські вірші П. Гули та А. Карабелеша, але випустив взагалі І. Мацинсько-го, Й. Шелепця, С. Макару, С. Гостиняка та інших, свідчать про

настанову Галайди. Не дивно, що в своїх поезіях він за своїх вважає тих, які провадили бій на Куликовому полі, для нього «родная Москва», але в той же час не зустріти таких виразів по відношенню до України. І. Галайда — це останній русофіл на Пряшівщині, який вже теж перейняв українську мову. Не тільки те, він є свідченням пристосування. Під час т. зв. демократизації сам старався «реабілітувати» поета О. Фаринича, а зараз сам вирішує, кого викинути з рядів письменників, називаючи і О. Солженіцина «Олександром безликим».³⁰

Та і Галайда не зміг обійти тему відродження, тему України, яка, за його словами «не вмира»:

Летять літа, минає час,
Та не вмирає наш Тарас,
Як Україна не вмира.³¹

Рідному краю, вічному кобзареві присвячений цикл «До нас у хату зайшов Кобзар», в яких до деякої міри видно позитивне наставлення поета до українського генія. Але й тут він знаходить нагоду, щоб виступити проти «жовто-блакитних».³² За останні роки І. Галайда деякими виступами на сторінках української преси Пряшівщини показав, що він здатний писати так, як писали у 50-х рр., про що свідчить його вірш «Звіт», в якому він звітує Ленінові, нападає на тих, які повірили у соціалізм з людським обличчям.

Юрій Ба́ча³³ належить до тих представників середнього покоління, яким не вдалося видати окрему збірку поезій, хоч брав він участь у кількох колективних збірниках. Та не зважаючи на те, Ю. Ба́ча мав значний вплив на розвиток української літератури, але не завдяки його поезії, а скоріш завдяки його публіцистичній, педагогічній та науковій діяльності. Як і більшість поетів середнього покоління і Ю. Ба́ча розпочав писати свої твори російською мовою, але вже з 1956 року він перейшов на українську мову писання. Свій талант він випробовував у поезії, прозі, драмі. Як поет, відомий Ю. Ба́ча з колективних збірників «Молоді голоси», «Ластівка з Пряшівщини», «Восьмеро», але його поезія не внесла нічого нового в українську літературу Пряшівщини. Своє національне відродження Ю. Ба́ча показав у публіцистичних статтях, як жодний з його ровесників. В його поезії прямого звертання до України не знаходимо, бо воно в його науковій і публіцистичній діяльності не приховане, а висунуте на перший план. Та все ж і в поетичних творах ми зустрінемо у поета заклик до творців слова — звертатися більше до героїчного минулого українського, творити пісні, щоб плекати гордість за свою націю:

Пісень би нам, пісень для всіх,
Щоб всі відчули гордість давню;
Щоб рідний спів, щоб рідний сміх
Вінком обвили землю славному!³⁴

Юрій Бача з-поміж української інтелігенції Пряшівщини найбільше потерпів. Він щиро повірив Комуністичній партії і її спробам десталінізуватися. Тому вся його діяльність була спрямована на виправлення тих помилок, які виникли з вини сталінських догматиків. На відміну від інших ровесників він був і політично дуже активним, бо вважав це обов'язком молодого комуніста виправляти помилки, викривлення, які настали під час сталінських деформацій. Тому поет з таким захопленням привітав десталінізацію, забувши, що сталінізм має глибоке коріння, що дозволяє йому бути підступним і brutальним у боротьбі з противником. Поетичний характер і запал Ю. Бачі, з яким він повірив у партійні резолюції, виявились наївними, бо поет потерпів найбільше від усіх, потрапивши на два з половиною року у в'язницю, втративши працю й можливість друкувати свої будь-які твори. Бача ще більше ніж хто інший був покараний партією, для якої він працював пропагандистом, в яку він вірив. Це лише свідчить про brutальність й безоглядність дітей сталінізму, які й сьогодні нищать всякий прояв, спрямований на лібералізацію чи гуманізацію життя на Пряшівщині. Ю. Бача став жертвою свавілля³⁵, але його твори, наукова праця й публіцистика залишилися свідками прагнень до справедливої політики в національному питанні, викриком за рівноправність та справедливість і в південній Лемківщині — Пряшівщині.

Іван Бабич³⁶ вступив в поезію найпізніше від своїх однолітків, тому його поезія значно відмінна від інших. У нього переважає інтимна лірика, яка пов'язана з його чутливим серцем. Але й для нього доля його народу не байдужа, про що він стверджує у вірші «Вірю в тебе, народе мій», в якому він звертається до свого сучасника й закликає його не забувати про свій край, який пов'язаний з волею наших предків:

Не забудь
Спів материнський,
Плач вдовиць.
Величай дитя і край свій,
Спів веселих Маковиць.

Не забудь ти
Рідний голос,
Сильних духу,

Вільність
Прадідних країв,
Гордість —
Наших предків силу,
Пісню славних соколів.³⁷

Певний час на сторінках преси та в кількох колективних збірниках появилася і Наталія Гиряк³⁸ з добіркою своїх віршів. Але після 1968 року її прізвище зникло зі сторінок преси. Н. Гиряк як і І. Бабину властива політична неангажованість вони знаходили джерело для своїх поезій в щоденному, інтимному житті, яке не пов'язане з ідеологією.

Якість і кількість — риси поетичної творчості молодшого покоління

У 60-х рр. в українську поезію Чехословаччини увійшли нові прізвища: Степан Гостиняк, Михайло Дробняк, Мілан Бобак, Ганна Коцур, Мирослав Немет, Мілан Регула, Юрій Волох, Степан Сухий.¹ Ця група молоді виховувалася на поезії українських класиків та дозволених українських поетів 20-го століття. Ця молодь не зазнала впливу російських гімназій, мовної боротьби, а головне, що ця молодь мала щастя дозрівати, коли сталінізм в Чехословаччині (як і в Україні) був затиснений у відступ і здавалося, що він ніколи не повернеться. Тому з новими прізвищами увійшли в українську поезію і нові струмені, новий вітер, який підніс цю літературу на вищий щабель. Це молоде покоління поетів внесло в літературу нову тематику, нові методи й нові ідеї.

Поява молодого покоління не була чимось неочікуваним. Поезія цього покоління не порушує свого органічного зв'язку з поезією попередніх років. Вона й надалі залишається поезією лемків Пряшівщини, хоч значно відрізняється від поезії попередніх років. Вихована на зразках української класики, вона не могла оминати і досягнення чеської та словацької поезії останніх років, оскільки вона в школах знайомила з обома літературами. А. Червеняк зазначає:

«Стремління синтетизувати для української культури досягнення модерної поезії словацької та чеської дуже виразно вплинуло на цю поезію (молодого покоління — примітка ЙС) — на фоні української поезії УРСР вона нагадує переклади з словацької та чеської мови».²

Та не тільки ці риси були характерними для молодшої поезії Пряшівщини 60-х років. В ній з новою силою пролунала гордість за свій народ, за його історію; в ній оспівані не так «вожді» як сам

народ, щоденне життя з його турботами й радостями. Молода генерація українських поетів поставила собі вже вищий ідеал — визнання української поезії Чехословаччини, щоб вона стала доступною не тільки для лемка, але й українця поза межами Пряшівщини, поза межами Чехословаччини. З цієї групи ствердили себе як поети М. Дробняк, Ст. Гостиняк, М. Немет, М. Бобак.

Степан Гостиняк³ у 60-х рр. був визнаний поетом, який засвідчив своєю творчістю вершину української поезії в Чехословаччині у післявоєнний період. Про свій талант поет дав свідчення вже в перших своїх поетичних творах ще школярем. Він найстарший і найуспішніший поет своєї генерації на Пряшівщині. На його творчості, яка виходить з його чутливої поетичної душі, бачимо, який вплив можуть мати епоха, політичні події на творчість поета. Найвищої оцінки зазнала перша збірка поезії С. Гостиняка «Пропоную вам свою дорогу» (1965). Говорячи про неї, А. Червенияк зазначив:

«Ця збірка — літературна подія, яка є рубежем в розвитку української поезії Чехословаччини. Крім того, це перша збірка, що виходить далеко за межі місцевої української поезії Чехословаччини. Поет повірив марксистській етиці, але на відміну від Макари — не повірив їй на слово, а пішов перевірити її на практиці. Трагічне протиріччя між словом і ділом приголомшило його. Але він не капітулював. Навпаки: у своїй поезії висловив цей трагізм. Дійсність увірвалася в його поезію як раз в тих формах, які свідчать про максимальний розрив теорії і практики. Моральний ригоризм Гостиняка є максималістичним. Сила його розкриття протиріч дійсності рівна силі деформації дійсності. Неспроможність до компромісу веде його навіть до нігілістичної негати деформованої дійсності».⁴

З іншого боку, але також високо оцінив поета і визнаний український критик Степан Крижанівський, який у передмові до збірки «Пропоную вам свою дорогу» зазначає:

«Він — вояк і філософ, бо що ж таке поезія, як не війна словом, що ж таке філософія, як не мудрість. Поезія — мисль в образі, слово — в дії. Він молодий і наївний. Він — зрілий і мудрий. Часом веселий і ясний, часом — хмурий і сумний. Його радість — з любові до людей, його сум — від недосконаlosti людської природи і суспільства».⁵

Далі критик звертає увагу на національний і загальний характер поезії Гостиняка, в якій:

«Він — національний: в ньому все українське. Він все-людський: в ньому живе чех і словак, кубінець і негрита-нець, індієць й індонезієць, європеєць й азіяць, африканець й американець. Він трансконтинентальний і океанський».⁶

Такої оцінки не одержав ніхто з українських поетів Пряшівщини, правда, і такої поезії ніхто не писав. В тому, що поезія Гостиняка започаткувала новий етап в розвитку української поезії Чехословаччини нема сумніву, бо це підтвердили пізніші роки. На жаль, і цей розвиток був припинений незабаром після його початку, коли сталінізм знов став державною політикою і в Чехословаччині.

Нас цікавить тема національного відродження у молодшого покоління, тому приглянемося до цієї тематики у творах поета. Так як і в усій поезії відрізняється С. Гостиняк від своїх попередників, то відрізняється він і віршами, які присвячені Україні. Він не обирає тему, в якій би прямо звертався до України, але з його поезії не важко зрозуміти, що він з любов'ю до неї ставиться, бо обирає він для своїх поезій її найкращих синів і дочок.

До теми української поет підходить не так, як його попередники — прославляючи словами Україну, чи плачучи за нею. Він береться за тему про Лесю Українку у вірші «Лесин триптих», і підкреслює, що:

Ділами власними себе малює кожен,
І кожен пам'ятник собі будує ними.
Так, до вершин приводить піт дорожній,
Але ж бувають різні і вершини...⁷

Тобто, від поета залежить, яку він поезію пише, від нього залежить, що він зробить для нації, для людства. Тому то і Леся так багато для нас означає:

Для нас ти Богородицею стала,
В народів лісі ж піснею ти стала,
Мірилом теж Людини стала.⁸

До Тараса Шевченка звертається поет, щоб вказати що те, проти чого боровся великий Кобзар, ще й досьогодні не зникло остаточно з нашого життя (поет має на увазі розкриття культу особи, сталінську тиранію та переслідування українського):

Життя кімната стала досить чиста,
Підкреслюю, не зовсім, тільки досить, —
Занадто накопичилось у хаті бруду!⁹

Так само Гостиняк цікаво підходить до теми зв'язків між українцями з України й поза її межами, в яких себе визначив Максим

Рильський. Він знав про українців Пряшівщини і своє благословення їхній літературній творчості висловив у передмові до збірки «Ластівка з Пряшівщини». Саме тому Гостиняк говорить у вірші «Хто жив — не «похороном помирає», присвяченому М. Рильському:

Пришов у світ, щоб строїти мости.
І будував добрячі і красиві.

І на закінчення наголошує:

І добрий майстер завжди має учнів,
Які помножать майстра на добро.
Нові мости ми підем будувати.
І побудуем: добрі і красиві.
А ви пішли. І смуток наш до неба
Тополею піднявсь, що ронить листя слів.¹⁰

Недолі України присвячений вірш «Народе мій, замучений, розбитий», в якому поет усвідомлює всі страждання українського народу і закликає відірватися від всяких догм, в першу чергу від релігійних (про партійні догми він не смів згадати). До дії за свої національні справи братися закликає він і у вірші «Пора за діло взятися».

У другій збірці «Лише двома очима» (1967), С. Гостиняк мов би продовжив тематично свою першу збірку в сенсі, в якому говорив А. Червеняк про першу збірку. В ній поет відкинув всі ідеали й правди, він вірить лише своїм двом очам, що приводить до ще більшої негації, ніж у першій збірці.

«Гостиняка як поета, породила наша дійсність, яка вимагає тісного зв'язку поезії з дійсністю. Він не вміє створювати естетичні цінності у відриві від цінностей етичних. Тому зміну в його відношенні до дійсності треба чекати від змін в самій дійсності».¹¹

«Дійсність» змінилася, та не таку зміну мав на увазі А. Червеняк, коли оцінював творчість Гостиняка. «Дійсність», яка прийшла у Пряшівщину після 1968 року спричинилася до того, що від того часу рідко появився якийсь вірш поета, Галайда не залучив його навіть до «Вибраного» з творчості поетів «Сонячні криниці». Недрукування творів С. Гостиняка,¹² за винятком кількох віршів у «Дуклі», свідчить про вірну оцінку поета Червеняком. Відхід від поезії за умов нового наступу сталінізму свідчить не тільки, що він «трансконтинентальний і океанський», але й чесний, бо за приклад йому давно вже служить і Леся Українка, яка «для нас Богородицею стала».

Михайло Дробняк¹⁸ з-поміж своїх колег-літераторів став найпродуктивнішим письменником після 1968 року. Його численні статті, поезії, уривки романів, повісті, репортажі появляються кожного місяця то в «Дуклі», то в «Дружно вперед», то в «Новому житті». Він самотній з групи молодшого покоління взяв участь у колективних збірниках «Пером і словом», «Пелюстки провесни» та «Сонячні криниці».

В першій своїй збірці «Розлуки і зустрічі» поет вдається до теми людських зустрічей, які йому, як журналістові, добре відомі і часто трапляються. Поет вдається до змалювання краси, принад життя; він пробує передати стан людини, її переживання і хвилювання, відтворює навколишній світ, красу природи, пір року і їхній вплив на душу людини. У збірці «Розлуки і зустрічі» зображено і внутрішній світ людини, який обмежений до інтимних почуттів, взаємин до близьких, коханої, матері та рідного краю.

Друга збірка «Смуги світла» (1969) позначена тими трагічними подіями, які відбулися в Чехословаччині 1968 року. Саме тому з її поезій відчуваємо фатальність та приреченість світу і людини, залежність людини від світу та беспорядність вплинути на своє життя. Згідно з філософією цієї збірки поезій, людина перебуває в полоні страшного, нестерпного світу, який її зв'язує, робить її життя сірим і безбарвним. Але цей стан людини має у Дробняка свою локалізацію, свій ґрунт і свою адресу. Цей критичний, безперспективний стан людини, стан її буття — доля українців Пряшівщини. Можна тільки припускати, що саме ворожнеча між українцями прихильниками сталінізму та прихильниками «соціалізму з людським обличчям», руйнування всього українського після окупації Чехословаччини 1968 р., напади брата на брата сильно вплинули на поетичне серце М. Дробняка, що він відверто висловив у своєму вірші «Русинський епілог», який пройнятий вболіванням за долю свого народу, який своєю поведінкою спричинився до того, що навіть «дрімають в непокої могили предків, пам'ятники...»:

Безхребетні, як ліани;
без коріння, як вітер;
і темні, як праліси індіанців...
Такими нині стали русини.
Безликості й байдужості
наїлися з миски сторіч,
відваги живицю розтринькали
по своїх смужках поту і мозолів,
по різних судах, правотіннях
й «іцикових» коршмах.
Навіть зброю,

хоч і без пороху,
 кинули покiрно
 до нiг чужих, ворожих,
 як зозуля кидає в чужi гнiзда свої яєчка.
 Були велетнi, слава й звияга,
 співала нiжно Маковиця
 й ланцюги спокою рвав Бескид, —
 світом йшов русинський нарiд...
 Тепер там тихо.
 Полонини оповила смутку iмла,
 джерельнi потiчки знечистили
 сльози жалю,
 дрiмають в непокої могили предкiв,
 пам'ятники...
 I справдi, чому така тиша?
 Щоб перед бурею?
 Чи після смертi?...¹⁴

Про те, що збiрка «Смути світла» вiддзеркалила саме тi полiтичнi подiї в Чехословаччинi, якi викликали у цiлому свiтi увагу 1968 року, свiдчить i рецензiя без пiдпису «Поезiя нашої суспiльної кризи»:

«Збiрка поезiй Михайла Дробняка «Смути світла», її поява, i, зокрема її дух, у нас не випадкове явище. Її свiт так само не випадковий. Її болочiсть, понурiсть i похмурiсть є поетичним знаком тої нашої ситуацiї, яка склалася у нас протягом останнiх рокiв i яка зокрема, показалася у нас минулого року (1968 — прим. ЙС) — знаком нашої суспiльної кризи».¹⁵

Михайло Дробняк знає iсторiю свого народу i пробує зрозумiти нацiональну розтраченiсть i байдужiсть української лiюдности на Пряшiвщинi. Але вiн не погоджується з резигнацiєю, з байдужiстю до нацiональної долi, з заляканiстю вiд партiйних офiцiозiв. У вiршi «Я люблю цей народ» вiн закликає до проникнення, до стiйкостi.

Народе мiй!
 Не смiй ани тепер ти збайдужити,
 забудь iсторiю свою!
 Не налякайсь,
 не розбiжись!...
 Нам треба сильними бути,
 як вiковiчнi дуби,
 i вистояти треба!
 ...Я ж стоятиму з тобою!...¹⁶

Третя збiрка «Очi в долонях» (1974) позначена пережитим горем поета, якому померла мати. Їй призначенi найкращi поезiї

книжки, які увійшли у цикл «Вимерзлі ягоди радості».¹⁷ Саме тому так названо і збірку — плачучого сина, який заховав з великого жалю свої очі в долоні. Крім згаданого циклу тут є ще два цикли «Буде новий хліб» та «Вікно і час», але через всю збірку тягнеться струна суму, яку не важко просліджувати вже у назвах віршів: «Сум дерев», «Плач голубів», «Сльози осені», «Сумні відходи», «Не плаче батько», «Самотність» та ін., які передають поетичний настрій М. Дробняка. Говорячи про цю збірку поезій, Ю. Кундрат зазначив, що: «Поезії третьої збірки М. Дробняка притаманна безпосередність, відсутність тієї відстані, яка колись існувала між поетом і ліричним героєм, що часто виступав поетовим посередником».¹⁸

Цілковито відмінною від перших трьох збірок виявилася четверта — «Колосся надії» (1975). Вже сама характеристика творчості останньої збірки М. Романом говорить досить про зміну теми поетом та його ставлення до поезії.

«Його (М. Дробняка — заув. ЙС) поетична творчість поступово зростала і художньо зріла. Зокрема в останні два три роки поет однозначно дав на службу свій талант соціалізму і політиці Комуністичної партії Чехословаччини. Він пише партійну поезію, яка позитивно сприймається молодими і старшими читачами».¹⁹

Про «службу», на яку дався поет М. Дробняк²⁰ свідчать такі вірші як: «Очі Ілліча» (Леніна), «Червоний Жовтень», «Балада про Лютий» та інші, які впливають не з революційного романтизму, не з комуніста-борця, а з комуніста-слуги, який поступово став переходити на писання «партійної поезії».

Мирослав Нема²¹ автор поезії, яка становить вищий етап в осмисленні проблеми людини і її місця у світі, як і осмислення світу. Вже в перших своїх поезіях, які увійшли у колективний збірник «Пригорщі весни» та першу самостійну збірку «Полюси серця» (1968), він обирає людину як центральну тему, людину, яка прагне до праці, до кохання, яка терпить і насолоджується, людину міста і села — сучасну людину. Характеризуючи вже згадану збірку М. Немета, Й. Шелепець писав:

«Його поезія є філософською; вона є описовою і рефлексійною. Вона частково тільки передає образи його зовнішнього і внутрішнього світу та настрої його душі як у сфері інтимного життя так і в сфері його відношення до навколишньої дійсності, суспільства і природи, з якою він начебто фізично зростає, антропоморфічно розуміє і передає її».²²

М. Немет у віршах першої збірки віддзеркалив думки, почуття і настрої не лише своєї льокальної області, але й тему своєї поетичної візії у молодій поезії лемків Пряшівщини підняв на той ступінь, яким крокувало це покоління не тільки тут.

Друга збірка М. Немета «Прибої» (1975), яка складається з двох циклів «Наш день» та «Із студентського зошита», не внесла нічого нового у творчість поета, вона пройнята інтимною лірикою («Кохання», «Потім лишилася тільки ти», «В лікарні» і т. д.). Деякі вірші («До друга», «Вже чужій», «Дівчина, що задумала бути павою» та ін.) позначені дидактизмом, який можна знайти зокрема у старшого покоління.

Якщо В. Гайний займає перше місце в ліриці природи, то М. Немет посідає одне з перших місць серед українських поетів Чехословаччини, які кохання молодих людей обрали як головну тему своїх поетичних творів.²³ Може саме інтимна лірика, яка переважає в поезії Немета спричинилася до того, що у нього не зустрічаємо теми України, чи вболівань за долю свого краю, яка, без сумніву, його турбує. Він належить до групи тих, які вважають, що національно-патріотична тематика не підходить до поетичного календаря інтимної лірики.

Мілан Бобака²⁴ засвідчив свій поетичний таланти найменшою збіркою поезій «Живоцвіт» (1972), в якій помітно, що поет усвідомлює собі, з чим повинен прийти в поезію, які думки і настрої повинен нести з собою і що він повинен дати на літературний розсуд. Завдання, які він бачить перед собою, впливають у нього з усвідомлення того, що «треба йти», бо його генерацію і його самого як поета

чекає ще чекання
на дозвіл жити
між людьми.²⁵

Для того, щоб мати цей «дозвіл», потрібно показати себе не словами, а ділами і вчинками. Його душу хвилює, якими вийдуть діла, якими вийдуть вчинки, з чим він повернеться. Своє покликання, як і покликання свого покоління, він бачить у тісному зв'язку з потребами його суспільства:

Нам вже двадцять літ, —
ми творці життя
й будівники нового.²⁶

В ліриці М. Бобака переважає інтимна поезія, яка так як і у Немета переважає над національно-патріотичною лірикою, що найбільше проявилася у старшого та середнього покоління.

Ганна Коцур²⁷ була одинокою представницею жінок в молодшій групі. Вона відрізняється від своїх ровесників тим, що в своїй поезії вона піднімається над констатацією світу як нестерпної й важкої долі, а людини як суб'єкта, закованого в ньому. Пое-теса бачить навколишній світ у веселих і грайливих кольорах. Во-на бачить у людини перспективні й оптимістичні дороги. Світ її поезій — це світ боротьби й непримиренности до несправед-ливости. Вона рішуча, експресивна і в своїх віршах. Та цими риса-ми позначені перші поезії Г. Коцур. Після студій у Києві опти-мізм з її поезій зникає, ба навіть струни песимізму появляються («Нема кому», «Ні капельки блакиті»)²⁸. Невміння приховати свою незгоду стосовно антиукраїнської політики, яку вона сама пере-жила в Києві, спричинило її ув'язнення, що й змусило замовкнути її музу. Після відвідин України Г. Коцур не боїться заявити про те, що мову Тараса там не чути, про що вона у вірші «Кияни» ви-разно каже:

Мені показували з кручі
Дніпро.
Мені показували їхню гордість —
каштани,
і сині незабудьки парків.
І лиш один вказав
чудову мову Тараса.
Гнів Тараса
перейшов на мене
і очей перли
я йому подарувала
як подяку
за наділ гніву
в серце.²⁹

Поезію Ганни Коцур і Мілана Бобака об'єднує спільна риса — лаконічність мови. Обое вони взяли активну участь в «Літера-турному ярмарку»,³⁰ обое студіювали в Київському Державному Університеті ім. Т. Шевченка. Обое вони³¹ обирають для своїх творів людину з її внутрішнім світом, який часто позначений фі-лософськими роздумами, шуканням причин людської недоскона-лости та шляхів її виправлення.

Мілан Регула³² та Юрко Волох³³ доповнювали групу мо-лодшого покоління в 60 рр. Оба вони представилися добірками поезій, які увійшли у колективний збірник «Пригорщі весни» (1966) та ще пару разів виступили на сторінках української преси, але за останніх десять років їхні прізвища зникли з літературного життя українців Пряшівщини.³⁴ Паростки того нового, яке літера-

турна критика вбачала в поезії цих двох в той час юнаків, далі не розвилися або приспали і можливо ще виринуть у майбутньому. Те саме можна б сказати і про *Степана Сухого*,³⁵ який не брав участі в колективних збірках, але більше разів виступив з віршами на сторінках української преси Пряшівщини.

Група жіночого пробудження — наймолодша

Українська поезія Пряшівщини не може похвалитися прізвищами жінок-поетес. Першою місцевою поетесою обіцяла бути Г. Коцур, але її доля пропала без сліду. Щойно наймолодше покоління обіцяє не тільки дати поезії жінок, але й перевершити традиції чоловіків. Ми називаємо цю групу наймолодшою свідомо, щоб розрізнити від попередньої групи — молодшої, оскільки різнить ці дві групи не тільки вік, але й умови, в яких починали обидві групи свою творчу дорогу.

Молодь, яка входить до наймолодшої групи народилася вже після 1950 р., росла й навчалася в часі найбільшої післявоєнної лібералізації, яка в часі ліквідації тої лібералізації ще не могла собі усвідомити наслідків тої катастрофи для культурного життя, яку несло зі собою знищення ідеї демократичного соціалізму в Чехословаччині. Називаємо цю групу групою жіночого пробудження, бо майже весь приріст української поезії Чехословаччини за останні роки становлять дівчата: *Ганна Хутур*, *Емілія Пушкар*, *Леся Ярмак*, *Маруся Няхай*, *Люба Галай*, *Світлана Шковран-Михалик* і лише один хлопець, який частіше друкує свої вірші — *Йосиф Мулик*.

Об'єднує цю групу молоде завзяття, з яким вона взялася за творення літератури: про людину («Слово про людину»),³⁶ про переживання молодої людини («Романтичний полубовник»,³⁷ «Серце»³⁸), про прагнення тої людини з її філософією («Роздоріжжя»,³⁹ «Білі руки беріз»⁴⁰). Поезію цього покоління об'єднує сміливість у висловлюванні своїх почуттів, які приносять перший раз з собою струни емансипації в поезію лемків Пряшівщини. Вони порушують традиційну форму віршування, що ми бачимо вже у попередньої групи; їхній поезії бракує ідеології, якою позначені всі попередні покоління.⁴¹

У цієї групи початкуючих поетів ми вже майже не зустрінемо з національно-патріотичною тематикою, яку можна було знайти у її попередників. Це означає, що ця генерація українців Пряшівщини вже не робить собі проблем про терміни русин, руснак, лемко, українець — вона вихована після всіх змін та реформ, у неї сильніші почуття чехословацького патріотизму з українсь-

ким серцем, вона ще не усвідомила собі, що доля українців Чехословаччини залежить і від долі українського народу, про який попередні покоління українських поетів Чехословаччини з таким переконанням вболівали у своїх поезіях.

З-поміж наймолодшої групи поетес найбільше визначаються *Маруся Няхай*⁴² та *Леся Ярмак*,⁴³ які зарепрезентували себе окремими збірками. 1974 р. вийшла збірка М. Няхай «Білі руки беріз», в якій, як зазначає Ю. Кундрат «джерелом є саме життя. Воно дає їй не тільки матеріял, натхнення, але й словник, фарби, інтонації».⁴⁴ В збірочці М. Няхай знайдемо поезію малюнків, які ніхто раніше з місцевих поетів не передавав:

Падає сніг
пухкий, пурхливий,
на дахи,
на дерева...⁴⁵

До найкращих віршів збірки належать вірші про бабусю: «Твої рученьки, бабусю...», і «Бабуні». Картини поезії М. Няхай — це картини навколишньої природи, щоденного життя, яке приносить то смуток, то радість.

Леся Ярмак вже відома чехословацькому читачеві з її першої збірки оповідань «Провесна», яку вона написала вже одинадцятирічною. Свої поетичні твори вона стала друкувати 1973 р., коли вона за свої поезії в прозі одержала також літературну нагороду.⁴⁶

З-поміж інших найчастіше виступають на сторінках української преси Чехословаччини Л. Галай, Світлана Шковран-Михалик, Г. Хаутур та Й. Мулик.⁴⁷ Поезія цієї наймолодшої групи поетів в українській поезії південних лемків позначена ще молодістю, недосвідченістю щодо техніки віршування, але вона оригінальна і обіцяє бути цінним доповненням поетичного слова на Пряшівщині, яке знайшло собі тут вже певний ґрунт.

ПРОЗА — ВАЖЛИВА ГАЛУЗЬ В СТАНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

Особливе місце в процесі національного відродження на Пряшівщині відіграла проза місцевих письменників.¹ Прозові твори українською мовою належать до найновішого періоду літературного життя Пряшівщини. Не можна вважати, що української прози тут не було взагалі — була, але в неї не було своїх виразних особистостей.

«Українська проза Чехословаччини після визволення починала з публіцистичних прийомів журналістики, виходила з прямолінійного розуміння художньої літератури як ілюстратора суспільно-політичного життя. Властивий цій літературі провінціалізм і просвітянство довго сковували сили сучасних письменників».²

За останніх 30 років українська проза Чехословаччини зазнала величезного розвитку. Від малих нарисів І. Мацинського в 40-х рр. до епопеї В. Зозуляка — трилогії «Нескорені». Проза, поряд з поезією, стала улюбленим читанням інтелігенції і селянських мас Пряшівщини.

Українська проза Пряшівщини пройшла шлях від газетних дописувачів до освічених письменників-професіоналістів. Звичайно, і тут віддзеркалився ідеологічний вплив на окремих творах письменників, але це цілковито закономірне явище, оскільки всі старші письменники завдячують саме Комуністичній партії свій духовий розвиток, що й пояснює перебільшене підкреслення ролі КП у революційних перетвореннях в житті української людности на Східній Словаччині. Майже всі українські письменники Чехословаччини стояли й стоять на позиціях партії, якої вони є членами. Не всі вони посідають однаковий інтелектуальний рівень, однакові здібності, що їх різнить та в чому часто партійна догматична критика вбачає збочення з партійної лінії.

За післявоєнний період проза українських письменників Чехословаччини розвинула свої жанри і збагатилася добрими двома десятками авторів, серед яких особилвої уваги заслуговують: В. Зозуляк, М. Шмайда, Є. Бісс, І. Прокіпчак, Ф. Іванчов, В. Дацей, Ю. Бача, Ю. Боролич, Г. Галчак, С. Ганущин, Л. Мольнар, А.

Кусько, М. Сабадощ, І. Гриць-Дуда, М. Дробняк, А. Пестременко, В. Вар'ян, М. Параска, Й. Мулик, Й. Шелепець та ін.

Прозаїків української літератури Чехословаччини можна поділити у три групи: старшу, середню і молодшу. Правда, в прозі ми не бачимо такої різниці між середнім і молодшим поколінням, як це було в поезії, зате виразна різниця, щодо творчості, існує між старшим і середнім поколінням, яке можна порівняти з роллю молодшого покоління в поезії, коли брати до уваги те нове, що середнє покоління прозаїків принесло з собою в літературу. Зокрема наявна різниця між старшим і середнім поколінням в тематиці. Якщо у старшого покоління переважає тематика з національно-соціальним характером, то у середньої та молодшої генерації ми її зустрічаєм вже дуже рідко. Все це має свої історичні причини.

Чому старше покоління письменників Пряшівщини у своїх творах так багато звертає уваги національному визволенню, соціальній революції? На декотрі з причин ми вже звертали увагу в історичній частині та частині про поезію. Але в поетичних творах пояснювати історію важкувато (лише один І. Гриць-Дуда спробував це в поемі «Маків цвіт»), ще важче запровадити в поезії діялог, який би пояснив історію походження, який би дав належне пояснення неясних питань; в поезії важко передати той соціальний утиск української людности, якого вона зазнала за минулих часів. В ізольованих від українського світу умовах, українській літературі потрібно було роз'яснити не тільки селянам, але й частині інтелігенції чому вони лемки, чому вони належать до українського народу, а в цьому патріотичний вірш мало переконає, тут потрібно роман, історичний роман, роман в прозі, в якому можна використати і історичні джерела. Українці Пряшівщини, які опинилися після другої світової війни в цілковитій ізольованості від своїх одноплемінників лемків з польського боку та однокровних братів на Закарпатті, змушені були самі боротися за свою національну гідність, за національне відродження, яке сюди завітало з таким запізненням. Отже, за умов ізоляції потрібно було зберегти свою національну ідентичність, національний характер, побут і почуття єдності з українцями світу. Саме цій меті повинна була служити проза.

За свій понад 30-річний шлях українська проза (як і поезія) південних лемків пройшла виразний шлях розвитку від національно-просвітительського характеру до літератури з проблематикою Чехословаччини, чи громадян Європи, чи взагалі питань гуманізму й людських взаємин.

Ми не займатимемось тематикою українських письменників, яка характерна для більшості письменників, а обмежимося біль-

ше на вище згадану тематику — національно-патріотичну, оскільки вона дає нам можливість зрозуміти шлях української людности до національного відродження. Тому звертатимемо увагу тому, чого не зробила поезія: пояснювання історії українського народу, переконування читача фактами, що «русинська нація» це і є українська, що діалекти Пряшівщини належать до української літературної мови, що українська нація має свої традиції, своїх історичних героїв, які є спільними для всіх етнічних українських груп. Одним словом проза повинна була зайнятися просвітительством на Пряшівщині у 60-х рр. ХХ ст. Ці напрямки спробуємо показати на конкретному матеріалі, який вийшов з-під пера українських авторів, частина яких ще не так давно вважала себе русинами, руськими та навіть росіянами.

Старше покоління в боротьбі за національне відродження

Як і в поезії, до старшого покоління в прозі зараховуємо тих письменників, які стояли при формуванні української літератури Пряшівщини від її початків, які самі пережили мовну плутанину (російська, чи українська), які часто звертали увагу не так на художній рівень твору, як на його ідейне спрямування, які собі основні теми обирали з боротьби за соціальне й національне визволення, зміни в житті української людности після другої світової війни, її участь у т. зв. соціалістичному будівництві. Це перш за все письменники: В. Зозуляк, Ф. Лазорик, І. Мацинський, М. Шмайда, Ю. Боролич, Є. Бісс, І. Прокіпчак, Ф. Іванчов, А. Кусько, І. Гриць-Дуда, М. Питель та декотрі інші. Всі вони самі зазнали передвоєнне і післявоєнне життя та брали участь у боротьбі проти фашизму, у встановленні нового т. зв. соціалістичного ладу в Чехословаччині. Їхні твори зображають не тільки успіхи соціальної революції на Пряшівщині, але й її недоліки та помилки. Проза старшого покоління віддзеркалює національне життя південних лемків не тільки після другої світової війни, але й перед нею. В цьому розумінні проза старшого покоління має велике пізнавальне значення, бо вона допомагає зрозуміти становище і труднощі, які й до сьогодні ще завантажують національний розвиток української етнічної людности у Східній Словаччині.³

В цьому розділі про прозу не займатимемось аналізом творчости кожного письменника, але спробуємо на творчості найвідоміших письменників подати ті типові моменти, які мали важливе значення для національного відродження не тільки в літературі, але й культурному житті української людности Пряшівщини.

Василь Зозуляк⁴ належить до тих представників старшого покоління, які довгий час писали російською мовою, але з бігом часу перейшли на українську мову писання, стали національними патріотами, залишившись комуністами-догматиками. Зозуляк зіграв значну роль в організуванні культурного життя українців Пряшівщини. Після приєднання Закарпаття до України він став на Закарпатті комісаром народної освіти, але згодом переїхав у Пряшів, де організував культурно-просвітню раду при УНРП. Брав активну участь в організуванні КСУТ, українського видавництва, редакцій газет та журналів, музею і т. д.

Наведені факти свідчать про енергію та організаційний хист В. Зозуляка, хоч література залишалася його улюбленим заняттям. Тому Ю. Муличак слушно зауважив, що «Зростання і мужніння письменника тісно пов'язане з ростом і розвитком української культури і літератури Чехословаччини після 1945 року».⁵ Інший літературознавець — М. Сисак, говорить про Зозуляка, що він «... письменник, людина, для якої художнє слово є головним ділом життя, сенсом існування».⁶

Звичайно, більшістю позитивно мовиться про особу у зв'язку з ювілеями,⁷ але наведені цитати відповідають дійсності, і літературна діяльність В. Зозуляка заслуговує увагу не тільки через його активну діяльність, але, перш за все, через його продуктивність й різноманітність жанру.

Василь Зозуляк відомий як автор численних оповідань, нарисів, гуморесок. 1957 року він видав книжку оповідань і фейлетонів «Буває і так». Шість творів написано російською мовою, а шість українською. Автор займається проблематикою українського села. Деякі оповідання збірки, як «Куркуль у капусті», «Складна арифметика», «Небезпечна посилка», «О быке-разрушителе» — побудовані на відомих анекдотичних ситуаціях.

Поважним недоліком у творчості В. Зозуляка, як і в творчості інших письменників Пряшівщини, було однобічне й схематичне зображення дійсності. Більшість прозових творів була побудована за такою схемою: погане життя, якась всесильна подія змінює його і після цього — щасливе життя. Цією всесильною подією буває одна розмова, поїздка на «зразкову» артіль, одні збори селян, тощо. Прикладом цього служать оповідання «Налет крестоносцев», «Страничка нової життя» та ін.

Цікава щодо обирання тематики й підходу до змалювання подій є остання збірка оповідань Василя Зозуляка «Світло і тіні» (1971). На противагу його попереднім творам автор головну увагу звертає викриттю всього негативного, поганого, застарілого, дріб'язкового, часом дурного, що живе між людьми і в людях. Хоч

в цій книжці Зозуляка діють переважно негативні персонажі, це аж ніяк не свідчить, що він змінив своє ставлення до суспільного ладу, навпаки — він хоче таким чином «поліпшити», виправити його. В оповіданнях, що увійшли до цієї збірки, письменник не вдається до широкого опису а стисло змальовує події.

Василь Зозуляк перший з-поміж українських письменників Чехословаччини, який вдався до великого епічного твору — трилогії «Нескорені». В цьому романі, як у жодному з його інших творів письменник зобразив соціальну й національну боротьбу українців Пряшівщини від кінця минулого століття до наших днів. Він виводить героя, який національно свідомий, героя, якого до Зозуляка не було в українській літературі Пряшівщини. Герой роману Петро Грунь вже в першій частині роздумує над тим, що за причина, що селяни Пряшівщини так терплять (соціально й національно), чому так над ними знуцаються пани-чужинці.

«Лише за те збиткуються так над людьми, — думав Грунь, — що ми любимо своє... свої книжки, за які найбільше біснюють судді... Проклята буде така дитина, що цурається своїх родичів, своєї матері!... Коли б вона була й бідною!... безнадійність — це відчай, смерть. Надія — як сонце. Без неї не могли б люди і днини прожити в цій страшній отруйній ямі. Тільки вона, ця віра у прихід справедливості... народного спасіння від братів зі Сходу (підкр. наше — ЙС) ще держить нас при житті... Ні, не пощастить вам вбити нашу віру до Сходу, зробити з нас темних, покірних рабів, не пам'ятаючих свого роду! Цього не буде!»⁸

Тримаючи на колінах малого сина, Петро Грунь далі роздумує: «Треба розказати йому про все, щоб не погасла в його серці та справжня віра. Бо лише вона... вона, як той факель чи ліхтар серед темної ночі, не дасть йому зблудити з вірної дороги... Треба видержати, бо вірний брат зі Сходу (підкреслення — ЙС) не дасть нам загинути. Не дасть!... Подасть нам свою руку... Можливо, він, синочок мій, доживе до тієї радості і згадає слова свого знедоленого батька... своїх предків, що довгі-довгі роки мріяли і ждали серед цих гір і дібров того світлого дня...»

«Грунь всім своїм еством відчував трагедію своїх земляків; непохитно, вперто вірив у їх визволення. Але як і коли воно прийде, він цього не знав. Ця віра, як вічний струм ріки, переливалась з покоління в покоління. Підтримували її спогади про безстрашних опришків, про багатирів на білих конях в 48-му році, про будителів...»⁹

Отже, письменник бачить збереження національної свідомості у «надії на допомогу» братів зі Сходу. Правда, Схід у письменника визначається не завжди ясно. Іноді він говорить про Схід український, іноді російський. Та сама ідея національної єдності з українським народом не підлягає жодному сумніву протягом цілого роману.

Негативну роль в національній політиці та мадяризації українського шкільництва на Пряшівщині відіграло в значній мірі греко-католицьке духовенство. Його Василь Зозуляк змальовує аж надто негативно у своєму романі. В уста священника Пешти він вкладає такі слова у розмові зі шкільним інспектором Борзаничем:

— «Цілі нашої апостольської греко-католицької церкви не розходяться із цілями світського уряду святостефанської держави. А головна ціль, яку переслідують школа, сподіваюсь, вам відома?»

— Звичайно, звичайно! Аякже!... завовтузився інспектор під впертим поглядом намісника. Не наслідуючись висловити першим свою думку про завдання школи, помовчав. Але намісник чекав відповіді, інспектор випалив...:

— Виховати добрих патріотів святостефанської...

— Так! — схвально і похвально кинув насмієник головою з брунатним йоржиком і додав: — через повне оволодіння угорської мови.

— Зрозуміла річ!... Аякже!

— Вкоренити угорську мову, прищепити страх божий... і встановити, так би мовити, єдине стадо з єдиним царством...».¹⁰

Пешти негативно ставиться до учителя Лазаря, який запровадив курси для селян, щоб їх навчити читати й писати. На нього він послав скаргу — як на «небезпечного».

Після поразки угорської революції угорська денационалізаційна політика трохи припинилася, але після 1867 року в часі так званого дуалізму починається шалена мадяризація неугорських національностей, а саме румунів, словаків і українців. Слов'янські національності бачили своє врятування в Росії, що пов'язане з панславистичними ідеями Коллара, Шафарика, до яких приєднувалася і та незначна інтелігенція Пряшівщини (ще до того дезорієнтована відсутністю власної української держави). Тому в романі Зозуляка «Нескорені» часто зустрічаємо ці терміни, але і в них ми відчуваємо зміст «український», бо цю термінологію засвоїли угорські жандарми, які українських селян теж «москвофілами» називали.

На допиті Петро Грунь мужньо тримається перед жандармами і сміливо відповідає їм.

— «Штрафований був?»

— Рік і вісім місяців сидів у в'язниці.

— Защо тебе судили?»

— Невинно! — ледь помітно трусонув головою Петро і стулив побілілі губи.

— У нас невинно не судять!... гримнув кулаком тержермештер.

— Панслав. Русофіл! Москвофіл... Бунтар! Шпигун!...».¹¹

У другій частині однойменної трилогії «Нескорені» «На руїнах» В. Зозуляк наближає читачеві роки першої світової війни, що важким тягарем навалилась на плечі українського селянства Пряшівщини. Автор не обмежується лише на територію Пряшівщини, але його героїв доля закидає у різні кутки Східної Європи, а зокрема на Україну. Почуття національної свідомості автор пробує передати в картинах зустрічі селянської людности на Пряшівщині з російським військом, симпатіями до його вояків, що часом автор перебільшує.

Деякі з героїв попадають у російський полон на Україні і беруть участь у революції. Ці події автор змальовує не дуже чітко і вони втягнені в роман примусово, щоб дотримати партійну ідейність, керівну роль більшовиків — за зразками радянських романів.

В третій частині трилогії «Відзвуки Аврори», Зозуляк показує відзвуки Жовтневої революції на Пряшівщині, наслідки першої світової війни — спалені села, голод, повернення солдат з фронту, солдат — вихідців з українських сіл.

В. Зозуляк працював над трилогією «Нескорені» понад п'ятнадцять років. Перший роман вийшов 1962 року у світ, а останній 1973. Зозуляк більше ніж будь-хто з його покоління у своїх романах дотримується шаблони радянських романів — селяни лише у спілці з робітниками можуть досягти поліпшення свого становища (остання частина трилогії «Нескорені»); шлях бідняка через різні пережиття до комуністичної партії, яка відстоює його інтереси; нестерпно погане минуле та щасливе т. зв. соціалістичне життя. Цими рисами позначені і останні дві книжки письменника «На крутих поворотах» (1975) та «Незламні крила» (1977).

В. Зозуляк найпродуктивніший український письменник Чехословаччини. Йому належать кілька романів, повістей, драматичних творів та десятки оповідань. Оглядаючи літературний шлях письменника з нагоди його 65-річчя, Ф. Ковач зазначив:

«Підсумовуючи дотеперішній творчий доробок Василя Зозуляка, можна з повним правом сказати, що в його художніх творах — оповіданнях, повістях, романі-трилогії та драматичних творах зображені важливі процеси суспільного розвитку рідного письменникові краю. В центрі його творчої уваги завжди була людина праці, її боротьба за кращий соціальний устрій, боротьба за соціальну й національну свободу».¹²

Не зважаючи на ідейне спрямування творів Зозуляка, його проза послужила національному відродженню української людности Пряшівщини, сприяла розвитку цього жанру, який після

двадцятьох років літературного життя Пряшівщини став провідним видом української літератури Чехословаччини. Саме в цьому сенсі творчість Зозуляка¹³ є вагомим внеском в розвиток української літератури південних лемків.

Михайло Шмайда¹⁴ відрізняється від своїх колег-письменників не тільки тим, що він від самого початку писав українською мовою, але й тим, що письменник навіть без середньої освіти зміг випрацювати свій стиль і манеру писання, які допомогли йому зайняти одне з перших місць серед українських прозаїків Пряшівщини. Під сучасну пору не чути про нього. Попавши в неласку після т. зв. демократизації 1968 р., він втратив працю в Музеї української культури у Свиднику; його виключили зі Спілки письменників, заборонили друкувати будь-які твори. На Пряшівщині він відомий і як збирач усної народної творчості. М. Шмайда займає певне місце в розвитку української літератури Чехословаччини, хоч за останні роки його прізвище не згадують навіть в оглядових статтях про українську літературу. Його твори документують той розвиток, який проробила українська проза на Пряшівщині за останніх 30 років.

Поява творів Михайла Шмайди була завжди причиною дискусій, які в свою чергу були корисними для розвитку прози взагалі і для самого письменника зокрема. Як літературознавець Ф. Ковач зазначає: «Тісна зв'язаність з українським селянством Пряшівщини, з його думками, нестатками і сподіваннями допомогли М. Шмайді розширити тематичні рамки нашої літератури...».¹⁵

М. Шмайда належить до тих письменників, які найзавзятіше зобразили національну й соціальну боротьбу українського селянина на Пряшівщині. Він відважно заговорив про національні проблеми в минулому в той час, коли на українців Пряшівщини насувалася нова хвиля словацького шовінізму. В цьому огляді найціннішим його романом є «Корчмарський слуга» (1965), перша частина задуманої трилогії «Лемки». Автор змальовує околицю Лабірщини і зокрема зупиняється на Чертіжнянсько-габурському селянському повстанні, яке відбулося 1935 року та під час якого селяни вимагали соціального поліпшення свого становища та національних шкіл.

Автор пробує в романі змалювати розбіжності, які панували серед української інтелігенції на Пряшівщині. Одні були русофілами, інші мадяронами, а частина залишалася вірною русинству-українству. Хоч мова самого автора дуже нечиста, засміче-

на діалектизмами й словакізмами, але він пробує розкрити характери різних національних і політичних напрямків саме через мову. От як письменник змальовує картину під час весілля одного з героїв роману — Петра Голода.

«Павло поналивав «інтелігентам» горілки з печатованої пляшки, що тільки одинока стояла перед панами. Єни нахилився до заду, поза плечи молодих і на нотаря заобертав оком:

— Голота пирует.

Нотар, ляскаючи курятину, усміхнувся, махнув рукою:

— Защпівайме ай ми дацо», — і підморгнув паничові.

Єни підхопив тенором:

Ах, зачем эта ночь так была хороша

Не болела бы грудь, не страдала б душа...

Павло глянув невдоволено на Єни, і коли той дспівав, трохи вже підхмелений, спустив грудним голосом:

Ой пряду, пряду...

— Правильно, нашу, українську, — вигукнув натішений учитель, — українську, — і нащербленим басом підхопив:

... Спатоньки хочу,

Ой, склоню я голівоньку

На білую постілоньку,

Може я засну...

Єни зціпив щелепи, кинув похмурий погляд на вчителя, і, недавши йому дспівати, з притиском процідив:

— Господин Тимканич! Здесь нет никаких украинцев!

— Це неправда. Тут українці, хоч вони себе називають русинами, це нічого, це українці лемківського племені.

— Что за украинцы? Какие лемки? — вирячив Єни пташині очі. Здесь только одни карпатороссы! Понимаете?!

Нотар, облизавши масні губи від курячого стегна, поспішив втрутитися в розмову: — Panove! Žadny ukrajinci, žadny lemki, žadny onen tento, hej... Oni, pan Jeni, keby daco, su slovjak a žadny rosi. To vam hutorim ja, pan Hofman. Hlinka ma pravdu, kedz šických rusnakoch vyveže do Galiciji na jednym voze a budze po vašich lemkoch!

— Глупости! — шморгнув носом Єни.

— Co hluposci? Uvidzice, jak vyhra Hlinkova strana, ta potom uvidzice.

— Здесь выиграет партия Фенцика. Здесь русская земля!

— Nepravdu maju, pan Jeni. Tu je Slovensky vychod.

Гофман намагався дати зрозуміти, що почував себе своїм нотарським становищем, вищим за всіх і докинув:

— Na Slovensku — po slovensky!

Заливаючись сердечним сміхом, учитель сказав:

— Але не забувайте, пане нотар, що тут «на Словенську», платить ще і чеське слово. Та ще до того, наче на сміх, і газети у нас з такими назвами виходять: «Руська земля», «Словенски виход» і «Чеське слово»... Яка іронія... Який парадокс.¹⁶

Отже, різноманітних напрямків в національній політиці на Пряшівщині було чимало і розібратися у них не було легко. В цьому сенсі цікавою є дискусія між сином священика — русофілом Єни і місцевим учителем Тимканичем, який відстоює українство. Дискусія відбувається двомовно, що допомагає авторові краще характеризувати своїх героїв.

«... Вы говорите, господин учитель, что здешнее население «не русское», — Єни міцніше притис на подвоєне «сс». — Пожалуйста, как вы можете доказать, что я не прав!?

Тимканич, знаючи твердолобу натуру молодого панича з попередніх дискусій, неохоче заводив таку розмову, але спровокований напищеним Єни, та ще до того розігрітий вином сказав:

— Просто. — І він взяв білу паперову серветку, відірвав від неї один ріжок, сказав: — От, дивіться. Цей білий папір — Україна, а цей відірваний ріжок — це ми, українське населення лемківського племені, — і вчитель притис ріжок до паперу. — Бачите. Так і ми: одні і ті самі звичаї, та сама мова, одна і та сама віра, значить, ми ті самі українці, що й на Україні. Один корінь, ми галузки одного і того самого народу. А що торкається росіян, то вони не могли поселитись відірвано від свого народу аж тут, за Карпатами. Це тільки вигадка. Є лише емігранти, які повтікали з Росії. Карпатське населення чисто українське. Наша інтелігенція замість того, щоб помагати людям, веде боротьбу за питання, якою мовою вчити в школах, за віру...» (стор. 156).

«— М-да... Знаете что? Украинцы это изменники русского народа, подобно Гришке Отрепьеву, который в тринадцатом столетии провозгласил себя Дмитрием Царевичем, слышал об этом?... Нет. Но видите, какой вы человек и этого не знаете. Впрочем, это неважно, а важно то, что он во время Годунова отдал полякам крепость в Москве. Подобный ему был и ваш Мазепа. Да, да... Русский человек — то большая душа, и поэтому он терпит. А терпит он и теперь, от жидо-большевизма. М-да...»¹⁷

Як ми вже зазначили на початку нашої праці, невдаватимемося до художньої оцінки того чи іншого твору. Нас цікавить, в першу чергу, фактичний матеріал прозових творів, в яких письменники пробують переконати читача, що він завжди належав до великої української родини. Незначна українська інтелігенція Пряшівщини поділялася на різні табори і вела непримиренну боротьбу між собою на шкоду національній справі. Залишки різних суперечок помітні й сьогодні, хоч співвідношення сил змінилося ґрунтовно, бо табір «русофілів» зменшився до мінімуму, а водночас

з ним і табір «русиністів», які хотіли створення окремої нації і мови.

Оскільки залишки «старих» суперечок ще і сьогодні існують, то М. Шмайда у своєму романі «Лемки» залучає і вірш Бараболя, в якому висміяно мовні сперечення за першої ЧСР, чим письменник пробує відповісти і сьогоднішнім агітаторам, які проповідують перевагу словацької мови для української шкільної молоді в Пряшівщині. Учитель Тимканич представлений в романі «Лемки» як свідомий учитель, який знає, яка саме мова належить місцевим школярам. Він провадить розмову в романі:

«Ви знаєте, у нас є такий поет Іван Розничук, псевдонім його — Марко Бараболя, який дуже влучно висміяв ці язикові питання, що мали кільканадцять різних напрямків: москвофільське, карпаторуське, мадярське, русинське та ще інші. От як висміює їх Бараболя, коли всі ті представники прийшли у Прагу рішати:¹⁸

Чеський міністер:

Мілі панове а дамі,
Рачте, просім, урчит самі,
Які язык муси міт,
Подкарпаторуски лід.

Тимканич усміхнувся сам. Єни, підпершись лівою рукою, фальшиво дивився на учителя. Намісник мадзільним пальцем злегенька пошкрябував кінець носа.

— А от, що говорить цей талановитий поет про мадярських твердорусинів:

Наші славні педагоги,
І карпатські філологи,
Бізонь іштен десять лет,
Волають на цельй свет.
Чеги — нос свой не втручайте,
Автономію нам дайте,
Собственный есть у нас нос,
Да би разрешіть вапрос.

Старий Бігарі оторопів. Він, здається, відчув, що цей вірш написаний його мовою, і тому махнув рукою:

— Такий стишок напишет і мій дзвінчик. Знають, что ім повлю? То найвекша глупость, знають!

Тимканич, знепокоений і розпалений написаним задериносиком Єни, притулив очі і сміло повів головою до Єни, сказав:

— А от, як сміється поет із партії батюшки царя. Цей вірш дуже підходящий для вас, господин Єни. От він:

Ви не делайте здесь шуток,
Берегитесь, гаспада,

Вот пробудится Рассея,
(стиха Милукова!!!)
Вам канец прийде́т тагда!»¹⁹

Оскільки серед самих українців нема єдності, то з цього насміхаються і чеські жандарми, яких повно було на українських селах Пряшівщини й Закарпаття. Ці чужі колоністи не лише в романі Шмайди, але і в дійсності ставилися до людей не дуже ввічливо і занадто грубо. Про судження цієї категорії людей про українську людність знаходимо розмову в романі «Лемки» між чеськими жандармами, які відвідали священика Бігарі.

Майже тою самою «мовою», якою говорять в романі «Лемки» ще й сьогодні розмовляють деякі греко-католицькі священики в Америці, які беруть участь у передачах «Вільна Європа» у Мюнхені — «для русинов под Карпатами», плекаючи надію на створення Карпатської Русі, окремої мови. Тому зрозуміла та ненависть пряшівських авторів проти греко-католицького священства, що так виразно видно в романі Шмайди.

Поряд з деякими зображеннями фактичних подій або оповіддю фактів, зустрічаємося у Шмайди і з поверховим та наївним поясненням історії української людності на Пряшівщині. Не вдаючись до художньої чи історично правдивої оцінки роману М. Шмайди, можна лише ствердити, що письменник перший заговорив про важке національне становище української людности не лише по відношенню до чехів чи угорців, але й словаків, а це мало вплив на дальше формування української національної свідомости на Пряшівщині.²⁰

Видне місце в творчості М. Шмайди посідають і його короткі прозові твори, з яких значна частина увійшла у збірник «В'язка ключів». Крім оповідань, в яких змальовано нужденне життя селян («Жандармські помії», «Брудна сорочка», «Повинні дні» та ін.), письменник показує обурену, стихійно протестуючу людину, яка поступово усвідомлює собі своє життя лише в боротьбі, в протесті проти існуючого стану речей («Перевернутий стілець»).

Найбільше визнання Шмайді приніс його роман «Трицять криги»,²¹ який викликав жваву дискусію на сторінках української преси Чехословаччини та як перший роман українського письменника Чехословаччини був перекладений на словацьку мову. Письменник як самотній з-поміж своїх колег зобразив не тільки успіхи, яких вимагала в той час ще сильно сталінізована ідеологія, але вказав на недоліки, які зустрічаються в щоденному житті. Одним словом, Шмайда підійшов реалістично до зображення сільського життя на Пряшівщині. Ю. Бача стисло, але дуже вірно підкреслив те основне в романі, що спричинилося до дискусії:

«В романі «Тріщать криги» Шмайди вдалося накреслити переконливу картину суспільної діяльності різних сил суспільства у такому складному питанні, що торкалось майже всього українського населення Чехословаччини, як колективізація сільського господарства, супроводжувана кампаніями проти Білої легії, за зміну віроісповідання та національної приналежності всього українського населення ЧССР. Не можна твердити, що автор роману повністю художньо виразив усі проблеми, якими у творі жили його герої, проте, зважаючи на обставини, в яких цей твір виникав, можна говорити про етапне значення цього твору в боротьбі нашої літератури за глибоке відображення дійсності».²²

Дискусія навколо роману «Тріщать криги» на сторінках ж. «Дукля» та газети «Нове життя» свідчила про те, що М. Шмайда виборів для себе і для інших письменників право на правдиве змалювання різних суперечностей у житті, неприємних питань, своєрідних постатей, аномалій і т. п., що в той час означало для письменника багато.

Першим твором з робітничого середовища є роман «Роз'їзди» (1970). Письменник вдався до змалювання життя будівників Східнославацького металургійного комбінату в Кошицях. У будівництві цього гіганта беруть участь і представники різних національностей, що автор пробує передати за допомогою мови персонажів, правда, це йому не завжди вдається. Роман «Роз'їзди» є безперечним успіхом М. Шмайди. Говорячи про нього, В. Турок зазначає, що

«Михайло Шмайда в романі «Роз'їзди» остерігся фальші і прикрашень. Основною його метою було... порушити кілька важливих питань нашого життя, випрокувати совість людей. Показати всім, що байдужістю один до одного ми приводимо катастрофу самі на себе. А це належною художньою формою йому вдалося».²³

Михайло Шмайда може послужити прикладом розвитку української свідомості на Пряшівщині. Письменник сам пройшов шлях свого відродження від «русина, руснака» до українця. В своїх творах він хотів допомогти тим, які ще не стали на шлях національного відродження. Тому в його творах більше ніж у інших прозаїків з такою завзятістю провадяться такі «будительські» діалоги, які можуть багато пояснити тим селянам, яким ще й сьогодні не ясно чому вони українці.

Тематично романи М. Шмайди і В. Зозуляка споріднені — соціально-побутова тематика переважає у обох. Оба вони стараються не виходити за рамки свого рідного краю, щоб не віддалюватися

від свого читача. Різним є підхід до картин сучасного, до яких Шмайда підходить як реаліст, а Зозуляк як мрійник, який керується догмами соціалістичного реалізму.

Юрко Боролич²⁴ посідає одне з перших місць, коли мовиться про художній рівень української прози Чехословаччини. Своєю прозою Ю. Боролич вміє читача зацікавити й задовольнити не тільки цікавими сюжетами, але й чистою українською мовою, яка часом в прозі Боролича переходить в поезію. В своїх творах він глибоко гуманний, чутливий, поетичний і наскрізь національний. У зв'язку з його смертю (1973) Ф. Іванчов звернув увагу саме на ці риси у творчості письменника.

«Доробок письменника Юрка Боролича є цінним внеском у чехословацьку українську літературу, бо його творчість пройнята щирою любов'ю до рідного слова, любов'ю до людини і рідного краю, вірою в справедливу боротьбу і перемогу трудової людини».²⁵

Юрко Боролич в українській літературі є тим «зв'язковим», який є свідченням належності до одного народу. Так як і В. Гренджа-Донський та Ф. Іванчов походить він із Закарпаття, але на відміну від Гренджи-Донського, він вже відразу після другої світової війни активно залучився у літературне життя українців Чехословаччини своїми творами, а на відміну від Іванчова — він завжди писав українською мовою свої художні твори.

В обиранні тематики Боролич ніколи не обмежувався, у нього знайдемо оповідання про тяжкі бої, вибухи мін, які завдали людям страждань та оповідання з мирного життя, про ловлю риби. Він брався за сільську і міську тематику, яка йому була однаково близькою і відомою. Для нього характерна саме коротка проза, в якій він себе почував майстром в стилістиці й виборі сюжету. Та все ж і в тих коротких формах прози Боролич не відійшов від проблем, які на Пряшівщині відігравали важливе значення — пояснення свого минулого. Національна тематика в творчості Боролича займає поважне місце. Він перший з-поміж письменників Пряшівщини висловлює думку в художній прозі, що Закарпаття і Пряшівщина належали до Київської Русі.

Найпереконливіше ці думки письменник висловив в оповіданні «Червоні маки», яке увійшло у збірку оповідань «З рідних берегів» (1966). Романтично оповідає письменник про допомогу київського князя Корятовича закарпатцям, поборюючи злого змія Веремія:

«Зоряється...

А трембіта полонинська, наче молитва материнських уст, розливає тугу й жалі карпатського люду...

І говорить вона про сльози пекучі, про біль невтолимий, про гірку недолю і чорні дні... І кличе вона:

— Де ви рідні, з найрідніших?! Уклін вам низенький. Чуєте мій голос?

Просить, тужить трембіта:

Беріть списи й луки, щити й мечі! Сідлайте коней, скачіть полем і лісом, летіть дібровами, бродами рік, свіжими потоками до мене, на голос трембіти.

— Соколами пролітайте через великі руські ворота й вихором несіться аж до Латориці! Привітають вас люди з Маковиці й Карпат (— ЙС) златом-медом і шовком, рідним словом руським (— ЙС).

Бо Карпати й Маковиця вмирають зажива. Чуєте їхній стогін?»²⁶

Автор оповідання бачить нерозривну єдність між Київською Руссю та карпатською людністю. Він не плутає поняття російський, руський — як це зустрічаємо у попередніх письменників. У нього руський — тотожне з українським. Згідно з думкою письменника Київська Русь і Велика Моравська держава — були сусідами. Тому князь Корятович до свого брата каже:

«... Наші руські живуть не тільки обабіч Славутича Дністра, але й по той бік Карпат, під Маковицею славною, по сусідству з Муравією (— ЙС) — переконливо, м'яко промовив князь. — Поскачемо в Карпати, вони нас кличуть. А ти, княгине, сліз не лий.

— Не впізнаю тебе, ти зовсім змінився. Заходь у світлиці, покличемо лікаря.

— Я сам його знайду. Не буде болю й горя в карпатського народу, видужаю, моя княгине. Брати мої любі, — майже гукав уже князь Корятович. — Я своє слово сказав, і його ніхто не змінить.

— Дозволь запитати.

— Будь ласка, брате Юрку.

— Чи знаєш ти, брате, де оті Карпати, ота Маковиця?

— Небіжчик батько там колись побував... — замислився князь. — А батьківські сліди ачей полином не позаростали...»²⁷

Руський князь прийшов з Києва, щоб рятувати братів перед загибеллю. Зате народ йому віддячується і пропонує йому своє найдорожче — трембіту та просить князя стати карпатським князем.

«— Князю, хоробрий руський князю, дарую тобі оцю трембіту. На ній я вигравав на весь світ, — заговорив Петро Копиця, найкращий трембітар карпатських полонин. — Кажуть наші діди та ще їхні прадіди казали, що оцю трембіту сам бог приніс, коли ступив своєю ногою на Карпати. Приймай подарунок від народу нашого.

— Я знаю славний трембітарю, що не бути полонині без цієї трембіти, — відповідає князь. — Чи будуть Карпати Карпатами без неї? Гей, ви, браття, мушу вам сказати, що коли б не було трембіти, не знали б ми на Поділлі про ваше горе. Бережіть же ви її, як вогонь, як очі! Так, це вона кликала, вела нас. Хто проспівав ранкову молитву до сонця? До богів? А вечірню? Я, Петре, такого дарунку прийняти не можу.

— Ласкаво просимо, прийми, — лунає звідусіль.

— Хочете, щоб сиротиною німіла в моєму палаці? — спитав князь. — Щоб ніхто її більше не почув? Бо ваша трембіта без Карпат — це те саме, що риба без води! А зараз я мушу подякувати Оленочці, яка мені, коли червоним маком була, прошепотіла, які голови в зміїв найстрашніші.

Оленка зашарілася, пригортається до матері, чеше її заплутане волосся.

— Дарую вам пару коней, Петре, — мовить князь. — Ваше селище бур'яном заросло. Орить, сійте... А повертатиму на Поділля, до вас завітаю.

— Гостем будеш, князю милий, князю світлий, — і всі кланяються. П'ють келих медовини до дна.

А п'ятеро старійшин підходять до князя, кажуть йому: — З волі вірнопідданого народу, устами його й серцем, з глибокими почуттями просимо тебе, князю: будь нашим володарем. Вірно тобі будемо служити й повинуватися!

— Ваша воля. Буду вашим князем.

— Бийте у дзвони! Слава тобі!

Князь цілує землю-матір». ²⁸

Отже, Ю. Боролич бачить безпосередній зв'язок між Київськими й Карпатськими землями. Це кровна єдність, єдність братів, які в силу різних обставин змушені були розлучатися, а розлучено живуть вони й сьогодні.

Відвідавши у Києві будинок, в якому жив Т. Шевченко, письменник, сповнений теплих спогадів про сестру Кобзаря, пише оповідання «Полотняна сорочка», яке ввійшло до збірки «З рідних берегів». У письменника пропливають перед очима і вечорниці на Україні.

«Ей, світе, а хто не чував про вечорниці на Україні?

Дівчата сидять за своїми гребенями і прядуть куделі. Хлопці, вишукуючи собі горличок, — співають. Ану, хто милозвучніше? А старі казки й перекази розповідають у дотепних жартах й біду топлять. Завітає Перебендя, бо ж не один по Україні бродить, заспіває та й струни кобзи розпустить: про неволю неволі, про Україну величаву линуть тихі пісні...

... Дрібно-дрібнесенько штапує полотняну сорочку для Тараса-братика, рідного й вічного, бо він, — братик її сердечний, — прийде до неї,

він летить на Україну. Бо Україна — це він, Україна — це його життя...»²⁹

Про Т. Шевченка згадує письменник і в оповіданні «Сіяч». Сіячем тут є саме Кобзар, який посіяв почуття любови до свого рідного і у простих селян.

«... Ми лежали під черешнею. Тітка гукала та гукала, мовляв, куди вас чорти понесли, страва на столі. А вуйко вдавав, що це його не торкається.

— Кажеш, з бідолашної хижки вийшов? Знаю всіх апостолів, але про цього не чув, признатися, не чув... Кажеш Тарас Шевченко? Погляди, який похмурий, сердитий, — і мій вуйко викресав вогню, затягнувся з люльки. Заговорив: — Дуже файненько насіяв, є з чого жати, то превеликий урожай, хлопче. Такому сіячеві, хлопче, земля може руки цілувати. А з ним зустрінуся, з ТАРАСОМ, так думаю, то схилю свою голову дуже-предуже низько, як найнижче буду могли. Чесно ж тобі кажу, — і мій вуйко зітхнув.

Долинав крикливий голос тітки, нарікала на нас обох. А це наша тітка вміла. Вуйко піднявся, глянув на небо, мовив:

— Погода показує добре, подоцило на озимину, дав бог добру хвилю. Треба сіяти. Ой, коби замість мене посіяв Шевченко, то би було... Як він там насіяв? Як? Ану, хлопче, нажни мені жменю...

А я, тримаючи в руці Кобзаря, навмання відкриваю, наче Україну-матір! — та й жну, та й жну...»³⁰

На відміну від інших письменників, які вдаються до писання короткої прози, романів, драматичних творів та поезії, Юрій Боролич працював виключно в жанрі оповідання та повісті. Це дало можливість письменникові набути стилістичну манеру у творенні свого жанру, вдосконалювати і розвивати його. Окремі його оповідання і повісті можуть бути ілюстрацією того, як письменник підіймається від менш досконалого і менш завершеного до досконалішого й завершеного, до повістей «Голос незнайомих сердець», «Хорал Верховини» або «Його день серед нас».

Ю. Боролич був учасником Першого чехословацького армійського корпусу під командуванням ген. Свободи, що й віддзеркалилося на його творах. За його творами можна було б скласти хронологію шляхів формування і боїв цього корпусу, що формувався в Бузулку та більшість якого на початку становили закарпатські українці, серед яких був і Ю. Боролич. В своїх оповіданнях «Щасливий день», «Бузульський чорновик», автор передає настрій в рядах чехословацьких солдатів під час перебування у Казахстані. Письменник ніде не вдається до опису фактів, які привели закарпатських українців у сибірські концентраційні табори, а з них у Чехословацьку армію. Ці твори мають важливе значення для українців Чехословаччини, бо вказують на те, що українці

Закарпаття і Пряшівщини активно боролися проти фашизму і справедливо вимагають рівноправності у післявоєнній республіці.

Остання повість Ю. Боролича «Його день серед нас» відрізняється від його попередніх творів. Це повість про хлопчика-рибалку, вірніше, про один день його життя, який багатий на різні пригоди і різні відкриття в навколишньому світі. Цю повість можна вважати за вершину творів Боролича для дітей.

Ю. Боролич є виразною постаттю серед старшого покоління українських прозаїків Чехословаччини. Ю. Бача, оцінюючи творчість Боролича, звертає увагу на те, що:

«Його прозова творчість була тематично найрізноманітнішою вже в попередньому періоді. Появлялися в ній і бійці, і шахтарі, і найвищі представники старої й нової влади тощо. В творах Боролича останнього періоду виступає і Тарас Шевченко . . . , історичні постаті попередніх століть . . . , і міські дорослі й дитячі персонажі . . . , і, зрозуміло, сільські герої . . .»³¹

Оповідання і повісті Юрка Боролича були першими творами українських письменників Чехословаччини, які були перевидані в Україні (були видані три книжки). Цей факт має велике значення для всієї української літератури південних лемків. Він вказує на те, що таки можливо і для українських письменників Чехословаччини попасти в руки читача в Україні, на жаль, за всі післявоєнні роки це трапалося лише Бороличеві та Гренджі-Донському, що становить навіть не відсоток з існуючої кількості українських прозаїків та поетів Пряшівщини.

Уривки з творчості вище наведених авторів і інші їхні твори — яскраво вказують на зусилля письменників і поетів південної Лемківщини залучити тематику боротьби за національний характер; спробу, посередництвом художнього твору, передати істину історії. Правда, деколи письменники самі заплутуються у цих питаннях, а іноді досить вдало вдається їм пояснити декотрі сторінки складної долі українців Пряшівщини. Оскільки боротьба за національні традиції тривала століттями, а не припинилася вона й сьогодні, то саме цю боротьбу пробували згадані письменники зобразити у своїх творах, але сумні традиції русофільства утруднювали, а нечітка традиція будительства — не давала жодного прикладу, і тому пошуки зображення боротьби й передання через художні літературні твори історичної дійсності не завжди завершилися однаковим успіхом, хоч їх велике значення у збереженні національного обличчя не можна заперечити. Отже, наведені уривки хоч і не вичерпують всієї тематики письменників, але вони переконливо й наочно дають нам уяву про цю

проблематику в українській літературі Чехословаччини. Раніше за згаданих авторів прозових творів не знайдемо у нікого з попередників такого виразного ставлення до України, спільної історії, місця українців Пряшівщини в історії України, до мови, яку тут запроваджено в школи у 50-х роках ХХ століття. Отже, наведені нами уривки з різних творів В. Зозуляка, М. Шмайди та Ю. Боролича мають послужити ілюстрацією національно-патріотичної тематики у творчості українських письменників Чехословаччини, яка наскрізь пройнята українським духом — побутом звичаями, традиціями, обрядом, мораллю.

У решти письменників ми не зустрінемо таких виразних будительських тенденцій, хоч всі вони у своїй творчості наскрізь українські і свідомі того, що пишуть для українців. У них національно-патріотична тематика набрала іншого характеру, коли порівняти творчість старшого і середнього покоління в прозі і поезії, то помітимо, що в поезії середнє покоління ще виразно продовжило традиції в цій тематиці, а в прозі середнє покоління в цьому огляді вже значно відстало від своїх попередників. Це ніяк не означає, що воно є менш українськими, бо вся їхня творчість тісно пов'язана з тематикою й сюжетом, типовими для української літератури в Чехословаччині.

Федір Іванчов³² належить до тих, яким прийшлося перейти з російської на українську мову. Уродженець Закарпаття, Іванчов вже перед другою світовою війною видав свої п'єси «Обманство» (1936) та «Что посеешь, то пожнешь» (1938) російською мовою, які особливої уваги критики не привернули.

Пройшовши сталінські концентраційні табори та війну в рядах чехословацької армії, Ф. Іванчов опинився на Пряшівщині, де активно залучився в культурне та літературне життя. Вже 1954 року вийшла його збірка оповідань «Підіймається хлібороб», яка сильно позначена тою добою, коли про негативне можна було писати тільки в минулому, а про сучасне тільки в позитивному тоні. Знаючи сталінські методи виховання й перевиховання, письменник підкорився зразу вимогам, щоб ще раз не потрапити у руки тих, від яких він чудом врятувався. Заляканість письменника і недовір'я в зміну спричинилася до того, що навіть під час т. зв. демократизації він мовчав про свій побут в концтаборі в Сибірі, що врятувало його існування, і сьогодні він один з часто публікованих авторів гуморесок, нарисів, оповідань.

Тематика творів Іванчова — важке селянське минуле життя, щасливе колгоспне сьогодні. Часом зустрічаємо і оповідання про боротьбу закарпатців проти фашизму. Та в значній частині сво-

їх творів Ф. Іванчов віддзеркалює пережите, побачене, що й послужило причиною для Й. Шелепця сказати, що:

«Творчість Ф. Іванчова так тісно пов'язана з тим, що він переніс і пережив, як у нікого іншого. Якщо читати його твори, то легко можна помітити, що доля його персонажів, його постатей — це його власна доля. Щоб знати Іванчова, знати його як особу, як людину, треба прочитати його твори і, навпаки, коли читати його твори, можна пізнати його самого».³³

Джерелом творчості в основному для Іванчова було й залишилося українське середовище. Український народний гумор, дотепність і народна філософія та мудрість зокрема позначають його збірку гуморесок «Грішні душі» (1961). Подібна до цієї збірки і наступна збірка «Колька» (1975). З-поміж старшого покоління Ф. Іванчов належить до найпродуктивніших прозаїків (після В. Зозуляка).³⁴ Форма сатири та гуморесок не дозволяє Іванчову вдаватися до національно-патріотичної тематики, як це ми бачили у Зозуляка, Шмайди, Боролича. Та форма нарису йому допомагає показати героїство українців — борців проти фашизму, що знайшло своє здійснення у книзі «Люди в строю» (1977). Це книга нарисів про дванадцять виходців із Пряшівщини та Закарпаття, які брали участь в партизанській боротьбі та служили або й служать в чехословацькій армії, які займали або займають сьогодні різні важливі посади в культурному, політичному та військовому житті Чехословаччини. Ця тема про український героїзм зустрічається і у інших письменників Пряшівщини та опрацьована також істориками в наукових працях.³⁵

Іван Гриць-Дуда³⁶ увійшов в українську літературу Чехословаччини як автор збірки оповідань «Незгоди» (1967), хоч вже раніше читач був знайомий з його поемою «Маків цвіт», яка друкувалася на продовження на сторінках журналу «Дружно вперед». В своїй прозі І. Гриць-Дуда залишився вірним традиції — сільській тематиці. Його персонажі більше ніж у будь-якого іншого письменника мають українські імена: Ксеня, Олесь, Марія, Оdotя, Микола і т. п. Персонажі в його оповіданнях це люди певного соціального прошарку, певної історичної доби, що й підносить їхню художньо-пізнавальну вартість. До національно-патріотичної тематики письменник не вдається так виразно, як це бачимо в його поемі «Маків цвіт», зате всі оповідання Гриця-Дуди пройняті українським характером — звичаями й забобонами, сільською мораллю.

Душу письменника, його ставлення до свого краю відчувати з його описувань карпатської природи, які займають всю увагу й напруженість, оскільки природа в оповіданнях Гриця-Дуди гармонізує з переживаннями його героїв. Зразковим в цьому огляді є оповідання «Бракон'єр», в якому трагічна гибель Олеся відбувається в моменті, коли «з борів, лісів і кущів, з глибоких темних зворин виступала карпатська ніч. На небі загорілися зорі, гейби виплакані й боязко кліпали в глибину темних лісів».³⁷

Оцінюючи оповідання І. Гриця-Дуди, Ф. Ковач зазначає:

«З появою книжки оповідань Гриця-Дуди в нашій літературі прозвучав різнобарвний голос, насичений глибокими, переживаннями, голос соціальних низів, їх крик проти соціальної несправедливості, їх переживання сповненні глибокого людського драматизму».³⁸

І. Гриць-Дуда вміє поєднувати елементи художнього твору в одне ціле, один сюжет з виразним змістом без багатослів'я та описовості. Його мова багата й чиста, його діалоги лаконічні й змістовні.

Єва Бісс³⁹ увійшла в коло прозаїків Пряшівщини пізніше від своїх ровесників, але вона була тою особою, яка «змогла проломити вузькі рамки, так би мовити, окружної (районної-локальної — поясн. ЙС) літератури і внести вклад у літературу не тільки місцеву, але й загальнодержавну літературу».⁴⁰ Як і Ю. Боролич та Ф. Іванчов, Є. Бісс прийшла на Пряшівщину із Закарпаття. Початки її творчості позначені впливом русофілів та післявоєнною дезорієнтацією в мовному питанні. Почала вона писати російською мовою і була одною з перших авторів драматичних творів, які були поставлені на сцені УНТ у Пряшеві.

З 1964 року Єва Бісс (до того часу відома під прізвиськом Є. Бісс-Капішовська) все частіше звертається до прози. У першу збірку оповідань «Сто сім модних зачісок» (1967) увійшло 10 оповідань, з-поміж яких особливу увагу критиків⁴¹ привернули оповідання «Жаб'ячий королевич» та «Рожева серветка». Оцінюючи твори першої збірки Є. Бісс, О. Зілинський звернув увагу на те, що хоч письменниця ще не відірвалася цілковито від традиційної тематики української літератури в Чехословаччині, але:

«Це вже проза, в якій центральне місце займає не фабула, не розповідь про події, а творче розкриття внутрішнього світу героїв... Це інтерес до соціальної теми, змістовна, широкорозгорнена фабула, бажання охопити ширші контексти дійсності. Але вона, по-перше, значно поширює цю сферу тематично, беручись з особливим успіхом за сюжети

з життя довоєнної й сучасної інтелігенції, по-друге, дає нову психологічну трактовку, піднімає її людські образи до спільного знаменника важливих моральних ідей».⁴²

Друга збірка оповідань «Апартамент з вікном на головну вулицю» (1969) свідчила про художній ріст оповідань Є. Бісс та була цінним внеском в розвиток української літератури Чехословаччини. На жаль, проникнення сталінізму в ділянку літератури на Пряшівщині спричинилося до усунення письменниці та майстра пензля з культурного життя лемків Пряшівщини. Її твори не дозволено друкувати, що шкодить не тільки самій письменниці, але й розвиткові української літератури південної Лемківщини.

Прямої національно-патріотичної тематики у Єви Бісс не зустрічаємо, але традиційна тематика в багатьох її творах, типові українські характери свідчать про те, що і вона не змогла цілковито уникнути цієї будительської теми в українській літературі Чехословаччини.

Іван Прокіпчак⁴³ відомий в місцевій літературі трьома збірками оповідань: «Ранок» (1955), «Боротьба починається» (1956) та «Вибоїни» (1965). Національно-патріотичну тематику в творах Прокіпчака знаходимо майже у всіх його оповіданнях, в яких відтворені і художньо зображені правдиві картини життя селян на його рідній Лабірщині в минулому і сучасному. Соціально-побутова тематика лежить і в основі повістей І. Прокіпчака⁴⁴ «Ілько Сук» та «Будемо жити», які мають хронікальну побудову.

«Проза Прокіпчака — строго епічна, в ній немає елементів ліризму й описової орнаментатії (опис природи), окремі психологічні риси появляються тільки в контексті нескладної зовнішньої дії. Бракує малюнку гострих психічних напружень. Але образ життя, що його дає Прокіпчак, на свій спосіб вірний і переконливий, як переконливою буває розповідь очевидця».⁴⁵

Андрій Кусько⁴⁶ належить до тих із старшої групи, які не видали жодних збірок російською мовою. В своїх оповіданнях, які увійшли у збірки «Селянська правда» (1957) та «Оповідання» (1960), автор вдається до зображення сільського життя на Пряшівщині в минулому. Деякі оповідання А. Куська⁴⁷ позначені гумором, іронією, які властиві вдачі українського селянина Пряшівщини. В мові персонажів можна зустріти слова, які характеризують говірку Лабірської долини, де сам письменник проживає й працює.

В оповіданнях А. Куська не зустрічаємо тої виразної національно-патріотичної тематики, яку ми зустріли у поетів та декотрих прозаїків старшого покоління. Самі картини побуту українського селянина Пряшівщини, зображення його життя і турбот становлять собою національний характер оповідань, свідчать про глибокий національний патріотизм письменника, його любов до рідного краю.

Федір Лазорик⁴⁸ відомий також як автор прозових творів. Його повісті «Світанок над селами» (1953) та «Вік наш фестивальний» (1958) прославляють визволення від фашизму та оспівують соціалістичний лад — ці твори значно позначені впливом тої доби, коли письменники звертали увагу більше на прославлювання «успіхів», бачили лише фестивалі, а дійсність щоденного життя з його проблемами залишалася осторонь письменницької тематики.

Відмінною від повістей Лазорика є його проза, що увійшла у книжку «Роздуми і співи» (1963). Сюди увійшли нариси, фейлетони та новели, які письменник написав, працюючи редактором «Пряшівщини», «Нового життя», «Дружно вперед» та «Дуклі». В цих творах Лазорик висловлює свої турбування людською долею, трагедією, яку заподіяла війна на Пряшівщині. Його непокоїть відсталість української інтелігенції на Пряшівщині, її затурканість і беспорядність, що приносить лихо народній справі («Панахида по церковній школі», «Індоевропейці-тутешняки на академії»). Він захоплюється першими успіхами національно-культурного життя українців Чехословаччини у перші післявоєнні роки, коли настало помітне пожвавлення культурного руху і проломилася «льоди нашої національної байдужості» («Молодь у наступі»). У прозових творах Ф. Лазорика проявилася поетична душа письменника, зокрема в нарисах та новелях, в яких він оспівує маковицьку природу та її мешканців («Вітаємо тебе, літо»). Зустріч з письменниками з України викликає в ньому радість, що «свої то за горами не чужі». Він радіє, що в новій Чехословаччині і на Україні рідна мова, рідне слово набули права громадянства («Бо свої то . . .», «Рідна мова»). І в прозі Ф. Лазорик не міг приховати своїх почуттів до свого краю, до України, до української мови, які у значній мірі були тою енергією, яка викликала в ньому нові ідеї, надію на краще майбутнє не тільки української людности Пряшівщини але й української нації взагалі.

Іван Мацинський⁴⁹ мало відомий своїми прозовими творами. Першою спробою в прозі була новеля «Зимова ніч» (1961), яка нічим не відрізнялася від української тематики того часу. Ціка-

віщою було оповідання «Історія мого народу»,⁵⁰ яке є спробою письменника філософсько осмислити шлях розвитку карпатських українців за останніх майже сто років. Оповідання «Історія мого народу» в композиційному сенсі складається з кількох коротких фабул, з яких кожна охоплює певний історичний період. Тут і доля русина за часів Австро-Угорщини, коли з Федора Варишки зроблено Ференца Валешку, тут і Чехословацька Республіка, що відкупила для себе «графський маєток» — «карпатський сад у Вишнім Підбескиддю». Автор в оповіданні говорить про карпатський сад, який служить символом Закарпаття і Пряшівщини та про садівника, який є уособленням української карпатської людности, яка зазнавала пригноблення протягом століть. «Сад на його віку кілька разів міняв власника і переходив з рук у руки разом з ним, садівником . . .»⁵¹ Автор звертає увагу на те, що пани мінялися на Пряшівщині та Закарпатті, але національний і соціальний утиск продовжувався. Трагічна доля української людности Пряшівщини в минулому зображена зокрема в діалозі між двома ровесниками-дідами, з яких один покірно служив попутним власникам карпатського саду і не протестував навіть тоді, коли йому змінили ім'я й прізвище із Федора Варишки на Ференца Валешку, а другий все своє молоде життя блукав по світі, поза Океан, розтративши свої сили на інших. Тобто, оба вони жили для інших, але не для себе, не для свого краю, не для свого щастя. І в цьому прозовому творі І. Мацинського прозвучав голос письменника-патріота, який знає історію свого народу і бачить причини його страждань. Та, на жаль, типова для того часу розв'язка — щасливе життя в колгоспі, засуд буржуазних націоналістів і т. п. — знижують в загальному добрий задум письменника.

Михайло П и т е л ь⁵² відомий в українській літературі Чехословаччини збіркою оповідань «Павутиння» (1955) та книги «Боротьба за Бескиди» (1967), яку перевидано на словацькій мові. В більшості своїх творів М. Питель змальовує важке минуле українських селян на Снинщині, їх боротьбу за соціальну справедливість. Як учасник антифашистської боротьби, М. Питель розповідає у книзі «Боротьба за Бескиди» про боротьбу української людности проти фашизму в часі другої світової війни, їхню допомогу партизанам, які діяли в районах української етнічної території на Східній Словаччині. Ця тематика стала основною у кількох авторів з-поміж старшого покоління, які починали своїми спогадами про участь у визвольній боротьбі, а згодом перейшли до оповідань, повістей та романів. Тема війни та масова участь і героїчна боротьба української людности Пряшівщини стоїть на першому

місці у більшості старшого покоління, знайдемо її і в середнього та молодшого покоління.⁵³ Є автори книжок, які говорять тільки про війну навіть під сучасну пору.

*Михайло Сабадош*⁵⁴ увійшов в українську літературу Чехословаччини спогадами з воєнних часів «Парашутистом в Карпатах» (1966). Учасник партизанського руху на Пряшівщині та офіцер Першого чехословацького армійського корпусу зміг не тільки розповісти про свої пережиття в часі війни, але й змалювати терпіння селян — жінок, дітей та підтримку українського карпатського населення партизан («Партизанські Карпати», 1970). М. Сабадош не зупинився лише на писанні спогадів, він змальовує також становище українського селянина перед другою світовою війною в романі-хроніці «Бурхливі роки» (1976).

Герої романів та оповідань М. Сабадоша — це героїчні борці за волю з українських карпатських сіл, це селяни, які вірять, що перемога над фашизмом принесе їм національну свободу й соціальну справедливість. Герої творів М. Сабадоша — це борці за волю, які не бояться смерті, які готові жертвувати своїм життям задля ідеї свободи.

До української літератури Чехословаччини належить низка авторів оповідань, романів, поезій, які відомі як народні поети (письменники).⁵⁵ Увійшли вони в південнолемківську літературу колективними збірниками «Зелений віночок, червоні квіточки» (1965) та «Карпати піснею вчаровані» (1974). Майже всі т. зв. народні поети належать до старшого покоління.⁵⁶ У творчому доробку цих письменників важливе місце займають любов до рідного краю, до рідної мови, до прогресивних традицій свого минулого. У творах авторів цієї групи представлені епіка й лірика, громадська й інтимна, проза, поезія, драматургія; з окремих літературних жанрів переважають — героїчні пісні, гуморески, співомовки, народні перекази, легенди та ін. Частина з-поміж цієї групи народних поетів видала також власні збірки поезій, чи оповідань, романи.⁵⁷ Твори цих авторів позначені і мовними особливостями, оскільки кожен вживає в своїх писаних творах говірку свого села, бо літературної мови вони не знають.

До цієї групи слід віднести і *Івана Родака*,⁵⁸ який видав дві збірки оповідань, побудованих за відомими українськими анекдотами та комічними ситуаціями, хоч вони значно відрізняються від творів тих народних поетів, які творять спонтанно пишуть свої твори і не претендують на звання письменника чи поета.

Середнє покоління і прояв національного дозрівання

Українських прозаїків Чехословаччини постигла така ж доля як і поетів. Старше покоління змушене було прокладати стежку літературній мові, організувати редакції газет, журналів, видавництва, самотужки вивчати літературну мову й історію, брати активну участь в громадсько-політичному житті. В рядах старшого покоління письменників Пряшівщини не було й нема ні одного з вищою освітою. Їхня освіта кінчилася учительською семінарією або кількома семестрами університету. Натомість середнє покоління, лише за малим винятком, мало змогу студіювати й набуло вищу освіту в університетах та педагогічних інститутах. Якщо поміж старшим поколінням не знайти письменника, який би не мав щось до діла з учительством (за винятком поета М. Качалуби), то у середнього покоління ми помічаємо і лікарів, культурно-освітніх працівників, науковців.

Та все ж і середнє покоління зазнало плутанини стосовно національної приналежності і воно майже все починало ще писати російською мовою, але в тематиці творчості цієї генерації нема більше того будительського духу, яким позначені твори старшого покоління. Більшість письменників цієї групи мала змогу хоч частково познайомитися з літературною мовою і тому перехід на українську мову писання був для неї легшим, хоч теж у декого (Галайда) тривав до початку сімдесятих років.

Війну пережила ця генерація в дитячому або юнацькому віці, а тим самим і спогади у неї про війну пов'язані з меншими пережиттями, як це ми бачимо у старшого покоління — учасників війни. Тому й воєнна тематика в творах цих письменників не пов'язана зі спогадами, а більше пов'язана лише в літературно-художньому плані як важлива ділянка історії української людности Пряшівщини.

Саме середнє покоління стало висувати питання про завдання літератури, про роль цієї літератури в суспільстві, про право художнього твору віддзеркалити реалістичні картини щоденного життя з його позитивними й негативними сторінками, про шляхи виходу української літератури Чехословаччини з територіального обмеження Пряшівщини, про шляхи підвищення рівня художньої літератури Пряшівщини.

Середнє покоління українських прозаїків Чехословаччини характеризує той факт, що воно не тільки саме пише художні твори (Юрій Бача, Василь Дацей, Андрій Червеняк, Йосиф Шелепець, Лариса Мольнар, Ілько Галайда, Степан Ганущин, Андрій Пестременко, Микола Ксеняк та Ганна Галчак), але й саме займа-

ється теоретичними питаннями літератури (Бача, Червеняк, Шелепець, Галайда, Пестременко). Вступила ця генерація в українську літературу Чехословаччини в основному вже в 60-х рр. Характеризує її й те, що зазнала вона типового сталінського виховання в гімназіях та педагогічних школах в 50-х рр., але мала змогу бачити на власні очі спотворені ідеї соціалізму, мала змогу переконатися в деспотичній політиці сталінської доби по відношенню до національних республік та колгоспного селянства в СРСР. Більшість цього покоління письменників мала змогу студіювати, жити або коротко перебувати в СРСР чи й прямо в Україні, що послужило причиною пізніше, що це покоління повірило у т. зв. соціалізм з людським обличчям, зазнавши після інвазії й окупації Чехословаччини 1968 р. найбільше переслідувань з-поміж письменників та української інтелігенції взагалі.

Щодо тематики, то для цієї групи нема обмежень — найчастішою формою у авторів цієї групи буває оповідання, але зустрінемо й роман, повість, новелю, нарис, репортаж, зарисовку, памфлет й гумореску та байку. Мова літературна, часом засмічена русизмами, словакизмами та діалектами. Героїв творів середнього покоління цікавить щоденне життя, навколишній світ. Письменників цього покоління цікавить не тільки людина села, але й міста, вони виявляють знання з різних ділянок життя, захоплюються психологічними переживаннями своїх героїв, їхніми філософськими роздумами.¹

В прозі середнього покоління ми вже не зустрінемо тої національно-патріотичної тематики, якою позначені твори В. Зозуляка, М. Шмайди, Ю. Боролича та ін., хоч вони дуже вболівають за літературу південних лемків й за українське культурно-національне життя взагалі. Свою службу нації вони вбачають в підвищенні художнього рівня української літератури Чехословаччини, тому вони рівняються на кращих письменників чеських, словацьких. Набута вища освіта спричинилася до підвищення вимог і в українській літературі південної Лемківщини.

Якщо на долю старшого покоління випав початок формування національного усвідомлення на Пряшівщині, то доля середнього покоління пов'язана з завершенням цього процесу. Брак т. зв. будительської тематики у творах цих письменників свідчить про те, що національне усвідомлення увійшло з певністю в ряди середнього покоління і воно змогло українську літературу Чехословаччини піднести на вищий щабель і спричинилося до виведення її з територіальної обмеженості, до відірвання від традиційної селянської тематики.

Василь Дацей² належить до найпродуктивніших прозаїків середнього покоління. Вже 1961 року він видав окрему збірку оповідань «Ми і наші знайомі», яку критика прийняла позитивно.³ Пізніше твори письменника викликали й гостру критику (повість «Очі невиразного кольору», 1965)⁴ та слова похвали («Монологи», 1967), що свідчить про перемінний успіх молодого прозаїка.

Характеризуючи творчість В. Дацея, літературний критик Ю. Бача перший звернув увагу на вплив чеської, словацької та закордонної сучасної літератури на твори письменника.

«Василь Дацей... намагається позбутись пережитків схематичного зображення засвоєнням деяких прийомів від сучасних чеських, словацьких, зарубіжних письменників (з-поміж українських радянських новелістів він найбільше захоплюється Євгеном Гуцалом), не пориваючи як-небудь виразного зв'язку ні з її хорошими й поганими ознаками».⁵

Шуканням нового, зокрема спроба психологізації оповідань, позначена остання збірка оповідань В. Дацея «Монологи». Тут йому вдається досягти свого задуму, розкриваючи психологію героя через спокійну, деталізовану розповідь з вплетенням внутрішнього монологу. Саме ці риси мав на увазі О. Зілінський, кажучи, що «Підкресленою увагою до виключного й непізаного твір Дацея відкриває в нашій прозі нові перспективи».⁶

Розглядаючи коротку прозу В. Дацея, Ф. Ковач приходять до висновку, що В. Дацей в своїх оповіданнях сповнений «пошуків теми, форми, стилю, способу висловити своє бачення світу, снаги бути оригінальним».⁷ Саме отих «пошуків» в українській літературі Чехословаччини сповнені і пізніші прозові твори В. Дацея, на жаль, після 1973 року його твори перестали появлятися на сторінках української преси, оскільки автор потрапив у неласку нових офіційних і партійних чинників.

Йосиф Шелепць,⁸ відомий автор збірки оповідань «Листопад» (1967) був також тим письменником, який шукав для української літератури південних лемків нових форм, нових тем, та його доля як і доля В. Дацея після 1968 р. змінилася (він втратив працю і змогу друкувати свої твори), незважаючи на те, що займався він науковою діяльністю, а не політикою. Порівнюючи творчість Й. Шелепця до творчості Дацея, Ю. Бача вважає прозу Шелепця чимось новим в українській літературі Пряшівщини.

«Прямо протилежною здається манера Йосифа Шелепця, людини, що прямо програмно рве зв'язки з дотеперішніми традиціями української літератури Чехословаччини, вважаючи її гальмом для швидкого зростання, наприклад, зв'язки з народною творчістю, що є найчастіше ознакою

регіоналізму та примітивного мислення. Його оповідання є експериментаторськими щодо форми і щодо змісту».⁹

Прозові твори Й. Шелепця малі, логічно послідовні, події в них відбуваються в різних сферах: побутовій, уявній. Автор часто змальовує психічний стан героя, яким буває сам оповідач, очевидячки, саме ці риси прозових творів Й. Шелепця мав О. Зілинський на увазі, говорячи про вплив Ф. Кафки на Шелепця.¹⁰

Й. Шелепець більше як хтось з його ровесників вдався до воєнної тематики після 1968 р., оповідання «Цятка з неба», «Завдання», «Зрада», «Вівчарки» та ін.¹¹ передають епізоди з життя української людуности під час другої світової війни, це епізоди з життя тих, які ніколи не одержали нагороду за свої відважні вчинки, бо ці вчинки були для них звичайними людськими обов'язками. В цих оповіданнях Й. Шелепець через призму воєнної тематики оповідає про людські взаємини, про участь дітей у війні, про сміливість і винахідливість у скрутних ситуаціях війни простих селян.

*Лариса Мольнар*¹² одинока письменниця з України між середнім поколінням, її інтеграція в українське літературне життя Чехословаччини свідчить про духову єдність національного життя українців Пряшівщини з Україною в ділянці літератури. Крім численних оповідань, вміщених на сторінках української преси Чехословаччини, вона відома вже й двома окремими книжками — повістями «Вода в морі очищається» (1969) та «Марта і Мартине Я» (1972). Крім власної художньої прози Л. Мольнар переклала багато з російської, чеської та словацької мов на українську мову.

Л. Мольнар першою в українській літературі Чехословаччини вивела образи дівчат, жінок, змальовуючи їхній характер, психологічні переживання, їхній підхід до вирішення щоденних чи й небуденних проблем в їхньому житті. Оцінюючи прозову творчість письменниці і її безперечний позитивний внесок в розвиток української літератури Чехословаччини, Ф. Ковач саме на ці риси звернув увагу.

«Повісті Л. Мольнар — це ніби студії поведінки жінок, їх психіки, думок, найпотаємніших почувань і поривань. І в цьому розкритті полягає краса і моральна привабливість передусім її жіночих персонажів».¹³

*Ганна Галчак*¹⁴ увійшла в українську літературу значно пізніше за своїх колег середнього покоління, хоч за віком вона старша від Дацея, Шелепця та ін. Пишучи поезії на діалекті, вона зайнялася й прозою, яка вийшла збіркою оповідань «Лабірські опо-

відання» (1976). Г. Галчак, як і її ровесники, не вдається безпосередньо до національно-патріотичної тематики, але на відміну від інших з цієї групи, своїми сюжетами й мовою її оповідання й новели виростають з ґрунту українського села та міста на Пряшівщині, а в першу чергу з Лабірщини — її батьківщини. Проза Галчак є реалістичним змалюванням переважно сучасного життя з використанням рідної говірки.

Степан Ганущин¹⁵ за своїм віком належить скоріш у старшу групу, але в літературу південної Лемківщини увійшов щойно 1974 року збіркою оповідань «Високі сходи», яка за манерою писання й тематикою дозволяє зарахувати його скоріш у середнє покоління. Письменник любить короткі оповідання з простим сюжетом, який часто носить психологічний характер міста чи села. За своєю стислістю декотрі оповідання С. Ганущина нагадують стиль Василя Стефаника — лаконічні діалоги, безпосередня оповідь.

В рецензії на книжку С. Ганущина Ю. Кундрат підкреслив, що:

«Автор зосередив свою увагу в основному на негативних рисах людини, рисах, які несумісні з людиною соціалістичного суспільства таких, як: лицемірство, підступність, обман, заздрість, егоїзм, спекуляція, грубість, неповага до жінки, замкненість у своїх особистих інтересах, аполітичність, тупість і людська обмеженість та інші, які ще подекуди живуть у свідомості нашого сучасника».¹⁶

Незважаючи на те, що оповіданням С. Ганущина бракує позитивного героя, його проза є доказом якісного розвитку української літератури в Чехословаччині.

Микола Ксеняк¹⁷ відомий в українській літературі Чехословаччини кількома збірками байок. Він одинокий послідовний байкар в місцевій літературі. Байки Ксеняка — це короткі алегорії, порівняння, притчі, сатиричні зарисовки, предметом яких бувають недоліки суспільства, рис людини, яка займає різні посади. В перших байках Ксеняка можна знайти і віддзеркалення національного характеру українців Чехословаччини, але в останній збірці байок «Сміх і гіркість серця» (1977) автор звертає увагу на факти, що спричинені науково-технічною революцією. У такий спосіб Ксеняк хоче актуалізувати вчинки своїх героїв.¹⁸

Людмила Зілинська¹⁹ належить до тих авторів прозових творів, які рідко публікуються, але видали вже окрему збірку. Її збірка оповідань «З пташиного словника» (1968) позначена також

шуканням нового — лірично-філософський настрій, конфронтація людського життя з природою. Коротка форма оповідань Л. Зілинської, які часом межують з поезією, значно відмінна від традиційного подання сюжету в українській літературі Чехословаччини. Влучно оцінив першу збірку оповідань Л. Зілинської В. Турок, звернувши увагу на те, що:

«Зілинська випрацювала для себе систему символів, до яких періодично повертається і тому її коротенька проза в цілому справляє на читача почуття цілості та залежності однієї від другої. Символ тепла, безпеки і спокою — пташине гніздо — нагадує також співналежність усіх людей, приводить на думку, що ми всі з одного гнізда...»²⁰

Юрій Бача²¹ поряд з поезією та низкою літературознавчих статей відомий також як автор оповідань та опублікованих уривків роману. До прози він вдався ще школярем,²² але його проза не відрізняється від прози старшого покоління своїм новаторством, яке ми помічаємо у інших його однолітків. Його прозі властивий критичний підхід у змалюванні непорядків в суспільстві («Убивця з чистою совістю»),²³ він критично підходить до т. зв. культивської (сталінської) доби, що зокрема наявно в романі «Перша скиба».²⁴

Більші оповідання (чи роман) не вдаються Ю. Бачі, вони залишаються невикінченими, незавершеними. Значно краще виходять у Бачі короткі оповідання («Притча про гілку»), портрети («Слово про начальників») та ін., які визраджують запалистий характер Ю. Бачі як публіциста. Говорячи про прозу Ю. Бачі, О. Зілинський звернув увагу на те, що:

«Він (Ю. Бача — прим. ЙС) не вмів показати своїх героїв у внутрішньому хитанні, в боротьбі різних психічних чи моральних сил, у розвитку індивідуальних психічних ціх. Його постаті — готові сформовані, категоричні.»²⁵

Ілько Галайда²⁶ як і Бача не видав власної книжки прози, але завдяки тому, що вчасно дався на сторону переможців після 1968 р., має можливість друкувати свої твори й часом вирішувати, кого вмістити у колективні збірники.²⁷ Якщо в поетичних творах він віддає належне партії, Леніну — т. зв. тематиці соціалістичного реалізму,²⁸ то в прозі він помічає проблеми своїх сучасників, людських сердець. Проза Галайди позначена шуканням нової тематики, нового вибору життєвих фактів.

Андрій Пестременко²⁹ належить до рідко друкованих авторів оповідань, нарисів.³⁰ Його творам властива стислість форми,

законічність мови, логічність і послідовність дій. В деяких оповіданнях Пестременка виявляється ліричний настрій автора («Роса на кропиві», «Аромат ялівцю»), який віддзеркалюється в мелодійній мові письменника, в багатстві метафор.³¹

Середнє покоління прозаїків в українській літературі лемків Пряшівщини³² в значній мірі спричинилося до розвитку художньої прози, в підшукуванні нових форм, нової тематики, в удосконаленні літературної мови; воно спричинилося до запровадження в українську літературу Чехословаччини тем, які допомогли цій літературі відірватися від традиційності, яка пов'язана була виключно з селянською тематикою, шаблонністю сюжетів, недосконалістю мови й браком реалістичних картин життя.

На жаль, середнє покоління найбільше потерпіло від нової сталінської ідеології, яка діє під сучасну пору в Чехословаччині, завдяки чому заборонено друкуватися таким представникам цього покоління як: В. Дацей, Й. Шелепець, Ю. Бача та інші, які мають безсумнівні заслуги в розвитку української літератури південних лемків та існування яких як письменників поважно загрожене.

На протоптаних стежках — молодше покоління

Поколінням, яке прийшло в українську літературу Чехословаччини вже протоптаними стежками, є молодше покоління. Йдеться про генерацію воєнних та післявоєнних років. Членів цієї групи характеризує вже інша епоха ніж попередні покоління — це епоха великих економічних і політичних змін у світі та змін серед української людності Пряшівщини. Це період майже повної колективізації³³ українського села, впровадження індустрії у Східній Словаччині та промисловости в українські села,³⁴ ліквідація аналіфбетизму і майже поголівна конфронтація з двома аж чотирма мовами³⁵ й культурами. Перед цією генерацією вже не стояло питання російської мови, але воно поставлене перед важливу проблему асиміляції та спокуси словацькою мовою, яка запанувала у всіх установах української етнічної області на Східній Словаччині.

Серед цієї групи молодих літераторів деякі мають більший досвід і почали з поезії — С. Гостиняк, М. Дробняк, М. Немет, інші ще мало себе визначили — М. Шкурло, а декотрі ще недавно увійшли своїми творами в українську літературу Чехословаччини — М. Параска, С. Шковран-Михалик, Л. Вар'ян, Й. Мулик та інші. В підборі тематики молодша група значно відрізняється від старшої та мало в чому від середньої. Молодше покоління не стримує свої почуття, воно відверто говорить про них, воно

заговорило про життя простої людини, учня, робітника, селянина, студента і т. д. Їх герої не обов'язково члени Комуністичної партії — шаблону, яким позначені романи й повісті попередніх поколінь — не обов'язково зразкові герої.

В жанрі це покоління ще обмежене — переважає оповідання, зарисовка, портрет, правда, трапляються романи, повісті (Дробняк). Більшості творів молодих авторів притаманний оптимізм, перемога розуму та цілеспрямованість. В творчості цієї генерації не знайдемо тої національно-патріотичної тематики, яку ми бачимо у старшого покоління, але всі вони вболівають за свою культуру, за свою літературу, яку прагнуть піднести на рівень словацької й чеської, до яких мають доступ, з якою виростають та з проблемами якої зустрічаються щодня.

Типовим для всіх трьох груп художньої прози українців Чехословаччини є факт, що ні одна група не складається лише із українців Пряшівщини. І в цю групу входять автори, які в Україні виростили (Шкурло) або народилися (Шковран-Михалик), які мовби служать тою ниткою, яка ще поєднує Україну з Пряшівщиною.

Якщо старше покоління поетів рідко вдавалося до прози (Лазорик, Мацинський), а середнє (Бача, Шелепець, Галайда) вже почало частіше звертатися до поезії й прози, то молодше покоління вже в більшій кількості в однаковій мірі стало користатися обома типами художньої творчості (Гостиняк, Дробняк, Немет, Шковран-Михалик, Мулик).

Степан Гостиняк,³⁶ як найуспішніший поет 60-х років, одночасно з поезією він писав і прозу, друкуючи свої оповідання, частина яких увійшла у колективний збірник «Літа і зими». Сказане О. Зілінським про прозу С. Гостиняка, можна віднести до більшості молодого покоління:

«В прозаїчних етюдах Гостиняка є місце тільки для особистого світу, баченого з перспективи хвилини, єдиної, неповторної, хвилююче багатой, жалісно невловної й хисткої. Це експеримент з життям неприкрашеним і безмежно щедрим, маніфест абсолютної внутрішньої незалежності й самодовір'я, що покійно чекає на момент великого розкриття».³⁷

Михайло Дробняк³⁸ став не тільки найпродуктивнішим поетом, але й прозаїком. Він самотній з-поміж молодшого покоління взяв участь у двох колективних збірниках «Пелюстки провесни» та «Пером і словом». Почав він з репортажів та нарисів

як журналіст, а згодом через оповідання («Хмаринка над пляхом»)³⁹ та повість («Коли згасали зорі»)⁴⁰ перейшов до роману — «Далини».⁴¹ М. Дробняк самотній з молодшого покоління береться за велику форму епічного жанру.

Мирослав Н е м е т⁴² відомий більше як поет, але своїми прозовими творами взяв участь вже у двох колективних збірниках («Літа і зими» та «Пелюстки провесни»). Його прозу характеризує випрацьованість стилю, простий сюжет, який впливає з баченого автором навколишнього життя.

Михайло Шкурло⁴³ відомий українському читачеві Пряшівщини з короткої прози. Крім друкування на сторінках української преси Пряшівщини, він взяв участь в колективних збірниках «Літа і зими» та «Пером і словом». Його твори характеризує вдала метафора, порівняння та аналогія. Коротка проза М. Шкурла часом нагадує поезію в прозі («Мініатюри»)⁴⁴.

Останніми роками молодшу групу поповнила низка прізвищ жіночого роду: Марія Параска,⁴⁵ Світлана Шковран-Михалик,⁴⁶ Леся Ярмач,⁴⁷ Надія Вар'ян,⁴⁸ які є першим доказом того, що українська література в Чехословаччині «емансипувалася», оскільки у старшого покоління була лише одна жінка (Є. Бісс), у середнього дві (Л. Мольнар та Г. Галчак). До цієї групи належить і Йосиф Мулик,⁴⁹ один з найпродуктивніших молодих авторів в прозі й байках та дитячій поезії.⁵⁰

Більшість молодшого покоління народилася і виросла вже за т. зв. соціалістичного суспільства, але характерною ознакою їх творів є відсутність соціалістичного реалізму в сталінському розумінні. Їхні твори не позначені трафаретністю, партійною тематикою й іншими шаблонами, які старшому й середньому поколінню часто зв'язували руки. Вони ще не встигли зрозуміти, що таке «соціалістичний опортунізм», завдяки якому частина старшого й середнього покоління завдячує друкування своїх творів.

З дотеперішніх прозових творів молодшого покоління можна лише ствердити, що українська література в Чехословаччині під сучасну пору увійшла у свій якісно вищий період; що національна свідомість молодшого покоління українських письменників Чехословаччини стала зрозумілим фактом, який не потребує більше пояснень історичного минулого. Саме безсумнівна українська національна усвідомленість у середнього й молодшого покоління свідчить про те, що українська літературна мова і термін український знайшли на Пряшівщині певний і родючий ґрунт, хоч ще знайдеться чимало й теоретиків «русинізму», «русизму», «словакизму» і т. п., але ж тільки в боротьбі родиться істина, а на Пряшівщині вона вже зродилася.

Драматичні твори

Драматичні твори не належать до нового жанру в літературі південної Лемківщини,¹ але успіхи цього виду художньої літератури значно менші в порівнянні з успіхами прози чи поезії. Очевидячки, про якусь традицію в драматургії на Пряшівщині важко говорити, її не згадує і дослідник української драматургії Олена Рудловчак,² яка визнає, що лише після 1945 року настав сильний злам в процесі розвитку українських драматичних творів в Чехословаччині.

Завдяки виникненню Українського народного театру³ — професійної сцени, зросли можливості розвитку драматургії на Пряшівщині. Таким чином, хоч українська драматургія на Пряшівщині не мала особливих традицій, на які б могла спертися, але можливості розвитку створилися тут вже починаючи 1945 роком. УНТ вже на початку 50-х рр. увійшов у контакт з місцевими літераторами, внаслідок чого драматургія в 50-х рр. зайняла провідне місце у творчості Є. Бісс⁴ та В. Зозуляка.⁵

На початку 50-х років цим видом літератури захопився і І. Мацинський, відомий до того часу як поет. Пізніше до драматургії долучуються В. Гренджа-Донський, Ф. Іванчов, І. Прокіпчак, В. Дацей, І. Родак, М. Шмайда, В. Франко, Л. Довгович, М. Дробняк, С. Ганущин, В. Гайний та ін. Їхні твори значно відмінні щодо мови, тематики, ідейного спрямування, але вони віддзеркалюють розвиток української драматичної літератури в Чехословаччині. Крім УНТ, розвиткові драматичної літератури сприяло і Українське радіо,⁶ яке ставило десятки драматизацій у своїх програмах місцевих авторів.

Розвиткові й поширенню кола авторів-драматичних творів сприяв також щорічний Фестиваль драми і художнього слова, який відбувається у Межилаборцях,⁷ вже з 1961 року.

Довгий час в 50-х рр. провідне місце серед драматургів посідала Є. Бісс, драматичні твори якої щодо змісту і форми були найбільш культивованим явищем місцевої драматургії. Після її успішної п'єси «И пришла весна» (1950), слідували «Друзья и враги» (1951) та «Барліг» (1954). Перші дві п'єси написані російською мовою і щойно третя була першою п'єсою на українській мові, що послужило прикладом наступним авторам. Твори Є. Бісс це реакція на ту добу, в якій письменниця створювала свої п'єси — визволення від фашизму, тяжке минуле, викриття ворогів і друзів українського народу (нагінка на українських буржуазних націоналістів). Починаючи третьою п'єсою «Барліг», Є. Бісс вдається до зображення інтимного життя людини, яке виразно виступає в трагікомедії «Білий вовк» (1959) та драмі «Естер» (1965).

«У драмі «Естер» письменниця знову повертається до суворих днів війни, показуючи їх як кузню характерів з асоціативним поглядом у нашу, позначену культивськими деформаціями, дійсність. Ця полеміка з своєю сучасністю, що з'являється і в попередній п'єсі, становить нову рису у драматургії Єви Бісс, пройнятій в усій своїй широті гуманізмом і романтичною вірою в людину».⁸

На жаль, політичні обставини в Чехословаччині під сучасну пору не дозволяють Є. Бісс показати свій талант в жанрі драматичної літератури.

Найпродуктивнішим письменником в ділянці драматургії на Пряшівщині був В. Зозуляк,⁹ автор 15 п'єс. Першою книжкою появилася збірка російською мовою «Пьесы» та «Одноактныя пьесы» (1953). Рік пізніше появилася п'єса українською мовою «Депутат Прокіп», за якою слідували вже п'єси, писані лише українською мовою.¹⁰ Кілька драматичних творів В. Зозуляка увійшло у «Вибране» (1974). Перші п'єси Зозуляка позначені воєнною тематикою, пов'язаною з долею української людности Закарпаття та Пряшівщини («Навстречу счастью», «Помста розгніваних гір» та ін.). Але ці п'єси важкі для постановки бо вони «перенасичені дійовими особами, мало індивідуалізовані».¹¹ Драматичні твори В. Зозуляка не користаються особливою популярністю, тому УНТ їх рідко ставив на своїй сцені в Пряшеві.¹² Причину слід вбачати у самих п'єсах, які можна було б схарактеризувати словами О. Рудловчак, згідно з якою п'єси Зозуляка

«мають найчастіше агітаційні тенденції і спрямовані на викриття класового ворога, сприймаються переважно як ілюстрації до життя, як плакат, який пропагує соціалістичні норми поведінки, з певною дозою дидактизму і з потягом до натуралізму».¹³

З-поміж поетів до драми вдавався І. Мацинський¹⁴ п'єсою «Старый Зеленьак и его дети» (1950), яка позначена добою схематизму в українській літературі Чехословаччини, та В. Гренджа-Донський,¹⁵ який вже в 40-х рр. написав кілька п'єс («Русалка», «Зруб», «Пісня» та інші). Та національно-патріотичною тематикою зайнявся самотній В. Гренджа-Донський в своїх історичних драмах «Князь Лаборець»¹⁶ та «Федір Корятович». В них автор змальовує ватажків закарпатських українців та через образ Федора Корятовича звертає увагу на єдність закарпатських та пряшівських українців з українським народом.

В цьому розумінні історичною драмою є й здраматизована поема І. Гриця-Дуди¹⁷ «Маків цвіт», яку поставив на своїй сцені і УНТ,¹⁸ вона також насвітлює історичне минуле українців Пряшівщини та звертає увагу на єдність Лемківщини і Закарпаття.

З-поміж середнього покоління найпродуктивнішим драматургом виявився В. Гайний,¹⁹ автор п'єс «Недокінчений епізод» (1963) та «Світло і тіні» (1975), йому належить і кілька радіоп'єс, в яких Гайний виявляє більше інтересу до пригодницьких, шпійонажних тем та фантастичних ситуацій. З радіоп'єс відомі також В. Дашей, С. Ганущин, М. Шмайда, М. Дробняк, але вони займаються тематикою людських взаємин, слабостей та пристрастей.

Драматичні твори українських письменників Чехословаччини більше ніж проза чи поезія віддзеркалюють впливи політичної ситуації на авторів. Сталінська доба спричинилася до внесення трафаретності у тематику драматургів, які в минулому вбачали все погане, а в сучасному все добре (перші драматичні твори Є. Бісс, В. Зозуляка, І. Мацинського). Це спричинилося до довшої стагнації в розвитку персонажів, поміж якими завжди повинен був бути позитивний герой-комуніст; до стереотипності, внаслідок якої тематика повторювалася, а дійові особи виходили статичними. Висунення класового конфлікту на перший план та агітаційно-пропагандивний герой супроводжували і драматичні твори т. зв. народних авторів (І. Новака та І. Кинді) та авторів-аматорів (І. Родака, В. Франка).

Драматична література південних лемків нараховує біля десятка авторів та кілька десятків комедій, драм, трагікомедій, одноактних п'єс, скетчів і т. п., але рівень цих творів залишається значно за рівнем кращих чеських та словацьких драматургів.²⁰ Національно-патріотичну тематику знайдемо лише в історичних п'єсах, але більшість драматичних творів української літератури Чехословаччини віддзеркалює життя й проблеми української людности Пряшівщини.²¹

Розвиток драматичного жанру, як і прози та поезії, свідчить про те, що українська література Чехословаччини, крім звичайних життєвих проблем, стояла ще й перед проблемою національної приналежності, національної свідомості. Тому важливе місце в цій літературі посідала саме національна тематика, на яку ми звернули увагу. Тільки завдяки аналізу розвитку української літератури в Чехословаччині, зокрема її національно-патріотичної тематики, можна зрозуміти її досягнення сьогодні, її стан і обставини, в яких вона розвивалася й розвивається. Перед молодим поколінням більше не виринає питання; якою мовою писати? До якої нації належать русини Пряшівщини? Глибоке усвідомлення належності до великого українського народу у письменників Пряшівщини допомагає їм створювати якісні художні твори, які можуть збагатити не тільки літературу українців Пряшівщини, але й України, а це свідчить, що процес національного усвідомлення на Пряшівщині в основному завершився.

ПІСЛЯМОВА.

Українська література південних лемків у післявоєнний період зробила значний крок вперед. Якщо в першому десятиріччі (після 1945 року) вона спромоглася лише на кілька збірок небагатьох авторів, то сьогодні вона може похвалитися якими двома сотками книжок — поезії, прози, драми, критичної й наукової літератури; вона стала відомою і чеському та словацькому читачеві, а її творці знаходяться не лише на Пряшівщині, але в Братіславі, Празі та інших містах Словаччини та Чехії, що й змушує нас говорити про українську літературу Чехословаччини (крім того, за останнім переписом людности — грудень 1970 рік — в Чехії жило біля 17 тисяч українців, а в дійсності в чеських краях живе й працює якихось 30 тисяч українців).

Надзвичайно розвинулася проза — від малого оповідання до повісті й роману, а український вірш зробив дорогу до поеми. Література південних лемків за останні роки пережила своє відродження, вона перейшла з російської мови на українську, увібравши в себе елементи місцевих говірок, наблизивши мову до читача і збагативши літературну мову виразами південнолемківських діалектів.

Відродження української літератури південної Лемківщини задокументувало себе значною кількістю авторів художніх творів, про що свідчать колективні збірники. Саме на них можна прослідкувати якість літературних творів, розвиток літературних жанрів. Першим колективним збірником був «Славний день» (1954), упорядником якого був Юрко Боролич. Збірник вміщував матеріали для торжеств-академій з приводу річниць лютневих подій (1948) в ЧСР. Але цей, як і наступні збірники: «Вчора і сьогодні» (1954), «Молоді голоси» (1956, 1958) не визначалися художнім рівнем, а скоріше ідейним спрямуванням, яким була позначена сталінська доба в Чехословаччині і на Пряшівщині зокрема.

Першим колективним збірником, який вже більше приглядався до рівня поезій був збірник «Восьмеро» (1963). Правда, вже рік пізніше появився інший колективний збірник «З верха на верх, а з бору в бір», який був приурочений визволенню Чехословаччини, що визначило ідейне й тематичне спрямування вміщених творів. Відмінними були збірники, які появилися 1965 року — «Зеле-

ний віночок, червоні квіточки», складений з т. зв. народних авторів та «Розмова сторіч», присвячений 150-річчю з дня народження Т. Шевченка. Твори, вміщені у цей колективний збірник, є яскравим доказом того, що ідеї великого Кобзара глибоко увійшли у свідомість українських літераторів південної Лемківщини, що Україна стала невід'ємною частиною їхнього думання.

Колективні збірники «Пригорці весни» (1966) та «Літа і зими» (1969) свідчать про художній ріст літературних творів на Пряшівщині. На жаль, цей процес якісного росту був припинений інвазією військ Варшавського пакту 1968 р., про що свідчать колективні збірники «Пелюстки провесни» (проза) та «Сонячні криниці» (поезії) 1977 року. В обох збірниках бракує творів кращих письменників Пряшівщини, незважаючи на те, що «Пелюстки провесни» названа «Антологією короткої прози». Джерелом і ознакою «якості» в літературі південної Лемківщини стало ідеологічне спрямування твору, чи автор прози або поезії змальовує Леніна, Брежнєва, КП або СРСР. Саме це спричинилося до занепаду художньої літератури в останні роки на Пряшівщині, не зважаючи на те, що більше ніж половина літераторів та літературознавців після 1969 року була виключена з літературного життя південних лемків з заборонаю друкувати будь-які твори. Тому за останні роки в місцевій літературі помітно не тільки обмеження в тематиці, але й зниження художнього рівня прози й поезії у тих, яким ще дозволяють друкуватися.

Огляд розвитку національної свідомости у світлі художньої літератури південної Лемківщини після другої світової війни доводить, що тут ще в 50-х роках панував цілковитий хаос в питанні національної приналежності та літературної мови. Під сучасну пору такого питання в української інтелігенції Чехословаччини нема, вона остаточно усвідомила собі свою національну належність і засвоїла українську літературну мову. Крім того, вона виявила й виявляє живе зацікавлення культурним життям України та українців, яких доля порозкидувала по світі. Зокрема добрі контакти існували в 60-х роках з українцями Польщі та Югославії, з якими лемки Пряшівщини обмінювалися ансамблями художньої самодіяльності та молодіжними делегаціями.

Коли говорити про успіхи української літератури в Чехословаччині, то особливої уваги заслуговують українські науковці Пряшівщини, які видали неопубліковані твори О. Олеса, який до сьогодні не користується належною увагою в Україні; М. Неврлі упорядкував збірник «Ранені дні» Д. Фальківського (1969), творчість якого була в Україні заборонена. До надзвичайних видань, що появилися у Пряшеві належать і «Перстені молодості» Б. Ан-

тоніча (1966) та «Вибрані оповідання» В. Винниченка (1968). Саме науковцям південної Лемківщини треба завдячувати появу цих книжок, які не без впливу були на творчість молодого покоління поетів і прозаїків Пряшівщини.

У формуванні національної свідомості південних лемків та пропагуванні українських митців і письменників значну роль відіграли газета «Нове життя», журнали «Дукля», «Дружно вперед» та щорічне видання «Народних календарів», в яких можна знайти і твори заборонених в Україні авторів: О. Заливахи, Є. Безніска, І. Марчука та ін.

У 60-і роки значно поліпшилася видавнича діяльність на Пряшівщині, а з нею зросла і якість писаних творів, які у все більшій мірі стали знаходити собі стежку до читача, який щойно за останніх 20 років звернувся з наполегливістю до свого друкованого слова. У Пряшеві, при Словацькому педагогічному видавництві, Відділі української літератури, існує Клуб приятелів української книжки «Дружба», який нараховує понад 700 членів. Кілька тисяч становлять і передплатники місцевої преси, що є також свідченням, що писане українське слово прокладає собі дорогу і в українську сільську хату на південній Лемківщині. Правда, останнім часом число передплатників газети чи журналу не зростає, що пов'язане з переходом українських шкіл на словацьку мову навчання та нецікавими виданнями періодики, яка змушена дотримуватися вказівок партійних постанов та тем, які цілковито не цікавлять українського читача Пряшівщини.

Ми говорили про зріст кількості поетів і прозаїків в українській літературі Чехословаччини, про ріст якості їхніх творів, але чи не найбільшу заслугу у підвищенні якості художніх творів мають саме літературознавці, які критично займалися досягненнями української літератури південних лемків. На жаль, більше ніж половина кращих літературознавців та критиків — Ю. Бача, А. Червеняк, Й. Шелепець, О. Зілинський, В. Турок, М. Мушинка, П. Мурашко, І. Мацинський та ін. — були виключені з літературного життя з забороною друкувати будь-які матеріали. Виключення й переслідування названих критиків та літературознавців з культурного життя лемків Пряшівщини віддзеркалилося на зниженню рівня художніх творів і критичних матеріалів, які появилися в українських виданнях Пряшівщини після 1969 року.

Від 1945 року розвиток української літератури південних лемків пройшов складним і важким шляхом, але під сучасну пору можна сміливо говорити про українську літературу з українською літературною мовою в Чехословаччині, про українську лемків-

ську етнічну групу, яка бореться за своє національне існування в чужому оточенні, без будь-якої допомоги з України; про літературу, яка спирається тільки на власні сили, але мала й має великий вплив на формування і зміцнення української національної свідомості молодого покоління, яке виростає в оточенні словацької й чеської преси, радіо, телебачення, кіна й урядового вживання словацької мови в українських селах південної Лемківщини.

Виходячи з розгляду розвитку національної свідомості у світлі української літератури південних лемків, можна з впевненістю сказати, що процес української національної свідомості серед лемків Пряшівщини остаточно сформований, хоч ще не повністю закінчений. Під сучасну пору, коли і в українських селах Пряшівщини радіо та телевізор став звичайною річчю, а словацькі газети доходять до більшості українських хат, то проявляється сильна небезпека денационалізації, що проявляється на сильному засміченні місцевих говірок словакизмами та чехизмами — зокрема, що стосується політичної та технічної термінології. Зупинити процес денационалізації, чи то асиміляції дуже важко в тих умовах, в яких опинилася українська людність південної Лемківщини; допомогти могли б лише тісніші хоч культурні зв'язки з Україною, але вони через бюрократично-догматичні умови в Україні, де всякий прояв зацікавлення українським засуджується п'ятном «націоналістичний», не можливі та і в самій Чехословаччині умови для українців вільно плекати і розвивати свою культуру дуже обмежені.

Незважаючи на об'єктивні і суб'єктивні фактори, які спричиняються до денационалізації української людности південної Лемківщини, оптимізм утримання свого національного характеру в цій етнічній області українців не покидає патріотів. Причиною оптимізму служить перепис людности на Пряшівщині 1970 року, коли, в порівнянні до попередніх переписів, записалося більше до справжньої національності. В офіційних установах ще й сьогодні дотримуються того, що на якихось 300 українських селах Пряшівщини живе понад 150 тисяч людей, про що свідчить політика в царині культури, яку проводить панівна Комуністична партія та офіційні чинники. Та все ж наважимося твердити, що дальша доля українців Пряшівщини багато в чому залежатиме від конкретних і ближчих взаємин Пряшівщини з Україною, яка й надалі залишається тим джерелом національного усвідомлення, яке ніколи не повинно висихати. Саме від цих конкретних взаємин залежатиме і дальший якісний розвиток художньої літератури південних лемків, які плекають надію колись таки крокувати з національними літературами Європи, як рівний серед рівних.

ПОСИЛАННЯ. ЗНОСКИ

ВСТУП

1. За останніх 15-20 років у Чехословаччині та в декотрих інших країнах появилася низка праць з історичного минулого українців Пряшівщини та Закарпаття. Серед численних авторів увагу заслуговує Л. Гараксим, І. Ванат, К. Заклинський, І. Коломієць, П. Маґочі та інші — ближче диви розділ «Література».
2. Скоріш до партійної літератури можна віднести працю І. Байцури «Українське питання в ЧССР» (1967 — словацькою мовою), оскільки автор з позицій партії розглядає політику в національному питанні, а не з позицій об'єктивного науковця, хоч в деяких питаннях автор дотримується історичної вірності. Економічним і політичним рішенням українського питання займається також книжка кількох авторів «Соціалістичним шляхом до національної рівноправності» (1975 — словацькою мовою), яка з позицій догматизму говорить про «розквіт» українців в ЧССР. Про економічне становище українців Пряшівщини диви розділ «Література».
3. Йдеться про численні документи участі українців Чехословаччини в антифашистській боротьбі — диви розділ бібліографії, зокрема праці, статті А. Ковача, С. Пажура, І. Ваната та інших, як і свідчення та спогади радянських генералів, чеських та словацьких учасників антифашистської боротьби. Саме завдяки масовій участі в антифашистській боротьбі та терпінням під час другої світової війни (знищені лемківські села, цілковите спалення села Токаїк та масовий розстріл його чоловіків) українці Пряшівщини опинилися після закінчення 2-ої світової війни в інших умовах, ніж їхні брати з іншого боку польсько-словацького кордону, яких виселили з їхніх рідних земель.
4. Далі говоритимемо також про літературу українців Чехословаччини, оскільки письменники і українська людність не живуть лише на етнічній лемківській території Пряшівщини, але й далеко поза її межами — в Чехії та західній Словаччині. Тому не обмежуватимемось лише на авторів, що живуть і творять зараз на Пряшівщині, а братимемо до уваги і твори авторів, які живуть поза межами цього району, але їхні твори стосуються до цієї етнічної області, пов'язані з нею сюжетно й тематично.
5. Про розвиток і історію української літератури в Чехословаччині появилася вже кілька праць, з-поміж яких слід згадати «Літературний рух на Закарпатті середини XIX століття» Ю. Бачі, «Література чехословацьких українців», за редакцією О. Зілинського, «Деякі проблеми розвитку української літератури в Чехословаччині» Ф. Ковача, «The Development of Ukrainian Literature in Czechoslovakia 1945—1975» Й. Сірки та низки статей Ю. Бачі, Ю. Кундрата, М. Романа, О. Рудловчак та інших — диви розділ бібліографії. Крім того, появилася кілька монографій про життя та творчість декотрих письменників (Ф. Лазорик, Ф. Іванчов, І. Прокіпчак).

УТВОРЕННЯ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ Й УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ

1. За останні десятиліття появилася низка літератури до історії українців Закарпаття та Пряшівщини, зокрема після приєднання цієї території до Чехословаччини. Незначна частина з того появилася в СРСР та Україні: І. Н. Мельникова «Как была включена Закарпатская Украина в состав Чехословакии в 1919 г.» 1951; В. Белоусов «На шляху до перемоги. З історії комуністичної організації Закарпатської України 1929-1938 рр.», 1958 (тут і далі диві бібліографічний показник літератури), які з погляду класової боротьби змальовують становище на Закарпатті перед другою світовою війною. Більше об'єктивності знаходимо у авторів Пряшівщини І. Ванат «Нариси історії українців Східної Словаччини 1918-1938», В. Капішовський «Економічно-суспільний та культурний розвиток українського населення в Чехословацькій Республіці та його перспективи» та І. Байцура «Ukrajinska otázka v ČSSR» — ці автори теж не позбавлені «партійности», приписуючи усі заслуги в розвитку національного питання Комуністичній партії, а всі недоліки — капіталізові, імперіалізові і т. п. Значну працю на цій ділянці проробили історики США та Канади, серед яких особливу увагу заслуговує П. Магочі, автор книжки «The Shaping of a National Identity: Developments in Subcarpathian Rus'» та бібліографії «An Historiographical Guide To Subcarpathian Rus'». Увагу заслуговує праця П. Стерча «Карпато-Українська держава», в якій автор наświetлює політичні події на Закарпатті після 1918 року та зокрема детально описує проголошення самостійної Карпатської України, в книзі фотографії, документи — витяги з угоди в Сен Жермен та чехословацької конституції, різні резолюції, меморандуми. Про перехід від назви русин до назви українець мовиться у брошурі Ав. Стефана «From Carpatho-Ruthenia to Carpatho-Ukraine.» Про дальшу літературу з історії українців Закарпаття та Пряшівщини диві розділ «Література».
2. На жаль, до сьогодні ще не появилася наукова праця, яка б розглянула історію лемків як одної етнічної групи: їхнє поселення в Карпатах, боротьбу за самозбереження, поділ державним кордоном та виселення із прадідівських земель.
3. Ближче про умови приєднання українців до новоствореної Чехословаччини диві у Zd. Peška, «Národnostní menšiny v Československu», який ще в 30-х роках ясно висловився, що «Češi a Slováci původně nepočítali s připojením toho území, obývaného cizim, byť i příbuzným národem» (Zdeněk Peška, «Národnostní menšiny v Československu», Bratislava, 1932, стор. 204). Пешка, хоч з позицій чеського патріота, але наводить багато фактів, які свідчать не так про брак свідомого національного проводу серед українців, як про зацікавлення чехословацьких державних діячів невідлучно приєднати українські етнічні землі до Чехословацької республіки. Про цілі української еміграції в Америці та про обмежування першого губернатора Жатковича мовиться в статті М. Миндоша «Най світ видить і судить», журнал «Дружно вперед», 1968, номер 5, стор. 9-11. Про перші роки нової чужої окупації на Закарпатті та Пряшівщині говориться і в уже названих книгах І. Ваната та П. Стерча.
4. Назва української етнічної території, яку було на правах автономії приєднано до Чехословаччини, зазнавала змін, але зміст тих назв ніколи не мінявся, тому й ми вживаємо назв: Карпатська Русь, Підкарпатська

Русь, Підкарпатська Україна, Закарпаття, маючи на увазі усю етнічну територію українських земель, які пізніше поділено на Закарпаття і Пряшівщину, що далі розрізнятимемо, бо Пряшівщина після 1945 року зазнала дещо іншого розвитку як Закарпаття.

5. За Сен-Жерменським рішенням від 10 вересня 1919 р. Галичину приєднано до Польщі, Буковину до Румунії, а Закарпаття та Пряшівщину до Чехословаччини. Уряд Чехословацької республіки був зобов'язаний надати українцям найширшу автономію з власним сеймом, що мав складатися із 40 депутатів, губернатора й відповідного заступництва в празькому парламенті та сенаті (ст. 10-13 Сен-Жерменського договору). Ці пункти внесені навіть у конституцію Чехословацької республіки 29 лютого 1920 р., правда, без терміну, до якого все це мало бути запроваджене в життя. Це спричинилося до того, що справа автономії Підкарпатської Русі зволікалася аж до самого розпаду Чехословаччини 1939 року.
6. Наслідком того посилювався національний утиск українців з боку словаків, які ставили собі мету асимілювати українців. Про це свідчить і перепис люду на Пряшівщині 1921 р., що супроводжувався посиленою агітацією, як з боку словацьких, так і з боку українських культурних і політичних діячів, з метою придбання несвідомих душ. Нижче наводимо таблицю, яка вказує на денационалізацію української люду на Пряшівщині. (Взято з «Народного календаря 1970» Пряшів, стор. 47).

Кількість українців Пряшівщини за офіційною статистикою

Комітат	1846	1870	1890	1900	1910	1921
Земплин	59.738	92.934	31.036	34.816	39.083	51.543
Шариш	56.461	66.191	35.019	33.937	38.500	24.632
Свиш	24.125	26.196	17.518	13.913	12.327	8.097
Разом	140.324	185.321	83.573	82.666	89.910	84.272

7. Іван Ванат, Українське питання на Пряшівщині в період домюнхенської Чехословаччини (1919-1929) ж. Дружно вперед, 1969, н. 5, стор. 8.
8. Ближче диви П. Стерчо «Карпато-Українська держава», НТШ, Торонто, 1965.
9. Виправдування чеської політики за рахунок відсталості української люду на Закарпатті знаходимо особливо у Зд. Пешка, автора вище цитованої книжки.
10. Franz Kogler, «Oppressed Minority?», Hutchinson, London, New York, Melbourne, 1943, стор. 17.
11. Тут же.
12. Aleš Brož, Three Years of the Czechoslovak Republic. «Orbis», Prague, 1921, стор. 29.
13. Диви вже цит. П. Стерчо..., стор. 42-55.
14. І. Ванат, вже цит. праця, стор. 8.
15. Ближче диви книгу Яна Гусека: Národopisná hranice mezi Slovaky a Karpatorusy. Bratislava, 1925.
16. І. Ванат, «Українське питання...» ж. Дружно вперед, ном. 8, 1969, стор. 20.
17. Про це селянське заворушення диви збірник документів: Dokumenty o maloroľnickej vzbure v Čertižnom a Habure roku 1935. Vydalo oddelenie KV KSS a odbor školstva a kultúry Rada KNV v Prešove, 1960.
18. І. Ванат, вже цит. праця, стор. 20.

19. Більше про антиукраїнську політику словацьких фашистів диви у І. Байцури, А. Ковача та ін., диви розділ «Література».
20. Під час тзв. демократизації в ЧССР 1968 року, словацькі націоналісти загрожували українській інтелігенції Пряшівщини вивезенням на Україну, учителям розбивали вікна на помешканнях, зривали з українських й інших установ двомовні вивіски, або знищували українські написи, з метою залякати українців. Близьче про це повідомляла газета «Нове життя» у статті «Дорога, яка не веде до поліпшення» за 1969 р., номер 6, стор. 1-5.
21. Про скрутне становище українських шкіл в період Словацької держави більше диви у А. Чуми в статті «30 років тому», вміщеній в додатку до ж. «Дружно вперед» — педагогічному журналі «Школа і життя», 1968-1969, номер 9, стор. 2-3.
22. Про виникнення й окупацію Карпатської України диви вже цитовану працю П. Стерча, який в деталях розповідає про постання й заникнення української самостійности на Закарпатті, але мало, або майже нічого не говорить про стан і участь в цій боротьбі українців Пряшівщини.
23. Про участь українців Пряшівщини в антифашистській боротьбі на домашньому (партизанському) фронті диви близьче Степан Пажур, Антифашистський рух на Східній Словаччині. СПВ ВУЛ, Пряшів 1975. Про участь українців Закарпаття і Пряшівщини в антифашистській боротьбі на закордонному фронті диви: Людвіг Свобода «Від Бузулка до Праги», Дукля, 1974, н. 5, стор. 1-25; Ю. Бача, А. Ковач, М. Штець «Чому, коли і як?», КСУТ, Пряшів, 1967 та ін. (диви розділ «Література»), які свідчать про велику участь українців в Першому чехословацькому армійському корпусі. Про участь селян Пряшівщини у війні диви також газету «Пряшівщина» за 1945-46 рр., яка вміщує подяку радянських генералів українській людині за допомогу.
24. Ю. Бача, А. Ковач, М. Штець, Чому, коли і як? СПВ ВУЛ, Пряшів, 1967, стор. 36. Про участь українців Пряшівщини та Закарпаття в антифашистській боротьбі диви також спогади та твори сучасних українських письменників старшого покоління на Пряшівщині — диви розділ про розвиток української літератури в Чехословаччині.
25. На сторінках українських журналів та газет кожного року появляються статті, нариси, які пригадують жертви української людини Пряшівщини у другій світовій війні. З нагоди 20-річчя Токаїцької трагедії вишла брошура «Токаїк» (1965) авторів та упорядників: А. Стефанка, Й. Сіркі, О. Товта та ін.
26. Про УНРП диви близьче у І. Байцури вже цит. книжка стор. 72-80, але більше про позитивну роль УНРП диви «Образование УНР. Резолюция съезда», г. «Пряшевщина», номер 1, 18 березня 1945; «Меморандум українцев, живущих в Словакии, представительницей которых является Украинская Народная Рада в Пряшеве», г. Пряшевщина, номер 13, 1 травня 1945, стор. 2-3; диви також І. Мацинський «УНРП і 1949-1954 роки», ж. Дружно вперед, н. 6, 1968, стор. 14-15 та інших авторів (диви розділ «Література»).
27. До другої світової війни українська людині Пряшівщини мала можливість контактів зі своїми однокровними братами на Закарпатті та підпольській Лемківщині. До 1919 року між українською людині Пряшівщини і Закарпаття не було жодного кордону, коли не брати до уваги кордони єпископату. Після 1945 року суворий державний кордон на Пів-

- ніч і Схід припинив можливість будь-якого контакту (крім «контакту» з колючим дротом, який став посеред української людности Закарпаття і Пряшівщини). Такий стан тривав до 60-х років, коли почалися контакти через студентів, що студіювали в Україні та танцювально-співацькі ансамблі, які раз на рік почали приїздити на Пряшівщину із Закарпаття.
28. Під час тзв. демократизаційного процесу в ЧССР українська молодь пробувала відновити СМК, про що диви статтю В. Дачея «Українська молодь оновлює СМК», ж. Дружно вперед, н. 5, 1968, стор. 13.
 29. Усі три видання проіснували лише короткий час. «Пряшевщина» припинила своє існування через 6 років (1945-1951), а інші два через рік (1946-1947). Ці видання пізніше замінили газета «Нове життя», журнал «Дружно вперед» та «Піонерська газета».
 30. Про УНТ більше диви у І. Гриць-Дуда «Як ми починали. Як в дійсності засновано УНТ?», ж. Дукля, н. 3, 1965, стор. 71-78; Й. Фельбаба, 25 років УНТ. Пряшів, 1971; І. Мацинський, Десять років УНТ. Пряшів, 1958 та інші, диви розділ «Література».
 31. «На переломі». г. Пряшевщина, н. 1. 18. 3. 1945, стор. 1.
 32. Про післявоєнну національну політику в ЧСР диви у вже згаданій праці І. Байцури стор. 67-72.
 33. Про початки оптації українців Пряшівщини в Україну диви також «Объявление» посольства СРСР у Братиславі, вміщене в газеті Пряшевщина, н. 70, 23. XII. 1945, стор. 3.
 34. Після підписання угоди про Закарпатську Україну, під час урочистого акту, представники урядів СССР та ЧСР Молотов та Фірлінгер виголосили промови, наголошуючи на українські національні почуття, які сторіччями були утискувані. Молотов, який вдався до історичного минулого українців, сказав: «Подписанием настоящего Договора, осуществляется вековая мечта закарпато-украинского народа. Он воссоединяется со своей Родиной — Украиной. Впервые в своей истории весь украинский народ оказывается объединенным в рамках своего единого государства». Пряшевщина, н. 32, 5. VII, 1945, стор. 2. Про українців Пряшівщини вже тут забули.
 35. Про ці факти появилися статті на сторінках газети «Нове життя» щойно 1968 року у зв'язку з поверненням у Словаччину близько 5 тисяч осіб, які у 1946-1947 рр. емігрували в Україну як українці, а 1967-8 рр. повернулися переважно запеклими словаками. Виявилось, що переселенці попали у зруйновані війною області України, де ще більша біда їх очікувала як дома, де кожний боровся за своє існування. Якщо хтось хотів повернутися у своє рідне село на Пряшівщині, то змушений був всюди подавати словацьку національність, що більшість так і робила, живучи в надії, що колись таки повернуться у свій рідний край. Більше про це диви газету «Нове життя» червень-липень 1968.
 36. Про взаємини між УНР та словацьким урядом звітує «Пряшевщина», н. 3-61, 1945, що свідчить про те, що УНРП була як представниця української людности Пряшівщини і з нею рахувались державні органи Словаччини і Чехословаччини. Напр. «Представители УНРП приняты Президиумом Словацкой Народной Рады в Кошицах». Пряшевщина, н. 9, 15. IV 1945, стор. 3.
 37. КСУТ — культурна організація українців Чехословаччини, яка мала займатися різноманітними питаннями культури на Пряшівщині. Під сучасну пору її роль звузилася до організації різних гуртків художньої

самодіяльності, втративши всякий вплив на культурно-просвітне, політичне й економічне життя української людности Пряшівщини.

38. Це лише визраджує факт, що головним зацікавленням у ліквідації греко-католицької церкви була Москва, якій під той час вже вдалося ліквідувати цю церкву в Україні. Отже, коли йдеться про українців, то навіть їхня церква може бути небезпечною, хоч в тому самому місті Пряшеві католицька словацька церква залишилася — українську ліквідовано і заборонено аж до 1968 року.
39. Слід зазначити, що при запровадженні колективізації в словацьких селах такої брутальності та насильства не було застосовано, як це було в українських селах.
40. А. Дуцар «20 років педагогічних шкіл». Народний календар 1970. Пряшів, стор. 80. Автор наводить порівняльні таблиці з числом українських шкіл до другої світової війни і після неї. Він звертає увагу і на недоліки в шкільній політиці Пряшівщини. Таблиці розвитку українського шкільництва вміщені і в праці І. Байцури, але він зазначає, що мова в школі не відіграє вирішального значення, але її зміст: «rozhodujúcim faktorom pre posudzovanie školy nie je jazyk, ale obsah výuky a výchovy» (Ukrajínska otázka, str. 158).
41. Такі аргументи висували найчастіше батьки, які самі словацької мови не знали. Слід зазначити, що такого результату словакизації не могли досягти навіть словацькі фашисти під час тзв. Словацького штату.
42. Диви також статтю Ю. Бачі «Здрастуй, Україно!» ж. Дружно вперед н. 10, 1966, стор. 6-7, 27, який був серед перших студентів з Пряшівщини в Україні. Чи не за цю статтю Ю. Бача змушений був після 1968 р. кілька років відсидіти у в'язниці?
43. Ближче про шкільну й мовну політику в СРСР диви: В. Lewytzkyj, Die sowjetische Nationalitätenpolitik nach Stalins Tod. München 1970.
44. Випускники вищих учбових закладів України з Пряшівщини пізніше займали місця на різних факультетах, в школах, редакціях, видавництвах, радіо, а деякі стали активними в політичному житті українців Пряшівщини. Отже, розвиток української культури в 70-х роках не був цілковито відірваний від України, хоч ішов своїм власним шляхом.
45. Непосилання дальших студентів із Пряшівщини в Україну спричинив масовий перехід українських шкіл на словацьку мову навчання, що привело до катастрофальних наслідків в українському шкільництві на Східній Словаччині. Якщо «у вересні 1953 року нараховувалося 350 українських шкіл різних типів» (А. Дуцар, цитована стаття «20 років...», стор. 82), то 1968 року їх нараховувалось вже лише трохи більше 50 (за останніми даними про українське шкільництво на Пряшівщині диви «Школа і життя» педагогічний часопис, додаток до журналу «Дружно вперед», н. 1, 1975, стор. 1 і 4, стаття С. Віца «Мова йде про стан і умови праці шкіл для української молоді»).
46. У новопобудовані фабрики на керівні посади прийшли чехи або словаки (виправдуючи нестачу фахових кадрів серед українців), які української мови не розуміли, а вся адміністрація, яку провадять українці, проходить словацькою мовою.
47. Під сучасну пору на сторінках української преси Чехословаччини майже не пишеться про проблему рідної мови в школах українських сіл Пряшівщини, бо знайшовся новий Юда — Іван Байцура, який знайшов знов тему: український націоналізм — диви його статтю: «Hlavné prejavy a kořene ukrajinského nacionalizmu» (Zb. «Ideologický boj a nacionalismus», 1976).

РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ЛЕМКІВ
ПРЯШІВЩИНИ У СВІТЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ
ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ

1. Про українську літературу Чехословаччини появилася низка різноманітних статей на сторінках української періодики на Пряшівщині. Першою спобою узагальнення була маленька книжечка упорядника та редактора О. Зілинського «Література чехословацьких українців 1945-1967 рр. Проблеми й перспективи». СПВ ВУЛ, Пряшів, 1968. Автори окремих розділів: Ю. Бача, О. Зілинський, І. Мацинський, О. Рудловчак, В. Хома, А. Червеняк, Й. Шелепець, А. Пестременко. Книжка стисло (156 стор. малого формату) інформує читача про життєвий шлях української літератури на Пряшівщині. Тут вміщено також резюме словацькою та англійською мовами. Більше про історію української літератури Закарпаття і Пряшівщини диви у І. Мацинського «Розмова сторіч», СПВ ВУЛ, Пряшів, 1965, стор. 5-230. Важливими для зрозуміння літературного життя українців Чехословаччини є статті Ю. Бачі «Умови розвитку української культури в ЧССР після 1945 р.», ж. Дукля, н. 2, 1968, стор. 118-125; А. Червеняка «До проблем української літератури в Чехословаччині», ж. Дукля, н. 2, 1965, стор. 68-75; Й. Шелепця «Стан, можливості та перспективи нашої літератури» там же стор. 76-83; І. Мацинського «Концепція, безконцепційність і — де ти...», там же, стор. 37-55; О. Зілинський «Наша літературна ситуація», ж. Дукля, н. 2, 1969, стор. 1-7; В. Жидліцький «Підсумки продовжуються» ж. Дукля, н. 3, 1969, стор. 54-60; монографія Ф. Ковача «Деякі проблеми розвитку української літератури в Чехословаччині (післявоєнний період)». Науково-популярна бібліотека ЦК КСУТ, Пряшів, 1973, а також численні статті О. Рудловчак, М. Мольнара, М. Романа, Ю. Кундрата, В. Турка, З. Генік-Березовської та інших (диви розділ Література). Найповнішою працею, щодо письменників і бібліографії з дотеперішніх видань про українську літературу Чехословаччини є праця Й. Сіркі англійською мовою *The Development of Ukrainian Literature in Czechoslovakia 1945-1975* (Frankfurt/Main—Bern—Las Vegas, 1978)
2. Про українське видавництво в Пряшеві й історію його ліквідації диви статтю Ю. Кундрата «Видавнича справа в українців Чехословаччини після 1945 року», ж. Дукля, н. 1, 1978, стор. 29-43.
3. Ірина Невицька народилася 10 грудня 1886 року в селі Збудська Біла, Гуменського округу, а померла 21 листопада 1965 р. в Пряшеві. Вона належала до активних діячів українського культурного життя на Закарпатті і Пряшівщині у міжвоєнний період. І. Невицька майже єдиний літератор українців Пряшівщини першої половини нашого століття, яка писала українською мовою (не рахуємо закарпатських, а тільки пряшівських авторів). 1969 р. у СПВ в Пряшеві вийшла збірка оповідань «Матій Куколка» — твори для дітей. Писала також вірші.
4. Більше про будителів диви працю Ю. Бачі «Літературний рух на Закарпатті середини ХІХ століття». СПВ, Пряшів, 1961 та М. Ричалки «О. Духович — педагога і освітній діяч». Пряшів, 1959 та ін., диви розділ «Література».
5. Твори тзв. народних поетів М. Томана, І. Мельника, М. Дуфанець, Ю. Колинчака, В. Юртина, І. Воднаря, А. Цапцари, М. Гвозди увійшли у

- колективний збірник «Зелений віночок, червоні квіточки». СПВ ВУД, Пряшів, 1965, а також окремими книжками вийшли твори І. Киנדл, М. Гвозди, М. Дуфанець, Ю. Матяшовської та декотрих інших.
6. Прикладом неясности щодо мовного питання служить Петро Гула, який належить до молодшої генерації (сам студював українську мову у Київському Державному Педагогічному Інституті ім. Горького), але свою збірку поезій «Пою луну, любовь и розы» написав російською мовою. Щойно пізніше перейшов на українську мову.
 7. В. Хома із цитованої праці «Література українців Чехословаччини», стор. 30.
 8. Науковим аналізом розвитку української мови на Пряшівщині займається М. Штець у книзі «Літературна мова українців Закарпаття і Східної Словаччини». Педагогічний збірник н. 1, СПВ, Братіслава, 1960, стор. 101-141.
 9. Обидва науковці стали відомими літературознавцями та критиками і поза межі Пряшівщини. Ю. Бача після 1968 р. зазнав переслідувань: його звільнили з праці, виключили можливість друкуватися й ув'язнили на два з половиною років.
 10. Окремі твори кількох авторів (В. Гренджі-Донського, Ю. Боролича) вийшли в Україні, але з українських видань та журналів, які появляються у Пряшеві, в Україну не попадає жодне (хіба хтось особисто подарує комусь). Українці в Україні не мають жодної можливості ознайомитися з досягненнями української літератури в Чехословаччині.
 11. О. Зілинський, вже цит. «Література...», стор. 149.
 12. М. Роман «Шляхи 30-річного розвитку української літератури Чехословаччини», ж. Дукля, н. 4, 1975, стор. 65.
 13. В згаданій статті «Шляхи...» автор говорить про 30-річний шлях української літератури Пряшівщини, випускаючи низку прізвищ, тісно пов'язаних з початками й досягненнями української літератури Чехословаччини після другої світової війни.
 14. Про уникнення терміну український, коли йдеться про Советську Україну, диві статтю «Дні Закарпатської області УРСР у Східнословачькому краї ССР», ж. Дукля, н. 1, 1978, стор. 51-52, в якій навмисне замість українські письменники мовиться «радянські письменники», а замість однокровні брати мовиться «братні народи», маючи на увазі українців Закарпаття і Пряшівщини.
 15. А. Червеняк, цит. «Література...», стор. 58-59.
 16. Окремої праці про поезію на Пряшівщині нема. Про історичний розвиток поезії можна знайти у І. Мацинського «Розмова сторіч», в численних статтях А. Червеняка, О. Зілинського, Ю. Бачі, М. Мольнара, М. Неврлі, Ф. Ковача та інших, які аналізують не тільки творчість окремих поетів, але й загальний розвиток поезії Пряшівщини.
 17. А. Червеняк, «Література...», стор. 59.
 18. Наведені критики відомі численними статтями в українській, чеській і словацькій періодиці, а також науковими працями. Більшість з них зайнята (або була зайнята) викладанням літератури, чи мови в різних вищих навчальних закладах Чехословаччини. Найвиразнішою постаттю серед них був Орест Зілинський (1923-1976), який своїми літературними порадами допоміг українській літературі Чехословаччини вийти з її провінціалізму. Наукова діяльність О. Зілинського була великою, він був самотнім українцем в Чехословаччині, який став членом-кореспондентом Чеської Академії Наук. Про його широку наукову діяльність

- диви статтю М. Мушинки «Орест Зілинський і Польща» в ж. «Наша культура» — додатку газети «Наше Слово», яке виходить у Варшаві, н. 4, 1977, стор. 4-5. Життю і творчості Зілинського присвячені і статті А. Г. Горбач та І. Кошелівця «Пам'яті Ореста Зілинського», ж. Сучасність, ч. 12, 1976 (Мюнхен), стор. 7-13, та Й. Сірки «Незабутня втрата», г. Свобода, Нью Джерсі, 1. 9. 1977, стор. 2.
19. Диви розділ перший «Друга світова війна та розвиток українських справ після неї», стор. 7-10, в якому мовиться про переселення української людності Пряшівщини в Україну в 1946-1947 рр.
20. «Пам'яті В. Гренджі-Донського». ж. Дружно вперед, ч. 1, 1975, стор. 18.
21. Василь Гренджа-Донський народився 23 квітня 1897 р. в селі Волове на Закарпатті. Після закінчення народної школи здобув і неповну середню освіту. Учасник першої світової війни на російському, румунському та італійському фронтах. Перша збірка поезій «Золоті ключі» (1923). Далі вийшли збірки поезій: «Шляхом терновим» (1924), «Китиця квіток» (1925), віршована драма «Сиротина» (1925), «Оповідання з карпатських полонин» (1926), «Назустріч волі» (1929), віршована драма «Останній бій» (1930), історична драма «Червона скала» (1931); поезії «Тобі, рідний» (1936), повість «Ілько Липей, розбійник» (1936), історична повість «Петро Петрович» (1937). Крім того, в Україні 1928 року вийшли «Оповідання з карпатських полонин» та «Тернові квіти полонин». У післявоєнній Чехословаччині вийшли вибрані твори поета «Шляхом терновим» (1964) та збірка поезій «Місячні груні» (1969). Помер В. Гренджа-Донський у Братиславі 25 листопада 1974 р. В некрологах українських газет та журналів поета оцінено, як зачинателя нової української літератури на Закарпатті. Творчість Гренджі-Донського привернула увагу вже в 30-х рр. українських літературознавців В. Атаманюка, Я. Хоменка, чеських письменників І. Ольбрахта, А. Їраска, А. Гартла. Споміж українських літературознавців Чехословаччини творчістю В. Гренджі-Донського найбільше займався М. Мольнар, крім нього, про поета писали Ф. Іванчов, В. Пагіря, А. Пестременко та інші (диви розділ «Література»).
22. Окремої монографії про життя і творчість В. Гренджі-Донського ще нема, але існує низка статей про творчість письменника. Найбільша кількість статей належить М. Мольнару, який також упорядкував збірку «Місячні груні» й написав передмову до неї. Крім вже згаданих авторів статей, про нього писали: О. Мишанич, І. Мадинський, Й. Куримський, М. Неврлі та інші (диви «Література»).
23. Василь Гренджа-Донський, Шляхом Терновим. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1964, стор. 58.
24. Там же, стор. 117.
25. Василь Гренджа-Донський, Місячні груні. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1969, стор. 200.
26. Михайло Мольнар «Пам'яті В. Гренджі-Донського». ж. Дружно вперед, ч. 1, 1975, стор. 19.
27. Йосиф Шелепець «Федір Лазорик». ж. Дукля, ч. 6, 1973, стор. 53.
28. Федір Лазорик народився 1 квітня 1913 р. в селі Бехерів, Бардівського округу, на Пряшівщині. 1932 р. закінчив російську вчительську семінарію у Пряшеві. Поряд з учителюванням в селах Лютина, Руський Мочар та Млинарівці (на Закарпатті й Пряшівщині) займався і літературною творчістю, зокрема поезією, яку почав писати ще школярем. Після другої світової війни переїхав у Пряшів, де працював редактором газет і журналів: «Пряшевщина», «Дзвіночок-Колокольчик», «Дружно вперед».

- «Нове життя», «Дукля». Друкувати свої твори почав ще у довоєнний час на сторінках щоденної української преси. Окремими книжками вийшли: Слово гнаних і голодних (1949), Світанок над селами (1953), Казка про Мороза-Лиходія та Сонечко-Добречко (1954), Велика сила (1955), Вік наш фестивалний (1958), Роздуми і співи (1963), Вибране (1963), Сніжні хризантеми (1968) та Карпатська замана (1971). Помер Ф. Лазорик 4 липня 1969 р. в Сабинові, поховано його у Пряшеві.
29. З-поміж українських письменників Пряшівщини, про Ф. Лазорика існує найбільша кількість критичної літератури. Йому належить і перша монографія на Пряшівщині про місцевого письменника Михайла Романа «Федір Лазорик — життя і творчість». СПВ ВУЛ, Пряшів, 1974 (222 сторінки). Автор монографії розглядає літературне життя українців Східної Словаччини (цей термін найчастіше вживають автори Пряшівщини під сучасну пору) від 1920 до 1940 р. і початки літературної діяльності Лазорика (частина I); далі тут окремо розглядається поезія (ч. II), проза, (III) та публіцистика (IV). Резюме монографії надруковане словацькою й німецькою мовами. Тут же вміщено (стор. 129-197) бібліографічний покажчик до життя і творчості Ф. Лазорика, який склала Олена Пажур. Доповненням до монографії слід вважати статті М. Мольнара, Ю. Бачі, І. Мацинського, Й. Шелепця, Ф. Іванчова, В. Капішовського та ін. (диви розділ «Література»), які з іншого аспекту та інші сторони поезії Ф. Лазорика наświetлюють, вони домальовують образ поета як письменника і людини.
 30. М. Мольнар «Над вибраним» у зб. Ф. Лазорик, Карпатська замана. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1971, стор. 168-169.
 31. Федір Лазорик «Маковичанин» у зб. Ластівка з Пряшівщини. Київ, 1960, стор. 45-46.
 32. Ф. Лазорик, Карпатська..., стор. 113.
 33. Перша наукова стаття «Федір Лазорик і народна творчість» належить Й. Шелепцю (Дукля, ч. 6, 1973, стор. 53-58), в якій автор звертає увагу на те, що в творчості Лазорика «відчутний зв'язок автора з народною творчістю не лише його краю, а й взагалі народною творчістю українського народу». Й. Шелепець на конкретному матеріалі доводить зв'язок поета з народною творчістю.
 34. А. Червеньак, вже цит. Література..., стор. 44-45.
 35. Про Ф. Лазорика як партійного поета диви М. Роман, Федір Лазорик..., стор. 60-63.
 36. Федір Лазорик «Я славлю, Партіє, тебе». зб. Сонячні криниці. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1977, стор. 63.
 37. М. Роман, Федір Лазорик..., стор. 62-63.
 38. Там же, стор. 69.
 39. Федір Лазорик, Сніжні хризантеми. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1968, стор. 54.
 40. М. Роман, Федір Лазорик..., стор. 74.
 41. В українському видавництві в Пряшеві готується до друку нова збірка творів Ф. Лазорика, яка вміщуватиме і неопубліковані твори поета (див. статтю М. Романа «Недожитий ювілей», ж. Дружно вперед, ч. 3, 1973, стор. 20-21).
 42. А. Червеньак, вже цит. Література..., стор. 49.
 43. Іван Мацинський народився 9 квітня 1922 р. в Межилабірцях, Гуменського округу. Після закінчення Російської учительської семінарії у Пряшеві вчителював у селі Светлиці. З 1949 р. працював постійно у

Пряшевці як викладач, директор УНТ, завідуючий відділом української літератури Словацького педагогічного видавництва, перший секретар ЦК КСУТ. Автор таких книжок: *Белые облака*, *Токаик* (1949), *Наша мова* (1956), *Зимова ніч* (1961), *Карпатські акорди* (1962), *Пристритники* (1968). Йому належить також п'єса «Старый Зеленьак и его дети» (1950). Він взяв участь у колективних збірках «Ластівка з Пряшівщини» та «Розмова сторіч». Крім того він займається й науковою діяльністю (диви розділ «Література») та культурно-політичною, зокрема у часі тзв. демократизації, що спричинилося до усунення його з посад, виключення із Спілки письменників і заборони друкуватися.

44. В 45 номері «Пряшевщини», від 19. 8. 1945 р. на стор. 4, вміщено вірш І. Мацинського «Два сонета» та нарис «Последний грош...». Від того часу його вірші частіше появлялися на сторінках української преси Пряшівщини.
45. І. Мацинский, *Белые облака*. Стихотворения. УНРП, 1949. Книжка появилася рівночасно зі збіркою Ф. Лазорика, *Слово гнаних і голодних*, обидві під номером І, що мало означати початок двох мовних секцій видавництва — української й російської.
46. Про збірку поезій «Наша мова» (1956) появилася низка рецензій: І. Долгош, М. Мундяк, Ст. Пінчук — диви розділ «Література».
47. Критичні зауваження до збірки диви у А. Червеняка в статті «Поезія» — вже цит. Література чехословацьких українців, стор. 43-58.
48. Про численні статті й вірші диви розділ «Література».
49. Зб. *Ластівка з Пряшівщини*, стор. 61.
50. А. Червеняк, *Література...*, стор. 49-50.
51. Про І. Мацинського появилася низка статей та рецензій на його збірки. Увагу заслуговують статті О. Зілинського, Ю. Бачі, А. Червеняка, З. Генник-Березовської, Й. Шелепця та ін., диви розділ «Література».
52. Цитовано зі статті Ю. Бачі «Мацинський повертається у поезію». ж. Дружно вперед, ч. 5, 1969, стор. 9.
53. Там же.
54. Іван Мацинский, *Пристритники*. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1968, стор. 131.
55. Там же.
56. Там же, стор. 132.
57. Там же.
58. Там же.
59. Там же, стор. 133.
60. Там же, стор. 134.
61. Там же, стор. 13.
62. Там же.
63. Увагу заслуговують з-поміж наукових статей І. Мацинського: *Розмова сторіч*. Колективний збірник, стор. 13-223, цитоване на стор. 20. Далі статті про Дмитра Фальківського, Михайла Йогансена, Наталену Королеву та ін. — див. розд. Література.
64. «Словник» розпочався друкувати частинами з 4-го номера Дуклі за 1966 р. (стор. 85-89), але через заборону друкувати будь-що (Мацинському), перестав появлятися далі після 1969 р.
65. Андрій Карабелеш народився на Закарпатті 1909 року. Писав вірші російською мовою. Перша збірка «В лучах рассвета» (1929) вийшла на За-

- карпатті, наступні в Пряшеві: На смертельном рубежі (1951), В Карпатах (1955). 1958 року він повернувся на Закарпаття, де й помер 1964 року.
66. Серед незначної кількості статей про А. Карабелеша увагу заслуговують такі автори: І. Волощук, В. Пагіря, Ю. Балєга та ін. — диви Література.
 67. Останнім часом Ілля Галайда, який сам писав російською мовою, все більше витягає на світ творчість тих, які писали російською мовою, хоч рівень тої поезії нижчий за ту поезію місцевих авторів, яких сьогодні забороняють. Диви «Вибране. Сонячні криниці». СПВ ВУЛ, Пряшів, 1977.
 68. О. Фариничові належить також одна з перших статей про драматичні твори українських письменників Чехословаччини. ж. Дружно вперед, ч. 2, 1955, стор. 18 «Кілька слів до молодих драмгуртків».
 69. Поети Закарпаття. СПВ ВУЛ, 1965, стор. 55.
 70. І. Галайда «Над поезією забутого поета». ж. Дукля, ч. 5, 1968, стор. 409-414. Це була перша й остання стаття на сторінках української преси Чехословаччини про О. Фаринича.
 71. Михайло Качалуба народився 7 листопада 1908 року в селі Романово, Західня Україна. Здобув медичну освіту в Женеві, працював лікарем у Словаччині (спочатку на заході, пізніше на сході у Кошицях). З 1968 р. живе у Швейцарії. Видав окремі збірки поезій: Польові дзвіночки (1966), Бульварами серця (1971), Вільним крилом (1972), Наш талант (1975), Тріпотіння крилат (1978).
 72. Про творчість М. Качалуби появилось дуже мало критичної літератури. Щойно на еміграції про поета появились статті Л. Лугової, «М. Качалуба...» г. Новий Шлях, 20. VII. 74, Й. Андрієнка «Любов — джерело його поезії», г. Християнський голос, 8. XIII. 74.
 73. Михайло Качалуба, Наш талант. Партиж, 1975, стор. 11.
 74. Іван Гриць-Дуда народився 5 червня 1911 р. в селі Рудльов, Михалівецького округу. Закінчив Торговельну академію у Мукачеві 1931 р. Спочатку вчителював в селах Закарпаття, пізніше став актором «Нової сцени» в Хусті. Згодом став директором цього театру. Після 1939 р. вчителював в селах Пряшівщини, а 1945 р. бере активну участь в організації Українського Народного Театру в Пряшеві і стає його першим директором. Через якийсь час покинув театр і вчителював, але через хворобу незабаром відійшов на пенсію. Взяв участь у кількох колективних збірниках, окремими книжками вийшли оповідання «Незгоди» (1967), «Маків цвіт» (1974), «Серед дороги, серед бур» (1975).
 75. Про історичний документ з іменами опришків Ф. Главати, які походили з різних сіл Лемківщини, Закарпаття та навіть з Полтави диви у Ф. Ковача «Іван Гриць-Дуда», ж. Дукля, ч. 3, 1976, стор. 35.
 76. Сонячні криниці. (Колективний збірник поезії українських поетів Чехословаччини, упорядник І. Галайда). СПВ ВУЛ, 1977, стор. 41. (Уривок з поеми «Маків цвіт»).
 77. Ю. Кундрат «Врожай літературного 1974 року». ж. Дукля, ч. 6, 1975, стор. 59.
 78. Про поетичну творчість І. Гриця-Дуди існує мало критичної літератури. З-поміж найактивніших авторів статей увагу заслужать: Ф. Ковач, Ю. Кундрат, М. Роман, О. Зілінський та ін., диви розділ «Література».
 79. Ф. Ковач «Іван Гриць-Дуда», стор. 43.

ПОЧАТОК НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ
— СЕРЕДНЄ ПОКОЛІННЯ

1. 1956 року вийшов перший збірник «Молоді голоси» поетів-початківців. Упорядником був Ф. Лазорик. У цей літературний альманах увійшли твори: Антона Слобашницького, Аркадія Слобашницького, Івана Чабиняка, Івана Гостиняка, Івана Чичвака, Петра Гули, Михайла Салака, Андрія Червеняка, Михайла Гули, Іллі Галайди, Юрка Бачі, Андрія Бірчака, Анни Липовецької, Олени Сович, Сергія Макари, Івана Кіреша, Володимира Хохолоуша, Йосифа Шелепця, Павла Дуркота, Віктора Гайного, Володимира Сисака, Йосифа Збіглей, Івана Феня. Більшість з цих авторів брала участь і у другому номері цього альманаху 1958 р. Критичні статті до цього альманаху диві у А. Червеняка та М. Мольнара — диві розділ Література.
2. А. Червеняк, вже цит. Література чехословацьких..., стор. 48-49.
3. Значна частина середнього покоління змогла видати по одній або й кілька збірок своїх поезій, дехто друкує до сьогодні свої вірші, не видавши жодної збірки (І. Бабин).
4. Сергій Макара народився 6 травня 1937 р. в Михалівцях. Закінчив філологічний факультет Вищої педагогічної школи у Пряшеві. Після закінчення школи працював старшим викладачем російської мови в Банській Бистриці. Окремими збірками вийшли: Осяяна юність (1958), Зростання (1961), Шукаю себе (1967), Совість (1970). Взяв участь у колективних збірниках: Молоді голоси, Восьмеро, Розмова сторіч. Про його поезію диві у А. Червеняка, Ф. Ковача, Ю. Бачі, О. Зілинського, М. Романа та ін. — диві розділ — Література.
5. Це зокрема підтверджують такі вірші як «Партії спасибі». ж. Дукля, ч. 2, 1956, стор. 3 та «ЧСМ». ж. Дукля, ч. I, 1960, стор. 7-8.
6. А. Червеняк, вже цит. «Література...», стор. 51.
7. Сергій Макара, Совість. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1970, стор. 36.
8. Тут же, стор. 41.
9. С. Макара, вірш «Рабом ніколи не став», вже цит. Розмова сторіч, стор. 363.
10. Там же.
11. Там же, стор. 364.
12. Там же.
13. Йосиф Шелепець народився 23 липня 1938 р. в селі Ладомирова Бардівського округу (зараз Свидницького). Закінчив філологічний факультет Пряшівського Педагогічного інституту. Певний час вчителював у пряшівському медичному технікумі. Пізніше працював викладачем Філософського факультету університету П. Й. Шафарика у Пряшеві. Автор окремих збірок: Що в серці моему (1961), Квіти (1965) та прози — Листопад (1967). Взяв участь у колективних збірниках: Молоді голоси, Восьмеро, Розмова сторіч. Після т. зв. демократизації втратив працю та можливість будь-що друкувати. Відомий з численних наукових статей.
14. Йосиф Шелепець, Що в серці моему. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1961, стор. 21-22.
15. Восьмеро. СПВ ВУЛ, 1963, стор. 53.
16. Образ Кобзаря зустрінемо майже у всіх письменників Пряшівщини, дослідження його буде, певно, цікавою темою.
17. Восьмеро, вже цит. стор. 54.

18. Віктор Гайний народився 26 квітня 1932 р. на Волині в селі Гуго-Марятин. 1947 року переїхав з батьками у Чехословаччину, а з 1949 р. працює у Пряшеві, де вже рік пізніше вступає в УНТ. Його окремі поетичні збірки: Шумлять Бескиди (1959), Весінній передзвін (1975). Взяв участь у колективних збірниках: Розмова сторіч, Восьмеро, Сонячні криниці. Написав також п'єси: Одного чудового дня, Недокінчений епізод.
19. Віктор Гайний, із вже цит. кол. зб. Восьмеро, стор. 42.
20. Там же, стор. 41.
21. Петро Гула народився 20 травня 1937 р. в селі Видрань Гуменського округу. З 1955 по 1957 р. навчався у Київському Державному Педагогічному інституті ім. Горького. 1961 р. закінчив Філософський факультет університету П. Й. Шафарика у Пряшеві. Спочатку працював редактором Словацького педагогічного видавництва, відділу української літератури у Пряшеві, потім вчителював в Межилабірцях. Пізніше перейшов жити на пенсію по інвалідності у рідне село. Видав збірку поезій російською мовою «Пою луну любовь и розы» (1962), взяв участь у колективних збірниках: Восьмеро, Розмова сторіч, Сонячні криниці.
22. А. Червеньак, вже цит. Література..., стор. 53.
23. П. Гула «Україне», із вже цит. Сонячні..., стор. 102.
24. Там же.
25. П. Гула, із вже цит. Розмова..., стор. 350.
26. Там же, стор. 349.
27. Йосиф Збіглей народився 13 березня 1938 р. в селі Стебник Бардіївського округу. 1962 р. закінчив медичний факультет університету П. Й. Шафарика у Кошицях, після того працює лікарем. Видав збірки: Зелені неони (1964), Вікна без ніжності (1969). Взяв участь в колективних збірниках: Молоді голоси, Восьмеро, Розмова сторіч, Сонячні криниці.
28. А. Червеньак, вже цит. Література..., стор. 54.
29. Ілля Галайда народився 1 серпня 1931 р. в селі Чертіжне Гуменського округу. 1958 р. закінчив Московський університет. Два роки працював в ж. Дружно вперед, а згодом став старшим викладачем рос. мови ФФ університету П. Й. Шафарика у Пряшеві. 1974 р. видав збірку поезій «Спалахи», в яку увійшли російською й українською мовами писані твори. Взяв участь в колективних збірниках: Восьмеро, Літа і зими, Розмова сторіч, Сонячні криниці, Пелюстки провесни.
30. Сонячні..., стор. 93.
31. Розмова сторіч, стор. 340.
32. Ілля Галайда, Спалахи. СПВ ВУЛ, 1974, стор. 48.
33. Юрій Бача народився 13 травня 1932 р. в селі Кечківці Свидницького округу. Закінчив педагогічний та філософський факультет університету Я. А. Коменського у Братиславі. 1960 р. закінчив наукову аспірантуру в Київському університеті ім. Шевченка. Після того працював доцентом кафедри літератури ФФ університету П. Й. Шафарика у Пряшеві. 1961 р. вийшла друком його наукова праця «Літературний рух на Закарпатті середини ХІХ ст.» Як науковець, педагог, літературний критик, журналіст і культурно-освітній діяч належав до найпопулярніших людей серед українців Пряшівщини. Після окупації Чехословаччини 1968 року військами Варшавського пакту, виключений із спілки письменників, партії, звільнений з праці, ув'язнений на два з половиною року і змушений працювати після звільнення з в'язниці як чорноробочий.
34. Вже цит. Восьмеро, стор. 24.
35. Як публіцист, Ю. Бача був відомим своїми виступами щодо рішень партії, які в українських селах спричинилися до плутанини в питанні нав-

чальної мови; щодо говорення правди: він перший з-поміж української інтелігенції на Припівщині звернув увагу на те, що не можна сліпо вихвалювати СРСР, оскільки і там недоліки (стаття «Здрастуй, Україно!» ж. Дружно вперед, ч. 10, 1966, стор. 6-7; 27). Він завжди з партійних позицій виступав на сторінках преси, але й це не врятувало його.

36. Іван Бабин народився 1934 року в селі Радвань Гуменського округу. Після закінчення середньої школи відвідував Освітню школу в Братиславі, а згодом став працювати референтом культури при ЦК КСУТ у Пряшеві. Окремої збірки не видав, але часто друкує свої поезії на сторінках Дуклі, Дружно вперед, Нового життя.
37. Іван Бабин «Вірю в тебе, народі мій!» Дукля, ч. 3, 1965, стор. 340.
38. Наталія Гиряк народилася 9 жовтня 1936 р. у Великих Лучках на Закарпатті. Одружившись з Михайлом Гиряком — українським науковцем, переїхала у Пряшів, де й закінчила ФФ університету П. Й. Шафарика. Окремої збірки не видала, але взяла участь в кол. збірниках «Пригорщі весни» та «Літа і зими». Після 1968 р. зникла безслідно зі сторінок укр. преси.

ЯКІСТЬ І КІЛЬКІСТЬ — РИСИ ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ МОЛОДШОГО ПОКОЛІННЯ

1. Про поезію молодшого покоління появилось кілька статей — диві статті О. Зілинського, І. Галайди, Ю. Бачі, А. Червеняка, Й. Шелепця, М. Романа, Ю. Кундрата — розділ «Література».
2. А. Червеняк, вже цит. Література..., стор. 58.
3. Степан Гостиняк народився 20 червня 1941 р. в селі Збудський Рокитів Гуменського округу. Закінчив ФФ університету П. Й. Шафарика в Пряшеві. Друкуватися почав з 1958 р. Взяв участь в колективних збірниках: Молоді голоси, Восьмеро, Літа і зими. Окремими збірниками вийшли: Пропоную вам свою дорогу (1965) та «Лише двома очима» (1967). Працює в Музею української культури у Свиднику.
4. А. Червеняк, вже цит. Література..., стор. 56.
5. Степан Гостиняк, Пропоную вам свою дорогу. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1965, стор. 5.
6. Там же.
7. Там же, стор. 133.
8. Там же, стор. 135.
9. Там же, стор. 130.
10. Там же, стор. 137.
11. А. Червеняк, вже цит. Література..., стор. 56.
12. Споміж критичних статей увагу заслуговують статті: С. Крижанівського, О. Зілинського (одинокий, який не розхвалював поета), А. Червеняка, Й. Шелепця — диві — Література.
13. Михайло Дробняк народився 3 жовтня 1942 р. в Збудському Рокитові Гуменського округу. Закінчив ФФ університету П. Й. Шафарика у Пряшеві. З 1964 р. працює редактором газети «Нове життя». Взяв участь в колективних збірниках: Пригорщі весни, Пелюстки провесни, Пером і словом, Сонячні криниці. Видав окремі збірки поезій: Розлуки і зустрічі (1967), Смуги світла (1969), Очі в долонях (1974), Колосся надії (1975). Пише також прозу — диві розділ прози.

14. Михайло Дробняк, *Смуги світла*. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1969, стор. 16.
15. «Поезія нашої суспільної кризи». ж. *Дукля*, ч. 4, 1969, стор. 58-9.
16. Михайло Дробняк, *Смуги...*, стор. 15.
17. Михайло Дробняк, *Очі в долонях*. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1974, стор. 35-52.
18. Ю. Кундрат «Врожай літературного 1974 року». ж. *Дукля*, ч. 6, 1975, стор. 56.
19. М. Роман «Шляхи 30-річного розвитку української літератури Чехословаччини». ж. *Дукля*, ч. 4, 1975, стор. 64.
20. З критичної літератури, крім вже згаданих статей Кундрата та Романа, заслуговують особливої уваги зауваження О. Зілинського, А. Червеняка та ін. — див. *Література*.
21. Мирослав Немет народився 14 червня 1943 р. в Малому Березному на Закарпатті. Після війни батьки переїхали у Станци. Закінчив ФФ університету П. Й. Шафарика. Спочатку вчителював, а згодом став працювати в українському відділі Словацького педагогічного видавництва у Пряшеві. Окремими збірками вийшли: *Полюси серця* (1968), *Прибої* (1975). Взяв участь у колективних збірниках: *Пригорщі весни, Літа і зими, Пелюстки провесни, Сонячні криниці*. Пише також прозу.
22. Й. Шелепець «Полюси». ж. *Дукля*, ч. 5, 1969, стор. 68.
23. З незначної критичної літератури про творчість М. Немета див. статті О. Зілинського, І. Мацинського, Й. Шелепця та інших.
24. Мілан Бобак народився 28 вересня 1944 р. в селі Пихні, Гуменського округу. Закінчив ФФ університету П. Й. Шафарика у Пряшеві. Після студій працює редактором піонерської газети «Веселка». Видав власну збірку «Живоцвіт» (1972). Взяв участь в колективних збірниках: *Пригорщі весни, Сонячні криниці*.
25. Мідан Бобак, *Живоцвіт*. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1972, стор. 6.
26. Там же, стор. 8.
27. Ганна Коцур народилася 26 січня 1948 року у Варадці Бардіївського округу. Студіювала на ФФ університету П. Й. Шафарика у Пряшеві та Київському Державному Університеті ім. Т. Шевченка. Взяла участь у колективному збірнику «Пригорщі весни» та друкувала свої твори на сторінках української преси Пряшівщини.
28. Ганна Коцур «Нема кому; Ні капельки блакиті». ж. *Дукля*, ч. 4, 1970, стор. 10.
29. Ганна Коцур, *Пригорщі весни*. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1966, стор. 85.
30. Сторінка «Літературний ярмарок», була запроваджена в газеті «Нове життя, яка мала пожвавити літературне життя серед молоді Пряшівщини. Тут друкували свої поетичні та короткі прозові твори: М. Бобак, С. Гостиняк, П. Гула, Г. Коцур, М. Немет, Й. Шелепець, І. Галайда — див. «Нове життя» за 1965 р. ч. 8-30.
31. З критичної літератури про Г. Коцур та М. Бобака появилось мало. Першим про молодих поетів заговорив І. Мацинський «Мілан Бобак реорганізує відділення власного сумління», ж. *Дукля*, ч. 5, 1966, стор. 17 та «Ганна Коцур тулиться до віконця», ж. *Дружно вперед*, ч. 9, 1966, стор. 11. Крім того, про них можна довідатись і в статтях О. Зілинського, А. Червеняка та інших.
32. Мілан Регула народився 11 грудня 1947 р. в Придлопі Гуменського округу. Студіював на Карловому університеті в Празі. Взяв участь у збірці «Пригорщі весни».
33. Юрко Волох народився 5 січня 1947 р. в Руській Волоні Гуменського округу. Закінчив ФФ університету П. Й. Шафарика у Пряшеві. Взяв участь в колективному збірнику «Пригорщі весни».

34. Про поезію Ю. Волоха появилася замітка І. Мадинського «Стовбур, обшарпаний бурєю», ж. Дружно вперед, ч. 10, 1966, стор. 10 та про М. Регуду «Мілан Регуда», ж. Дукля, ч. 4, 1966, стор. 47.
35. Останній раз появилася добірка віршів С. Сухого в ж. Дружно вперед, ч. 8, 1972, стор. 20, яка свідчить про деякий поступ поета.
36. Світлана Шковран, «Слово про людину». ж. Дукля, ч. 3, 1976, стор. 10. Вірш сповнений віри в людину Землі, в майбутнє.
37. Емілія Пушкар «Романтичний полюбовник». ж. Дружно вперед, ч. 3, 1971, стор. 27. Добірка інтимної лірики.
38. Леся Ярмак «Серце». ж. Дукля, ч. 6, 1975, стор. 2. Вірш про поранене дівоче серце, яке кохало.
39. Ганна Хаутур «Роздоріжжя». ж. Дукля, ч. 3, 1976, стор. 9. Вірш говорить про майбутнє, в якому Надія і Щастя.
40. Маруся Няхай, Білі руки беріз. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1974. Ліричні роздуми й віддзеркалення навколишнього світу.
41. Аналізуючої статті про поезію наймолодшого покоління поки ще не появилася, але про окремих авторів поезій можна довідатися із статтей Ю. Кундрата та М. Романа.
42. Маруся Няхай народилася 14 червня 1951 року в Кошицях в сім'ї вчителя. Після закінчення української гімназії у Пряшеві, закінчила також ФФ університету П. Й. Шафарика у Пряшеві. Від 1972 працює редактором Чехословацького радіо — української студії в Пряшеві. «Білі руки беріз» її перша збірка. Взяла також участь у колективному зб. «Сонячні криниці».
43. Леся Ярмак народилася 1960 року в Братиславі. Перша збірка оповідань «Провесна» (1970).
44. Ю. Кундрат «Врожай...», стор. 59.
45. Маруся Няхай, Білі руки беріз..., стор. 39.
46. Леся Ярмак «Низькотатранська мозаїка». ж. Дукля, ч. 3, 1973, стор. 14-15. Ці поезії були відзначені премією «Літературний Кежмарок», 1972.
47. Йосиф Мулик відомий з численних віршів для дітей, гуморесок, оповідань та репортажів, які друкуються на сторінках преси.

ПРОЗА — ВАЖЛИВА ГАЛУЗЬ В СТАНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

1. Художня проза, як важлива галузь літературного життя вже в 60-х рр. звернула на себе увагу літературної критики. До перших кваліфікованих літераторів належить О. Зілинський, який заслужився в значній мірі у піднесенні літературної критики на Пряшівщині, а тим самим і піднесення художньої прози. До найвідоміших статей стосовно прози належать статті О. Зілинського в ж. Дукля: «Проза історичного розрахунку», ч. 3, 1966, стор. 69-71; «На шляху до людинознавства», ч. 1, 1968, стор. 49-62, в якій аналізує розвиток української прози в Чехословаччині. Орест Зілинський також упорядник і співавтор книжечки «Література чехословацьких українців» та низки інших літературознавчих статей та рецензій — диви роз. Література. Про українську прозу диви також статті Ф. Кова-

ча, споміж яких увагу заслуговують статті опубл. в ж. Дукля, а також книжечка «Деякі проблеми розвитку української літератури в Чехословаччині» — див. «Література. Низка статей Ю. Бачі, І. Мацінського, М. Романа, М. Мольнара, Ю. Кундрата, М. Неврлі, В. Турка та інших — див. розділ «Література».

2. Ю. Бача, вже цит. Література . . . , стор. 79.
3. Перший аналіз творчості українських прозаїків Пряшівщини зробив Ілля Волощук в книзі «Современная украинская литература в Чехословакии» (1957). Але ця праця охоплювала лише перших 10 років після війни. Після наступних десяти років появилася вже згадана «Література чехословацьких українців», але повнішим повинна була бути праця Ф. Ковача «Деякі проблеми . . .», в якій автор випустив огляд творів М. Шмайди, Є. Бісс, В. Дацея. М. Роман, рецензуючи цю працю зазначає, чому Ковач випустив декотрих письменників: «У своїй роботі він (Ф. Ковач — пояс. ЙС) не міг аналізувати, чи розглядати твори тих авторів, які в критичних 1968-1969 роках компромітували себе своєю націоналістичною, анти-соціалістичною, ба навіть антирадянською діяльністю та які зрадили принцип соціалістичного реалізму» (Дукля, ч. 4, 1974, стор. 77). До цитати Романа слід додати, що ніхто із підозрюваних ним осіб не займався ані в найменшій мірі тим, в чому їх обвинувачено. Інша справа, що вони не з догматичної сторони підходили до літератури, як це робить в оцінці літератури партійний критик-догматик М. Роман.
4. Василь Зозуляк народився 19 вересня 1909 року в Чертіжному Гуменського округу. 1937 р. закінчив Учительську семінарію в Ужгороді. Спочатку вчителював. Під час окупації Закарпаття був ув'язнений. Після другої світової війни переїхав у Пряшів, де займався громадсько-політичною та культурною діяльністю. Художні твори почав писати російською мовою і тільки в 50-х рр. перейшов на українську мову. Видав найбільше книжок з-поміж українських письменників Чехословаччини: Одноактні пьєсы (1953), «Г'еси» (1953), Депутат Прокіп (1954), Помста розгніваних гір (1955), В кровавом тумане (1956), Буває й так (1957), Нескорені (ч. 1 — 1962, ч. 2 — 1967, ч. 3 — 1973), Вибране (1974), На крутих поворотах (1975), Незламні крила (1977). Взяв участь у колективному збірнику «Пелюстки провесни».
5. Ю. Муличак «Василь Зозуляк». ж. Дукля, ч. 5, 1969, стор. 48.
6. М. Сисак «З вірою в слово». ж. Дружно вперед, ч. 9, 1974, стор. 20.
7. Останніми роками значно збільшилося число оглядових статей про творчість В. Зозуляка, що було пов'язане зокрема з його 60- та 65-річчям. До авторів про творчість Зозуляка належать: О. Зілінський, Ю. Бача, Ф. Ковач, Ю. Муличак, М. Сисак, М. Роман, В. Хома, В. Коман, І. Волощук та декотрі інші.
8. Василь Зозуляк, Нескорені, СПВ ВУЛ, Пряшів, 1962, стор. 62.
9. Там же, стор. 43-44.
10. Там же, стор. 138.
11. Там же, стор. 319.
12. Василь Зозуляк, Вибране. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1974, стор. 24.
13. Найбільшою статтею про життя і творчість В. Зозуляка є «Василь Зозуляк» Ф. Ковача, з нагоди 65-річчя письменника як передмова до книжки «Виране», стор. 7-24.
14. Михайло Шмайда народився 2 листопада 1920 року в Красному Броді на Лабірщині. Після закінчення горожанської школи працював на різних місцях, але продовжити студій йому не вдалося. Друкуватися почав на сторінках г. «Пряшевщина». Після війни працював освітнім інспектором

- ОНК в Межлабірцях, пізніше перейшов працювати в Музей української культури, збираючи історичні пам'ятки та усну народну творчість в українських селах Пряшівщини. Першою книжкою М. Шмайди була повість «Паразити» (1953), пізніше вийшли оповідання «В'язка ключів» (1956) та роман «Трицять криги» (1957), який здобув авторові визнання критики та був перекладений на словацьку мову. Із задуманої трилогії «Лемки» вийшла перша частина «Корчмарський слуга» (1965). Роман «Роз'їзди» (1970) був останнім романом Шмайди. Крім згаданого він видав кілька збірок усної народної творчості. Хоч сам письменник не втручався активно в політику, все ж його виключили зі Спілки письменників, позбавили праці й можливості друкувати свої художні твори. Двома творами М. Шмайда увійшов у колективний збірник «Ластівка з Пряшівщини». Останніми роками прізвище письменника оминають в оглядових статтях української літератури Чехословаччини.
15. Ф. Ковач «Здобутки новелістів Пряшівщини». ж. Дукля, ч. 4, 1971, стор. 50.
 16. Михайло Шмайда, Лемки, Корчмарський слуга. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1965, стор. 52-53.
 17. Там же, стор. 158.
 18. Автор має на увазі засідання Чехословацької Академії Наук 1935 року, стосовно врегулювання мовного питання на Закарпатті.
 19. Михайло Шмайда, Лемки..., стор. 158-159.
 20. Про творчість М. Шмайди та рецензії на його твори диви у І. Волощука, О. Зілинського, Ф. Ковача, В. Турка, Ю. Бачі, В. Хоми та ін.
 21. Роман «Трицять криги» був 1955 р. відзначений премією III-го ступеня в Літературному конкурсі, оголошеному Спілкою словацьких письменників у Братиславі.
 22. Ю. Бача, вже цит. Література..., стор. 77-78.
 23. В. Турок «Шмайдові «Роз'їзди». ж. Дукля, ч. 1, 1971, стор. 67.
 24. Юрій Боролич народився 28 лютого 1921 року в селі Великий Березний на Закарпатті. 1940 р. тікає перед гортіївсько-фашистським режимом в СРСР, де його засуджено за нелегальний перехід кордону і так він попадає у сталінський концтабір, а звідти у Перший чехословацький армійський корпус, з яким пройшов через всю війну аж у Прагу. Працював редактором чеської газети «Наше армія в СРСР» та співпрацював з газетою «Чехословенське лісти». Після 1945 р. працював на різних посадах та співпрацював з чеськими й українськими газетами. Видав окремі книжки: «Дарунок» (1953), «Під одним небом» (1958), «Пісня і життя» (1960), «Хорал верховини» (1964), «З рідних берегів» (1966), «Його день серед нас» (1970). Взяв участь у колективних збірниках: «Ластівка з Пряшівщини», «Розмова сторіч», «Пелюстки провесни». Помер 7 січня 1973 року у Празі, де й похований.
 25. Ф. Іванчов «Юрко Боролич». ж. Дружно вперед, ч. 1, 1973, стор. 10.
 26. Юрко Боролич, З рідних берегів. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1966, стор. 12.
 27. Там же, стор. 15.
 28. Там же, стор. 27-28.
 29. Там же, стор. 6-7.
 30. Там же, стор. 11.
 31. Ю. Бача, вже цит. Література..., стор. 71.
 32. Федір Іванчов народився 17 жовтня 1916 р. в селі Зубівка на Закарпатті. Після закінчення учительської семінарії в Мукачеві працював вчителем.

- 1940 р. тікає в СРСР, де його засудили й заслали в Сибір. 1943 р. вступив в Перший чехословацький армійський корпус. До 1948 р. був кадровим офіцером, а згодом перейшов працювати вчителем. З 1951 р. працює в українських редакціях Дуклі, Дружно вперед та Нового життя. Видав окремі книжки: «Под соломенною стрехой» (1938), «Підіймається хлібороб» (1954), «Отакі діла» (1957), «Грішні душі» (1961), «В далину з-під солом'яної стріхи» (1966), «Колька» (1975), «Люди в строю» (1977). Взяв участь в колективних збірниках: «Ластівка з Пряшівщини», «Славний день», «Вчора і сьогодні», «З верха на верх, а з бору в бір», «Розмова сторіч», «Пером і словом», «Пелюстки провесни».
33. Й. Шелепець «Смисл Іванчова». ж. Дукля, ч. 5, 1966, стор. 46.
34. Про творчість письменника диві статті Ф. Ковача, М. Ллюка, Ю. Кундрата, Ю. Бачі, М. Романа, І. Волощука, О. Зілинського та ін., диві розділ — Література.
35. Про участь українців в антифашистській боротьбі дивись у С. Пажура (вище цитоване) М. Параски та у письменників-мемуаристів: М. Сабашко, В. Копчак, Ю. Москвич, Й. Мосоряк та інші.
36. Про поетичну творчість І. Гриця-Дуди диві стор. 39-40, а про життєвий і творчий шлях зноску число 74, роз. поезії, старше покоління.
37. Єва Бісс (відома в 50-ті роки під прізвиськом Бісс-Капішовська) народилася в червні 1921 року в місті Мукачеві на Закарпатті. Після закінчення учительської семінарії в Мукачеві, учительює на Закарпатті. Потім переїхала у Пряшів, де займалася культурно-освітньою діяльністю при УНРП, а згодом як драматург УНТ в Пряшеві. Крім художньої літератури, Є. Бісс займається малярством. Писати почала російською мовою. Видала окремими книжками п'єси та оповідання: «И пришла весна» (1950), «Друзья и враги» (1951), «Барліг» (1954), «Настала весна» (1959), «Вілий вовк» (1962), «Естер» (1965), «Сто сім модних зачісок» (1967), «Апартмент з вікном на головну вулицю» (1969). Після 1970 р. прізвисько Є. Бісс зникло зі сторінок української преси, як наслідок вступу реакції після т. зв. демократизаційного процесу в Чехословаччині.
38. В. Турок «Проза Єви Бісс», ж. Дукля, ч. 1, 1970, стор. 66.
39. Після 1970 року не появилось нічого ні від письменниці, ні про неї, хоч святкувала вона 55-річчя своїх уродин. З літератури про її творчість диві: О. Зілинський, В. Турок, Ф. Ковач, Ю. Бача, А. Сердула, І. Галайда.
40. О. Зілинський вже цит. «На шляху...», стор. 55.
41. Іван Прокіпчак народився 6 січня 1917 року в Межилабірцях. Після закінчення Учительської семінарії в Пряшеві вчителював в різних селах Пряшівщини. Після другої світової війни працював на різних громадських і партійних посадах. Видав окремими книжками твори — оповідання та повісті: «Ранок» (1955), «Боротьба починається» (1956) та «Вибірники» (1965). Взяв участь в колективних збірниках: «Ластівка з Пряшівщини», «Розмова сторіч», «Пелюстки провесни», «Вчора і сьогодні» «З верха на верх, а з бору в бір».
42. Про життя і творчість І. Прокіпчака появилася монографія Юрія Кундрата «Життя і творчість Івана Прокіпчака» (1977). З-поміж авторів статей про письменника увагу заслуговують: О. Зілинський, Ю. Бача, Ф. Ковач, Л. Галушка, М. Роман та ін.
43. О. Зілинський «На шляху до...», стор. 52.
44. Андрій Кусько народився 8 березня 1915 р. в селі Чабини Гуменського округу. Після закінчення Учительської семінарії в Пряшеві вчителює в селах Закарпаття та Пряшівщини. Видав дві збірки оповідань: «Селянсь-

- ка правда» (1957) та «Оповідання» (1960). Взяв участь в колективних збірниках: «Ластівка з Пришівщини», «Вчора і сьогодні», «З верха на верх, а з бору в бір», «Розмова сторіч», «Пелюстки провесни».
45. З незначної критичної літератури про життя і творчість А. Кузька дивитись розділ «Література», статті Ф. Ковача, М. Романа, І. Прокіпчака, Ю. Бачі та інших.
46. Про життя і поетичну творчість Ф. Лазорика дивитись стор. 26-32 та зноски число 28 того ж розділу.
47. Про І. Мацинського дивитись розділ поезії стор. 32-37, зноски 43 того ж розділу.
48. Іван Мацинський «Історія мого народу», ж. Дукля, ч. 3, 1959, стор. 9-27.
49. Там же, стор. 9.
50. Михайло Питель народився 9 серпня 1916 р. в селі Стацінська Розтока Гуменського округу. Учасник партизанського руху та борець Першого чехословацького армійського корпусу. Окремими книжками вийшли оповідання «Павутиння» (1955), «Боротьба за Бескиди» (1965 — перекладена також на словацьку мову). Взяв участь у колективних збірниках: «Розмова сторіч», «Пелюстки провесни». Про життя і творчість М. Пителя дивитись статті в розділі «Література» таких авторів: Ю. Бача, Й. Шелепець, М. Роман, Г. Чаварга, Ф. Іванчов, Ф. Барна.
51. До авторів книжок-спогадів з часів другої світової війни, крім М. Пителя, М. Сабадоша, належать також Йосиф Мосорьяк, Юрій Москвич, Віктор Копчак. Окреме місце поміж старішою генерацією займає Назар Гнатюк своїм романом «Святі та божі» (1965), який не впадає у коло цих творів-мемуарів.
52. Михайло Сабадош народився 18 серпня 1920 р. Приборжавське Іршавського району на Закарпатті. Брав участь у другій світовій війні в рядах угорської армії, Червоної армії, Першого чехословацького армійського корпусу та в партизанських загонах. Після війни залишився офіцером чехословацької армії. Видав книжки: «Парашутистом в Карпатах» (1966), «Фронтовими дорогами» (1970), «Партизанські Карпати» (1973), «Бурхливі роки» (1976). Взяв участь в колективному збірнику «Пелюстки провесни».
53. Йдеться про такі особи: Іван Жак, Іван Киндя, Іван Новак, Микола Томан, Іван Мельник, Юрко Колинчак, Василь Юртин, Ілько Боднар, Андрій Цапцара, Микола Гвозда, Марія Дуфанець, Юстина Матяшовська, Ганна Галчак.
54. Число т. зв. народних поетів зменшується. Із середнього покоління тільки Ю. Матяшовська та Г. Галчак відомі як народні поетеси, а поміж молодшим поколінням нема нікого.
55. Окремі книжкові видання видали: І. Киндя, М. Гвозда, М. Дуфанець, Ю. Колинчак, Г. Галчак, Ю. Матяшовська — дивитись розділ «Література».
56. Іван Родак народився 29 серпня 1921 р. селі Сорочинці Свидницького округу. Довгі роки займався журналістикою. Видав гуморески «Дашто за дашто» (1968) та «Чорт не спить» (1977), учасник колективних збірників «Пером і словом», «Пелюстки провесни». З нагоди його 50-річчя появилася стаття «Гостре і жартівливе перо», ж. Дружно вперед, ч. 9, 1971, стор. 15. Офіційно творчість І. Родака не ставиться на один рівень з т. зв. поетами з народу, але в дійсності тематика його творів більше пов'язана з народними переказами та анекдотами ніж поезії вище названих авторів. І. Родак для своїх творів вживає також діалект, а не літературну мову.

СЕРЕДНЄ ПОКОЛІННЯ І ПРОЯВ НАЦІОНАЛЬНОГО ДОЗРІВАННЯ

1. На жаль, критичної літератури про це покоління письменників існує мало, оскільки твори їхні не зразу викликали реакцію критики. Крім Ю. Бачі, останніми роками аналізом художньої прози українців Чехословаччини займалися Ф. Ковач, Ю. Кундрат, М. Роман. Але завдяки політичним переслідуванням, літературна критика Пряшівщини втратила спочатку через ізолювання, пізніше через смерть О. Зілінського та відомих критиків й літературознавців Ю. Бачу, А. Червеняка, Й. Шелепця, В. Турка та інших, що й спричинилося до зменшення аналітичних й критичних статей про творчість цього покоління.
2. Василь Дацей народився 14 січня 1936 року у Вираві на Лабірщині. Після закінчення Вищої педагогічної школи у Пряшеві працював редактором Словацького педагогічного видавництва, Відділу української літератури в Пряшеві. З 1966 до 1971 р. працював в редакції журналу «Дружно вперед». Видав окремими книжками: збірку оповідань «Ми і наші знайомі» (1961), пригодницьку повість «Очі невиразного кольору» (1965) та збірку оповідань «Монологи» (1968). Взяв участь в колективному збірнику «Розмова сторіч», багато оповідань та новел опубліковано на сторінках «Дуклі» та «Дружно вперед». Хоч активної участі в політичному житті не брав, але після 1970 року його прізвище зникло зі сторінок української преси.
3. Позитивно про книжку висловився Ю. Дацко в рецензії «Ми і наші знайомі». г. Нове життя, ч. 49, 8. 12. 1961, стор. 5 та Ю. Бача «Найкраща рецензія». ж. Дружно вперед, ч. 7-8, 1962, стор. 52.
4. Гостро критикував повість А. Червеняк у рецензії «Фіяско виразного кольору». ж. Дукля, ч. 2, 1965, стор. 91-93.
5. Ю. Бача, вже цит. «Література...», стор. 72.
6. О. Зілінський, вже цит. «На шляху...», стор. 58.
7. Ф. Ковач, вже цит. «Деякі проблеми...», стор. 60. Про «Монологи» Ф. Ковач виступив також з окремою рецензією «Книжка ліричної прози». ж. Дружно вперед, ч. 2, 1968, стор. 18, в якій вже позитивно оцінює оповідання, хоч раніше він їх засуджував (диви ж. Дукля, ч. 2, 1967).
8. Про життя і творчість Й. Шелепця як поета дивити стор. 44-45 та зноски ч. 13 того ж розділу.
9. Ю. Бача, вже цит. «Література...», стор. 72.
10. О. Зілінський у статті «На шляху до людинознавства» звернув увагу на те, що деякі твори Й. Шелепця написані під впливом Ф. Кафки (стор. 58).
11. Диви розділ «Література».
12. Лариса Мольнар народилася 14 листопада 1928 р. в селі Пліски Чернігівської області. 1952 р. закінчила Київський державний театральний інститут. Певний час працювала редактором в Київському державному видавництві образотворчого мистецтва і музичної літератури, з 1960 року працює редактором у Відділі української літератури Словацького педагогічного видавництва в Пряшеві. Видала збірку повістей «Вода в морі очищається» (1969), збірку оповідань «Хвилини» (1972). Займається також художнім перекладом з чеської, словацької й російської мов (диви ж. Дукля, ч. 1, 1978, стор. 72). Їй належить низка літературних портретів про О. Довженка, Ю. Яновського, А. Плавку, Яна Костру, Ст. Костку-Нейма-на та інших.

13. Ф. Конач, вже цит. «Делкі проблеми...», стор. 140.
14. Ганна Галчак народилася 11 квітня 1929 р. в Межилабірцях, округ Гуменне. Почала писати вірші на діалекті. Добіркою віршів була учасницею колективного збірника «Карпати піснею вчаровані» (1974). Більшість оповідань окремої збірки «Лабірські оповідання» (1976) раніше не друкувалися.
15. Степан Ганущин народився 7 листопада 1924 р. в селі Порац, округ Списька Нова Вес. Закінчив медичний факультет університету П. Й. Шафарика в Кошицях. Від 1953 року працював в Кошицях, Свиднику та Бардієві лікарем. Крім збірки оповідань «Високі сходи» (1974), взяв участь в колективному збірнику «Пелюстки провесни». Пише також радіоп'єси.
16. Ю. Кундрат «Врожай літературного 1974 року». ж. Дукля, ч. 6, 1975, стор. 64.
17. Микола Ксеняк народився 4 грудня 1933 року в селі Камйонка Попрадського округу. Закінчив Інститут російської літератури в Празі. З 1959 р. працює учителем. Друкується з 1953 року. Видав збірки байок під назвою «Байки» (1963, 1970, 1974) та «Сміх і гіркість серця» (1977).
18. Крім М. Ксеняка, байками займається Л. Галушка, який часто друкується на сторінках ж. Дукля.
19. Людмила Зілинська народилася 1929 р. в Празі. Писати почала ще в 50-х роках. Збірка оповідань «З пташинного словника» (1968) її одинока.
20. В. Турок «З пташиного словника». ж. Дукля, ч. 3, 1969, стор. 60. Про творчість Л. Зілинської можна ще знайти у О. Зілинського «На шляху до людинознавства», стор. 57.
21. Про Ю. Бачу як поета дивитися стор. 58-59, а про життя — зноску 33.
22. Перші прозові твори він опублікував російською мовою у «Дуклі», дивитися розділ «Література».
23. Оповідання «Убивця з чистою душею» увійшло в колективний збірник «Літа і зими» (1969).
24. Перший уривок роману появився в ж. «Дукля», ч. 1, 1964, стор. 27-46. Інший уривок опубліковано у колективному збірникові «Розмова сторіч» (1965) під назвою «За правдою у минуле століття» (стор. 325-331).
25. О. Зілинський, вже цит. «На шляху...», стор. 55.
26. Про поетичну творчість І. Галайди дивитися стор. 57-58, про його життя — зноску 29.
27. Він упорядник колективної збірки поезій «Сонячні криниці», у яку не увійшли І. Мацинський, Й. Шелепець, С. Гостиняк та інші, зате увійшли менш відомі А. Карабелеш, Л. Няхай та інші.
28. В цьому огляді характерні для І. Галайди вірші «Доповідь» ж. Дукля, ч. 2, 1970, стор. 2-3 та «Ленинської державі» у зб. «Спалахи», стор. 12.
29. Андрій Пестременко 1939 р. народження. Закінчив Філософський факультет університету П. Й. Шафарика у Пряшеві. Друкується з 1963 року. Взяв участь в колективному збірнику «Літа і зими», відомий також літературознавчими статтями.
30. Публікував свої твори найчастіше на сторінках «Дуклі» та «Дружно вперед».
31. Про творчість А. Пестременка існує дуже мало критичної літератури, а його прізвище останніми роками зникло зі сторінок української преси Чехословаччини, незважаючи на те, що в політику він не вдавався.
32. Більше й детальніше про розвиток української літератури в Чехословаччині після другої світової війни дивитися у вже згаданій праці Й. Сіркі, яка вийшла англійською мовою й охоплює всіх, які спричинилися до розвитку цієї літератури на Пряшівщині.

33. В 60-х рр. в більшості українських сіл на Східній Словаччині існували сільськогосподарські артілі або державні маєтки. Тобто, приватне господарювання тут зменшилося до мінімуму, а спосіб і можливості економічного життя значно зумовлюють і духове життя.
34. В обласному місті Східньої Словаччини — Кошицях в 60-х рр. побудовано найбільший на середню Європу металургійний комбінат, який займає понад 10 тисяч осіб, поміж якими тисячі з українських сіл. Крім того, промисловість знайшла місце і в українських селах Пряшівщини (Свидник, Убля, Улич, Межилабірці та багато інших), яка приносить зі собою словацьку адміністрацію, а разом з тим значну словакізацію.
35. Українські діти в українських школах змушені вивчати словацьку мову як державну, чеську як братню, а російську замість чужої (або поряд з чужою), але обов'язково. Лише зміна школи з української викладової мови на словацьку, позбавляє дітей можливості вивчити рідну мову.
36. Про поетичну творчість С. Гостиняка дивись сторінки 61-63.
37. О. Зілінський, вже цит. «На шляху...», стор. 58. Крім нього, про прозу Гостиняка дивись у В. Турка «Літа і зими», ж. Дукля, ч. 6, 1966, стор. 70.
38. Про життя і творчість М. Дробняка як поета дивись стор. 64-66.
39. М. Дробняк «Хмаринка над шляхом». ж. Дружно вперед, ч. 8, 1966, стор. 20-21.
40. М. Дробняк «Коли згасали зорі». ж. Дукля, ч. 4, 1973, стор. 6-29.
41. М. Дробняк «Даліни» (уривок з роману). ж. Дукля, ч. 3, 1977, стор. 23-33.
42. Більше про поетичну творчість М. Немета на стор. 58-59, дивись також розділ «Література».
43. Михайло Шкурло народився 1940 р. в селі Ладомирова Свидницького округу. Після другої світової війни переїхав з батьками в Україну, де й здобув середню освіту. На Пряшівщину повернувся 1965 р. Взяв участь в колективних збірниках «Літа і зими» та «Пером і словом».
44. Про коротку форму творів М. Шкурла говорить вже сама назва його прози — «Мініатюри», опублікованої в ж. Дукля, ч. 3, 1966, стор. 50.
45. Марія Параска народилася 5 травня 1951 р. в селі Руський Потік Гуменського округу. Закінчила ФФ університету П. Й. Шафарика в Кошицях. В журналі «Дукля» почала друкуватися з 1976 р. ч. 3, стор. 19-26 — оповідання «Марта» та «Пошуки», далі дивись розділ «Література».
46. Світлана Шковран-Михалик представилася в ж. Дукля (ч. 3, 1976, стор. 10-16) добіркою поезій та оповіданням, але пізніші оповідання свідчать про більшу зацікавленість прозою. Народилася 1953 року в Іванчицях в Україні. 1968 року батьки С. Шковран повернулися на Пряшівщину з України, куди вони у післявоєнні роки емігрували. У Пряшеві закінчила Педагогічну школу, а зараз працює в Українському народному театрі в Пряшеві.
47. Леся Ярмач відома як наймолодший автор художніх творів в історії української літератури Чехословаччини. Вже шестирічною дитиною почала вигадувати оповідання, які батьки стали записувати, а згодом видали книжечкою «Провесна» (1970). Народилася Л. Ярмач 1960 р. в Братиславі, де й виростає. Поява її ліричної прози у Дуклі 1973/74 рр. та її поезія в цьому ж журналі 1976 р. (Диви розділ «Література») свідчить про те, що молода поетеса зростає й розвиває свій талант.
48. Надія Вар'ян народилася 1956 р. в Межилабірцях. Друкувати свої твори почала на сторінках газети «Нове життя» та журналу «Дружно вперед» (Диви розділ «Література»). Її прозу характеризують короткі прозові твори. Як і Тетяна Янцура, Н. Вар'ян рідше появляється на сторінках української преси Пряшівщини.

49. Про Йосифа Мулика ми вже згадували в розділі поезії. Та в його творчості перемагає проза, яка знаходить місце не тільки в коротких оповіданнях, усмішках, але й журналістичних жанрах — репортажах, фейлетонах і т. п. Й. Мулик один з найпродуктивніших авторів в прозі й поезії поміж молодшим поколінням. Друкуватися став з 1970 року, але за цей час опублікував десятки своїх творів.
50. В цій групі ми не розглядали творів молодшого покоління, оскільки воно ще не встигло себе цілковито виявити. Крім того, предметом нашої праці було розглянути національну свідомість, яка знайшла своє безпосереднє віддзеркалення в художніх творах, а в цьому огляді у молодшого покоління такої тематики не знайдемо, оскільки воно увійшло в літературу українців Чехословаччини по вже протоптаній стежці. Тому такі автори як С. Сухий, Т. Янцура, Л. Галай та низка інших з середнього й молодшого покоління, які вже засвідчилися своїми художніми творами на сторінках української преси Чехословаччини, не попали у нашу працю. Про них можна більше довідатися у вже згаданій праці англійською мовою, що охоплює і наймолодше покоління школярів, які друкують свої твори.

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

1. Драматична література українців Закарпаття та Пряшівщини існувала вже в першій половині ХХ в., але в ній можна було спостерігати «дешеву розважальність і дидактично-моралізаторські тенденції, з патріотичними акцентами» (О. Рудловчак «Драма», у вже цит. Література чехословацьких українців . . . , стор. 82).
2. Олені Рудловчак належить розділ «Драма» у згаданій кн. Література чехословацьких українців, стор. 81-92. В ньому О. Рудловчак розглянула розвиток драматичної літератури на Пряшівщині від 1945 до 1967 рр. Крім неї, про драматичні твори окремих авторів знайдемо у І. Волощука, М. Сисака, В. Турка, А. Червеняка — диві розділ «Література».
3. Про Український народний театр існує низка літератури з-поміж якої увагу заслуговують спогади про заснування театру І. Гриця-Дуди «Як ми починали. Як в дійсності засновано УНТ?» ж. Дукля, ч. 2, 1965, стор. 71-78; Федора В. «Перші кроки УНТ», ж. Дукля ч. —, 1964, стор. 81-94; Й. Фельбаби «Напередодні ювілею УНТ», ж. Дукля, ч. 1, 1971, стор. 38-41; А. Болек «Український народний театр і світова література», ж. Дукля, ч. 5, 1969, стор. 60-62; В. Коман «Служити своєму народу і соціалістичній культурі» (До 25-річчя УНТ), ж. Дружно вперед, ч. 3, 1971, стор. 4; І. Мацинський «10 років УНТ». СВХЛ, Пряшів, 1958, крім того, вартісними є статті В. Турка, Ю. Бачі, А. Червеняка, М. Сисака, І. Пиханича, Ю. Дацка та ін., які допомагають прослідкувати за шляхом розвитку УНТ в Пряшеві.
4. Про прозову творчість Є. Бісс дивись на стор. 86. Перші твори Є. Бісс написані прізвищем Бісс-Капішовська, починаючи 1965 р., вона відома тільки прізвищем Бісс. Вона була першим українським автором драматичних творів, які ставилися на сцені УНТ — перша прем'єра її п'єси «И пришла весна» відбулася 23 квітня 1950 р. в Пряшеві.
5. Життєвий і творчий шлях В. Зозуляка як прозаїка дивись на стор. 74-78. Перші драматичні твори В. Зозуляка вийшли друком 1953 року, йому належить біля 15 п'єс, сценок одноактних та етюдів.

6. Про роль, яку відіграло Українське радіо в Пряшеві у розвитку культурного життя українців Чехословаччини, дивись статтю Андрія Рудловчака «30 років на хвилях ефіру», ж. Дукля, ч. 4, 1964, стор. 72-77 та статтю «З діяльності українського радіомовлення в Пряшеві», ж. Дукля, ч. 4, 1958, стор. 93-95; В. Вархоли «Українські радіопередачі», ж. Дукля, ч. 4, 1969, стор. 3-6.
7. У фестивалях беруть участь десятки дитячих і дорослих аматорських колективів з українських сіл Пряшівщини, дуже часто гуртки обирають собі п'єсу місцевого автора з тематикою, яка близька членам гуртка і глядачам.
8. Олена Рудловчак «Драматургія», у вже цит. «Література чехословацьких...», стор. 89.
9. Після 1953 р. В. Зозуляк писав тільки українською мовою, але його драматичні твори не знаходили захоплення ні серед читачів, ні на сцені УНТ.
10. Більше про його твори дивись розділ «Література».
11. Ю. Кундрат, вже цит. «Врожай літературного...», стор. 90.
12. Про драматичні твори В. Зозуляка появилася аналітична стаття І. Волощука «Драматургія Василя Зозуляка», ж. Дукля, ч. 2, 1957, стор. 77-96. Автор статті розглядає тогочасну драматичну творчість Зозуляка через призму, якою в той час міряли художні твори.
13. О. Рудловчак, вже цит. «Література чехословацьких...», стор. 90.
14. І. Мацинський був певний час директором УНТ. Про його поетичну і прозову творчість дивись стор. 41-46, 93-94.
15. В. Гренджі-Донському належить понад десяток драматичних творів, але на сцені УНТ вони не ставилися. Більше про його поетичну творчість дивись стор. 32-35.
16. Історична драма «Князь Лаборець» появилася в ж. Дружно вперед, ч. 1, 1969, стор. 10-12.
17. Більше про І. Гриця-Дуду дивись стор. 48-49.
18. Прем'єра історичної поеми «Маків цвіт», яку сам автор здраматизував, відбулася 30 жовтня 1973 р. в Пряшеві.
19. П'єси Гайного вже кілька разів ставилися на сцені УНТ, в якому Гайний є артистом.
20. Останнім часом драматична література дещо відстала, в цьому заслуга перш за все в ізолюванні від літератури багатьох досвідчених письменників. В порівнянні до інших жанрів художнього слова, про драматургію існує мало літератури. А М. Роман, оглядаючи 30-річний шлях розвитку української літератури в Чехословаччині, згадав драматургію на Пряшівщині лише кількома реченнями (дивись ж. Дукля, ч. 4, 1975, стор. 66).
21. Останні два колективні збірники «Пелюстки провесни» (1977-проза) та «Сонячні криниці» (1978 — поезія) свідчать про те, що під сучасну пору в українській літературі Пряшівщини все ще існують умовини, які виключають заслужених письменників. У названі збірники не потрапили І. Мацинський, Є. Бісс, М. Шмайда, В. Дацей, С. Гостиняк, Й. Шелепець, С. Макара, Ю. Бача та інші, що після 1968 року попали в неласку партійних та офіційних чинників.

ЛІТЕРАТУРА

Газети та журнали

- Веселка (раніше Колокольчик-Дзвіночок, Піонерська газета), дитяча газета, виходить у Братіславі-Кошицях з 1951 р.
- Вестник Европы. Санкт Петербург, 1870, 1872.
- Vychodoslovenské noviny, Кошице, щоденна газета КК КПС.
- Harvard Ukrainian Studies, Cambridge (USA), 1977.
- Дружно вперед. Місячний журнал (1950-1958 — двотижневик). Пряшів (Чехословаччина).
- Дукля. (1952-1960 — кварталник, від 1960 — двомісячник). Літературно-мистецький та публіцистичний журнал. Виходить в Пряшеві.
- Карпатська правда. Ужгород, 1937.
- Народний календар. Братіслава, Пряшів, 1965-1971.
- Наша Культура (додаток до газети «Наше Слово»). Варшава, 1977.
- Науковий Сборник, издаваемый Литературным обществом Галицко-Русской матицы. Выпуск 1-2, Львов, 1865.
- Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. Пряшів, 1965-1975, тт. 1-7.
- Нова Думка. Місячник українців-русинів в Югославії, Вуковар, виходить з 1971 року.
- Нове життя. Тижнева газета українців Чехословаччини. Виходить у Пряшеві з 1950 року.
- Подкарпатська Русь. Газета, Ужгород, 1923.
- Práca. Щоденна газета словацьких профспілок. Виходить в Братіславі.
- Pravda. Орган ЦК КПС. Братіслава.
- Přehled. Місячний журнал. Прага.
- Пряшевщина. Орган УНРП, Пряшів 1945-1949.
- Rudé Právo. Орган ЦК КПЧ. Прага.
- Slavic Review (USA). Квартальник.
- Slovánský přehled. Славістичний журнал. Прага.
- Slovenské pohľady. Місячник. Братіслава.
- Stena. Молодіжна газета для словацької молоді. Братіслава.
- Свобода. Щоденна українська газета в США. Нью Джерсі.
- Українське слово. Тижнева газета, яка виходить в Парижі.
- Християнський голос. Тижнева українська газета, яка виходить у Мюнхені (Західна Німеччина).
- Школа і життя. (Додаток до журналу Дружно вперед). Виходить у Пряшеві від 1963 року.

Бібліографічні джерела.

- BESTAUX, Eugène, *Bibliographie tchèque, contenant un certain nombre d'ouvrages sur la tchéco-slovaquie*. Prague, 1920.
- DOROSHENKO, Dmytro, *A Survey of Ukrainians Historiography. The Annals of the Ukrainian Academy of Arts & Sciences in the U. S.* (1957): 5-6.
- ГОЛОВАЦЬКИЙ, Я. Ф. «Бібліографія». в: *Науковий Сборник, издаваемый Литературным обществом Галицько-Русской Матицы. Книгопечатня Ставропыгійского Института, Выпуск 1, Львов, 1865, стор. 54-64.*
- КОЛОМИЕЦ, Иван Г. «Историография, источники и литература». в: *Коломиец Иван Г., Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX столетия. Томск: Издательство Томского университета, 1962, т. 2, стор. 524-615.*
- MAGOCZI, Paul R. «An Historiographical Guide To Subcarpathian Rus'». in: *Austrian History Yearbook, Vol. IX-X, Rice University, 1973-74, pp. 201-265.*
- NEVRLÝ, Mikuláš, *Bibliographia ukrajíniky v slovenskej reči 1945-1964*. Bratislava, 1965.
- ПАЖУР, Олена, *Українці Чехословаччини 1945-1964. Бібліографія книг, журнальних та газетних статей. Державна наукова бібліотека в Пряшеві. Štatná vedecká knižnica v Prešove, 1967.*
- *Бібліографія книжкових видань Пряшівських українських редакцій. Додаток до ж. Дукля, число 6, 1971.*
- *Бібліографія видань Словацького видавництва художньої літератури в Братиславі, української редакції в Пряшеві (1956-1960), Словацького педагогічного видавництва в Братиславі, відділу української літератури в Пряшеві (1960-1970). Пряшів, 1970.*
- ПАЛЬОК, В. В., *Історія Закарпаття в українській радянській історіографії. Ужгородський Державний Університет, 1974.*
- ПЕСТРЕМЕНКО, Андрій «Бібліографічні показники 1945-1967». в: *Література чехословацьких українців. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1968, стор. 109-138.*
- REPČAK, Jozef, *Bibliografia k dejinám Východného Slovenska. ŠVK, Košice, 1962.*
- SIRKA, Josef «Bibliography», in: *The Development of Ukrainian Literature in Czechoslovakia 1945-1975. Peter Lang Verlag Bern, Frankfurt am Main, Las Vegas, 1978, pp. 150-193.*
- ŽEGUC, Ivan «Schrifttumsverzeichnis». in: *Žeguc, I., Die nationalpolitischen Bestrebungen der Karpato-Ruthenen 1848-1914. Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1965, s. 109-138.*

Історія.

- БАЧА, Ю. Ковач, А., Штець, М., *Чому, коли і як? Відповіді на основні питання з життя українців Чехословаччини. Видання ЦК КСУТ, Пряшів, 1967.*

- BAJCURA, I., Kováč, A., Čorný, I., Ryčalka, M., Uram, P., Fel'baba, J., Kantul'ak, M., Kováč, F., Dubaj, M., Socialistickou cestou k národnostnej rovnobrávnosti. Pravda, Bratislava, 1975.
- BAJCURA, Ivan, Ukrajinská otázka v ČSSR. Východoslovenské nakladateľstvo, Košice, 1967.
- БАЙЦУРА, Тамара, Юрій Іванович Венелін. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1968.
— «Михайло Балудянський. До 200-річчя від дня народження». ДВ (1969), ч. 9, стор. 14-15.
- БАЛАГУРІ, Е. А., Пеняк, С. І., Закарпаття — земля слов'янська. Видавництво Карпати, Ужгород, 1976.
- БІДЗІЛЯ, В. І., Історія культури Закарпаття на рубежі нашої ери. Вид. Наукова Думка, Київ, 1971.
- БОРКАНЮК, Олексій «Хто ми такі і куди належимо». Полум'яне слово. Ужгород, 1957.
— «За повну автономію, за господарське, соціальне і культурне піднесення Підкарпаття». Карпатська правда. 27. 6. 1937.
- BROŽ, Aleš, The First Year of the Czechoslovak Republic. London, 1920.
— Three Years of Czechoslovak Republic. A Survey of its Progress and Achievements. Orbis, Prague, 1921.
- CHARVAT, V., «Autonomie Podkarpatské Rusi». Slovanský přehled, (1938): 10.
- ДАНИЛАК, Міхал, Галицькі, буковинські, закарпатські українці в революції 1848-1849 років. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1972.
- ДЕ ПУЛЕ, М. Ф., «Малороссийские эмигранты при Петре Великом. Вестник Европы, Ст. Петербург, 1872, т. 5/6, стор. 63-93.
- Dokumenty o malorol'nickej vzbure v Čertižnom a Habure roku 1935. Vzdalo oddelenie KV KSS a odbor školstva a kultúry Rady KNV v Prešove, 1960.
- ДУБАЙ, Михайло, З хроніки наших сіл. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1975.
- FISCHER, Adam, Rusyny — narys etnografiji Rusy. L'vov, 1928.
- ГЕРОВСКИЙ, Георгий «Исторические сводки. I. Время заселения южных склонов Карпатских гор нашим народом. 2. Происхождение нашего народа». Д (1959), ч. 1, стор. 53-58.
— «Князь Федор Корятович». Д (1959), ч. 2, стор. 66-69.
— «К вопросу о значении названия Руснак». Д (1958), ч. 3, стор. 47-52.
- GAVAZZI, M., «Karpatoruské příspěvky» Narodopisný Vestník československý. vol. XIX, st. 269.
- GRIVNA, Vasil', «Zo slovensko-ukrajinských vzťahov v období národného obrodzenia». Príspevky k dejinám Východného Slovenska. Bratislava, SAN 1964.
- ГАПАК, Павло, «Внески до історії українців в Угорщині в другій половині XIX і початку XX століть». Д (1957), ч. 2, стор. 52-68.
- ГАРАКСИМ, Людовіт, «До питання так званого національного руху серед українців бувшої Угорщини до революції 1848 року». Д (1960), ч. 3, стор. 85-91.
— «До питання традицій українців Східної Словащини». Д (1960), ч. 2, стор. 97-99.

- «Матиця словенська і українці». Д (1963), ч. 4, стор. 1-4.
- HARAKSIM, L. «K otázke rusínsko-ukrajinského osídlenia na Východnom Slovensku» *Sborník práci FF brnenské univerzity*, Rada hist., 1961, č. 8, 142-148.
- HARTL, Antonín, «Diskuse o jazykové otázce» *Slovánský Přehled*. Praha, 1930. str. 9.
- ГЛАВАЧЕК, Франтішек, «Моя подорож по Закарпатській Україні в 1896 році». Д (1957), ч. 4, стор. 53-66.
- HÖHNE, Heinz, *Canaris, Patriot im Zwielicht*. Bertelsmann Verlag, 1976.
- HORÁČEK, A., *Jazykové právo Československé Republiky*. Praha, 1928.
- ГОШКО, Ю. Н., *Населення Українських Карпат XV-XVIII ст.* Наукова Думка, Київ, 1976.
- ГРАНЧАК, Іван, «Документи обвинувачують» (Інтервенція США і Антанти на Закарпатті 1919). Д (1954), ч. 1, стор. 114-123.
- ГУРБАН-ВАЯНСЬКИЙ, Светозар, «Угорські русини». ДВ (1968), ч. 7, стор. 6-7.
- ІЛЬКО, В., *Закарпатське село на початку ХХ ст.* Видавництво Львівського Університету, 1973.
- ЄДИНАК, Андрій, «Про національне та культурне становище українців в австрійській монархії 30-40-х років ХІХ ст.». Д (1970), ч. 5, стор. 44-50.
- КАРАМАН, Василь, «За свободную жизнь». (Про заснування УНРП). *Пряшевщина*, 18. 3. 1945, стор. 1.
- КОВАЧ, Андрій, «Боротьба селян та опришків». Д (1971), ч. 3, стор. 64-65.
- «До 30-річчя токаїцької трагедії». Д (1974), ч. 6, стор. 46-53.
- «Становище закарпатських українців (русинів) і занепад першої ЧСР». *Науковий Збірник МУК*, ч. 6. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1972, стор. 7-38.
- «УНРП (критична замітка до книги Г. Гусака)». ДВ (1965), 5, стор. 14-15.
- КРАЛИЦЬКИЙ, Анатолій, «Русины Лаборскии в Угорщине». *Науковий Сборник Галицко-Русской Матицы*. Львов, 1865, Выпуск 2, стор. 103-111.
- КРАСОВСЬКИЙ, Юрій, «Лемки — етнографічна група українського народу». ДВ (1969), ч. 10, стор. 24.
- «Кровавая трагедия в селе Токаик». *Пряшевщина*. 26. 4. 1945, стор. 2.
- KUTZNER, E. G., *Ukrainische Siedlungen*. Berlin, 1922.
- KWILECKI, A., «Grupa Lemków na ziemiach zachodnich». *Tworzenie się nowego społeczeństwa na ziemiach zachodnich*. Institut zachodni, Poznań, 1961.
- ЛАБОШ, Федор, «Мено русин познате уж». *Нова Думка* (1973), ч. 4, стор. 107-113.
- Les Minorités dans la republique Tchecoslovaque*. Prague, 1921.
- LEWYTYZKYJ, Borys, *Die sowjetische Nationalitätenpolitik nach Stalins Tod*. München, 1970.

- MACU, Pavel, «The Present State of National Consciousness among the Russins of Czechoslovakia» in: *Europa Ethnica*, Wilhelm Braumüller, Universitäts-Verlagsbuchhandlung, Wien, 31. Jahrgang, Heft 3, 1974. S. 98-111.
- МАЦИНСЬКИЙ, Іван, «Словник історичного життя закарпатських українців». Д (1970), ч. 1, 2, 3, 4, стор. 72-79.
- «УНРП і 1949-1954 роки». ДВ (1968), ч. 6, стор. 14-15.
- MAGOCSI, Paul R., Development of National Consciousness in Subcarpathian Rus' 1918-1945. PhD dissertation, Princeton, 1972.
- «The Ruthenian Decision to Unite with Czechoslovakia» in *Slavic Review* (1975): 2, pp. 360-381.
- The Shaping of a National Identity. Subcarpathian Rus', 1848-1948. Cambridge (Mass.) — London, 1978.
- МАРУНЧАК, Михайло, Українці в Румунії, Чехословаччині, Польщі, Югославії. Вінніпег, 1969.
- МЕЛЬНИК, В., Історія Закарпаття в усних народних переказах та історичних піснях. Львів, 1970.
- Mémoire concernant la Russie subcarpathique, territoire Ruthène du sud des Carpathes. Prague, 1921.
- МОЛЬНАР, Михайло, Словаки і українці. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1965.
- МИНДОШ, Михайло, «Най світ видить і судить». ДВ (1968), ч. 5, стор. 9-11; ч. 6, стор. 19-21; ч. 7, стор. 21-23.
- «Про назву Пряшевщина». НЖ, 16. XI. 1963, стор. 2-3.
- Народний календар. Братіслава, Пряшів, 1967-1971.
- Науковий Збірник МУК в Свиднику. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1965, 1966, 1967, 1970, 1971.
- «Наш народ сплочивається в одно целое». *Пряшевщина*. 21. VI. 1945.
- «Обращение к населению Пряшевщины». *Пряшевщина*. I. IV. 1945.
- «Образование Украинской Народной Рады. Резолюция съезда». *Пряшевщина*. 18. III. 1945.
- ОЛЕЯР, Янко, «Із минулого русинів у Руському Керестурі». Д (1971), ч. 2, стор. 72-75.
- PAŇKEVYČ, I., Jazyková otázka na Podkarpatské Rusi. Praha, 1923.
- «Партизанство на території Пряшевщини». *Пряшевщина*. 8. IV. 1945.
- ПАЖУР, Степан, Антифашистський рух на Східній Словаччині. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1975.
- «К niektorým otázkam maloroľníckého hnutia na Východnom Slovensku za buržoáznej ČSR v prvej polovici tridsiatych rokov». v: *Sborník Nové Obzory*, 1961, 3, s. 123-155.
- PEŠKA, Z., Národní menšiny a Československo. Bratislava, 1932.
- ПЕЖАНСЬКИЙ, Володимир, «Звідкіля походять». Д (1966), ч. 1, стор. 76-78.
- «Подписание договора о Закарпатской Украине». *Пряшевщина*. 5. VI. 1945.
- PLÉVA, Ján, «Národnostná otázka na Slovensku a Zakarpatsku v počiatkoch bolševizácie KSC». *Sborník FF UK, Marxizmus-leninizmus*, r. 1, 1962, s. 141-159.

- ПОПОВИЧ, Михайло, «Словацький вчений Матей Бел і русини-українці». ДВ (1970), ч. 1, стор. 24-25.
- RENÉ, M., *La Ruthénie Subcarpathique*. Paris, 1935.
- РУДЛОВЧАК, Олена та ГИРЯК, Михайло (видавці), *З минулого і сучасного українців Чехословаччини*. Педагогічний Збірник. СПВ. Братіслава, 1973.
- RUMAN, Ján, *Otázka slovensko-rusinského pomeru na východnom Slovensku*. Košice, 1935.
- РУСИНКО, Микола, «Висланства Русинів Угорських у Відні 1849 р.» НЗ МУК в Свиднику, ч. 6, СПВ ВУЛ, Пряшів, 1972, стор. 63-98.
- ŠEFRÁNEK, J., «Riešenie národnostnej otázky v Československej socialistickej republike». *Sborník FF UK, Marxismus-leninismus*, Bratislava, 1963.
- ШЕВЧЕНКО, Ф. Р., «Закарпатці — студенти Київської академії XVIII стол.». *Український історичний журнал*. 1965, ч. 6, стор. 97.
- Шлях до волі. (Колективний збірник спогадів). СПВ ВУЛ, Пряшів, 1966.
- СОБОЛЕВСКИЙ, А., «Как давно живут русские в Карпатах и за Карпатами? *Живая старина*, выпуск 1, Санкт Петербург, 1894, стор. 524-526.
- СПИВАК, В. І., *Нариси історії боротьби трудящих Закарпаття в 1930-1945 роках*. Видавництво Львівського Університету, 1963.
- СТАВРОВСЬКИЙ, Омелян, *Словацько-польсько-українське прикордоння XVIII ст.* СПВ ВУЛ, Пряшів, 1966.
- «Про так званий рух опришків на північно-східній Словаччині і галицькому Прикарпатті у 1618-1654 роках». Д (1958), ч. 1, стор. 61-67.
- СТЕРЧО, Петро, *Карпато-Українська держава*. НТШ, Торонто, 1965. *Statistická ročenka republiky Československé 1961; Státní úřad statistický republiky Československé*. Praha, 1961.
- СВОБОДА, Людвіг, «Від Бузулка до Праги». Д (1974), ч. 5, стор. 1-25.
- ТАЙТАК, В., «Переселення українців Східної Словаччини до 1913 р.» Д (1961), ч. 4, стор. 97-103.
- ВАНАТ, Іван, «Боротьба українського населення Пряшівщини». Д (1965), ч. 1, стор. 81-87.
- «Чи допоможе нам історія?» *Український народний календар*. КСУТ, Пряшів, 1970, стор. 46-50.
- *Нарис новітньої історії українців Чехословаччини*. Книга I, 1918-1938, СПВ ВУЛ, 1979.
- «Українське питання на Пряшівщині в період домюнхенської Чехословаччини». ДВ (1969), ч. 5, стор. 7-9; (1919-1929); ч. 8, стор. 8-21 (1930-1938).
- «Закарпатські українці в чехословацькому війську». Д (1964), ч. 3, стор. 47-50.
- VARSÍK, B., «Osídlenie Východného Slovenska do 14. storočia». *Sb. Príspevky k dejinám Východného Slovenska*. Bratislava, SAV, 1964, s. 9-30.
- Východoslovenský kraj*. III. Odd. KV KSS v Košiciach, 1960.
- Vývoj společnosti v ČSSR v číslech*. Svět, 1965.

- ВОЛКОНСКИЙ, А. М., В чем главная опасность? 2. Малорос или украинец? Ужгород, 1929.
- ВОЛОЩУК, Ілля, «Закарпатські українці в чехословацькому війську в СРСР». Д (1975), ч. 3, стор. 64-67.
- «Воссоединение Закарпатской Украины с Советской Украиной». Пряшевица, 20. V. 1945.
- Úznesenie Výra Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska o zvýšení politicko-výchovnej práce medzi ukrajinským obyvateľ'stvom v Československu. Bratislava, 1955.
- Úznesenie Sekretariatu ÚV KSC k doterajším výsledkom a k ďalším úlohám v práci medzi obyvateľ'stvom ukrajinskej národnosti v ČSSR. Úznesenia orgánov ÚV KSS, č. 2, Bratislava, 6. Apríl 1962.
- ЗАКЛИНСЬКИЙ, Корній. «Переказ про князя Лаборця». Подкарпатська Русь. Ужгород, 1923, ч. 1, стор. 17-18.
- «Перша історія українців Словаччини». НЗ МУК в Свиднику, СПВ ВУЛ, Пряшів, 1965, стор. 291-297.
- ZAWADOWSKI, Z., Rus' Podkarpatska i jej stanowisko prawno-polityczne. Warszawa, 1931.
- ZVARA, Juraj, «K niektorým otázkam národnostnej politiky KSC na Slovensku v období budovania socializmu». Přebled, 1960, č. 5-6.
- ЖИДОВСКИЙ, И., Языковые права автономной Подкарпатской Руси. Пряшев, 1930.

Літературна критика, історія літератури, рецензії

- БАЧА, Юрій, «До питання літературного руху Угорської Русі середини XIX ст.». Д (1959), ч. 2, стор. 70-78; ч. 3, стор. 93-102; (1960), ч. 3, стор. 76-84.
- «До питання про періодизацію української радянської літератури». Д (1966), ч. 1, стор. V:-59.
- «Думи над книжками. Книжки — духовна справа». Д (1957), ч. 3, стор. 108-113.
- «Ластівка з Пряшівщини». Д (1961), ч. 1, стор. 118-119.
- Літературний рух на Закарпатті середини XIX століття. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1961.
- «Мацинський повертається у поезію». ДВ (1969), ч. 5, стор. 18.
- «Минає рік» (про Ф. Лазорика). ДВ (1970), ч. 7, стор. 18.
- «Поезія — художнє відображення світу». НЖ, 13. III. 1963.
- «Поети Закарпаття», українська поезія по чеськи. Д (1965), ч. 4, стор. 106-108.
- «Поради молодим поетам». НЖ, 9. II. 1963.
- «Поступ і його стежки-доріжки». Д (1966), ч. 3, стор. 2-6.
- «Проблема відображення життя в сучасній українській літературі Східньої Словаччини». Д (1961), ч. 4, стор. 80-89.
- «Про одне необмірковане твердження». Д (1957), ч. 4, стор. 102-103.
- «Проза». Література чехословацьких українців. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1963, стор. 60-80.

- «Писати ще краще, вірніше». Д (1957), ч. 2, стор. 104-108.
- «У юному запалі» (Про О. Рудловчак). ДВ (1969), ч. 2, стор. 13.
- «За правдиву літературу». Д (1963), ч. 3, стор. 56-59.
- «Жовтень і українська література. Умови розвитку української літератури в Чехословаччині після 1945 року». Д (1968), ч. 2, стор. 118-125.
- БАЛЕГА, Юрій, «Об ошибочных оценках творчества А. Карабелеша». Д (1957), ч. 3, стор. 83-87.
- БАРНА, Ф., «Завжди на передовій» (До 60-річчя з дня народження М. Пителя). НЖ, 13. VIII. 1976.
- БАУШЕНКО, Анатолій, «Свіжий вітер в поезії» (Про П. Гулу). НЖ, 30. VI. 1962.
- БІЛЕНЬКИЙ, Я., Старша руська письменність на Угорщині. Ужгород, 1907.
- БОБОНИЧ, Ганна та БОБОНИЧ, Петро, «Історія Закарпаття в народній творчості». Д (1958), ч. 1, стор. 68-70.
- БУНГАНИЧ, Петро, «Паразити» Михайла Шмайди і місцева мовна творчість. Д (1954), ч. 2, стор. 190-197.
- «Впевнено вперед за подолання відставання української літератури в Чехословаччині». ДВ (1958), ч. 2, стор. 18.
- ЧЕРВЕНЯК, Андрій, «Чому Фрейд?» Д (1966), ч. 1, стор. 60-63.
- «До проблем української літератури в Чехословаччині». Д (1965), ч. 2, стор. 68-77.
- «До характеристики двох поетик». Д (1968), ч. 2, стор. 125-128.
- «Фіяско виразного кольору...» (Про В. Дацея). Д (1965), ч. 2, стор. 91-93.
- «Людина — таємниця — її треба розгадати». Д (1971), ч. 6, стор. 53-56.
- «Маковицькі нути» (рецензія на поезію І. Жака). ДВ (1960), ч. 5, стор. 23.
- «Маніфест повноліття». Д (1963), ч. 4, стор. 75-79.
- «Над картою місцевої поезії». ДВ (1963), ч. 7-8, стор. 38.
- «Поезія». Література чехословацьких українців. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1968, стор. 43-59.
- «Прозовий дебют» (Про збірку І. Мацинського «зимова ніч»). Д (1962), ч. 2, стор. 60-63.
- «Типи критики». Д (1966), ч. 5, стор. 10-11.
- «Quo vadis», поезіє? (про поезію Ст. Гостиняка, М. Дробняка, М. Бобака). Д (1970), ч. 1, стор. 45-47.
- «Сатирі місце!» (Про книжку В. Дацея «Ми і наші знайомі»). Д (1962), ч. 3, стор. 76-78.
- «За правдивість літератури». ДВ (1958), ч. 3, стор. 19.
- «Зелені неони» (Рецензія на збірку Й. Збіглей). Д (1964), ч. 3, стор. 75-77.
- ДОБОШ, Степан, Адольф Іванович Добрянский. Жизнь и творчество. СВХЛ, Братіслава, 1956.

- Юлій Ставровський-Попрадов. Очерк жизни и творчества. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1975.
- ДОЛГОШ, Іван, «Поезія дружби» (про збірку І. Мацинського «Наша мова»). Д (1957), ч. 3, стор. 117-120.
- ФАРИНИЧ, Олексій, «Кілька слів до молодих драмгуртків». ДВ (1955), ч. 2, стор. 18.
- ФРАНКО, Василь, «Перші враження від нашого роману» (про роман М. Шмайди «Тріщать криги»). ДВ (1958), ч. 19, стор. 14.
- ФЕЩЕНКО, М., «День нинішній і день прийдешній» (про творчість А. Куська). Д (1962), ч. 2, стор. 71-73.
- ГАЛАЙДА, Ілля, «А хто допоможе людині?» (про творчість М. Дуфаниця). Д (1969), ч. 6, стор. 47-51.
- «Байки» (до байок М. Ксеняка). Д (1964), ч. 1, стор. 65-67.
- «Білі руки беріз» (рецензія на поезію М. Няхай). Д (1976), ч. 2, стор. 73-75.
- «Над поезією забутого поета» (про А. Фаринича). Д (1968), ч. 5, стор. 409-414.
- «Перша історична драма» (про «Маків цвіт» І. Гриця-Дуди). НЖ, 26. X. 1973.
- «Про поезію почуттів і сучасності» (про П. Гулу). Д (1962), ч. 4, стор. 74-75.
- «Quo vadis», поезіє? Д (1969), ч. 2, стор. 45-48.
- «Роздуми над ліричною прозою Ф. Лазорика». Д (1964), ч. 3, стор. 94.
- «Сто модних зачісок» (до книжки Є. Бісс). ДВ (1968), ч. 2, стор. 19.
- «Вірші і поезія» (про поезію С. Макари та Й. Шелепця). Д (1962), ч. 1, стор. 59-62.
- «Вода в морі очищається» (про прозу Л. Мольнар). Д (1970), ч. 2, стор. 63-65.
- ГЕНИК-БЕРЕЗОВСЬКА, Зінаїда, «Молоді голоси». Д (1967), ч. 3, стор. 45-47.
- «Чи жива традиція відродження?» Д (1966), ч. 5, стор. 38-42.
- «Українська поезія в Чехословаччині після другої світової війни». Д (1968), ч. 3, стор. 163-196.
- ГОНДОР, Федір, «Дуклі» 10 років». Д (1963), ч. 1, стор. 5-10.
- «Примітки читача» (Про І. Мацинського «Карпатські акорди»). Д (1963), ч. 3, стор. 65-66.
- ГУЛА, Петро, «Проблеми молоді української поезії в ЧССР». Д (1962), ч. 4, стор. 43-47.
- ГАЛУШКА, Людвік, «Плідні роки служіння народу» (До 60-річчя з дня народження І. Прокіпчак). НЖ, 7. 1. 1977, стор. 2.
- ГАПАК, Павло, «За правильне висвітлення діяльності А. І. Добрянського». Д (1959), ч. 1, стор. 72-84.
- HARTL, Antonín, «Deset let podkarpatského písemnictví 1920-1930». *Slovánky přehled*, XXII, 1930, č. 3.

- ГЕРАСИМЕНКО, Володимир, «Зачинатель нової української літератури на Закарпатті» (Про О. Духновича). Д (1970), ч. 1, стор. 52-55.
- ГЕЦИК, О., «Бесіда про книгу М. Сабадоша». НЖ, 21. XII. 1973, стор. 3.
- ГРКА, Іван, «Байки Ксеняка». Д (1971), ч. 2, стор. 70-72.
- «До дискусії про ліричну прозу». Д (1972), ч. 2, стор. 57-58.
- «Спалахи» Іллі Галайди». Д (1975), ч. 6, стор. 68-69.
- «Заметки о творчестве Ф. В. Иванчова». Д (1959), ч. 2, стор. 109-113.
- ГОЛЕНДА, Йолана, «Тема комуністичної партії в поезії Ф. Лазорика». Д (1971), ч. 2, стор. 53-57.
- «Творчий шлях письменника» (Про Ф. Иванчова). Д (1971), ч. 5, стор. 55-58.
- «Життєве півсторіччя» (До 50-річчя Ю. Боролича). ДВ (1971), ч. 2, стор. 18.
- ГОЛОВАЦЬКИЙ, Я. Ф., «О первом литературно-умственном движении Русинов в Галиции со времени австрийского владения в той земле». *Науковий Сборник Галицко-Русской Матиці*. Львов, 1865, выпуск 2, стор. 9-103.
- ГОЛОВАЧЕНКО, Федір, «Нове про Ю. Ставровського-Попрадова». Д (1973), ч. 3, стор. 72.
- «Перша радянська бібліографія карпатознавства». Д (1973), ч. 4, стор. 75.
- ГРАБАРЬ, Олег, «За більш високий рівень нашої літератури». ДВ (1958), ч. 11, стор. 11.
- Поезія Закарпаття 1939-1944. СХВЛ, Пряшів, 1957.
- HVIŠČ, Jozef, «Veľa lasných slov» (Про поезію П. Гули, В. Гайного, С. Макари, Й. Шелепця). *Smena*, Bratislava, 1. XII. 1963, s. 4.
- ГИРЯК, Михайло, «Федір Лазорик і наша народна культура». ШЖ (1976), ч. 2, стор. 5.
- «Федір Лазорик і «Колокольчик-Дзвіночок». ШЖ (1975), ч. 9, стор. 5.
- «Орябинський вінок» Ю. Матяшовської». Д (1977), ч. 3, стор. 78-79.
- «За ідейну і художню правду, проти перекручень». Д (1960), ч. 4, стор. 106-121.
- ІЛЮК, Мирослав, «Нова книжка гуморесок Ф. Иванчова». Д (1976), ч. 3, стор. 73-75.
- ІВАНЧОВ, Федір, «Юрко Боролич». ДВ (1973), ч. 1, стор. 10.
- «Невтомний діяч» (до 55-річчя І. Прокіпчака). Д (1972), ч. 1, стор. 39.
- «Не з одної печі хліб їв» (нарис про М. Сабадоша). Д (1975), ч. 5, стор. 38-49.
- «Перша ластівка» (про 20-річчя «Дуклі»). Д (1972), ч. 4, стор. 67-70.
- «Перу вірний» (про Ю. Боролича). Д (1973), ч. 1, стор. 74-76.
- «Письменницька родина» (до 20-річчя української секції Спілки Словацьких письменників). ДВ (1972), ч. 12, стор. 20-21.
- «Зелена» — драматургії». Д (1973), ч. 2, стор. 40.
- КАПШОВСЬКИЙ, Василь, «Слово про земляка» (про Ф. Лазорика). Д (1973), ч. 5, стор. 69.

- КОМАН, Василь, «Наш Федір Семенович» (про Ф. Лазорика). Д (1973), ч. 2, стор. 48.
- «Плідне життя» (про В. Зозуляка). НЖ, 13. IX. 1974, стор. 2.
- «Поет оптимізму і радості» (про Ф. Лазорика). НЖ, 23. III. 1973, стор. 3.
- Пелюстки провесни (упорядник В. Коман). СПВ ВУЛ, Пряшів, 1977.
- КОВАЧ, Андрій, «Будь проклята війна!» (до творів М. Сабадоша). Д (1975), ч. 4, стор. 78-79.
- «Книжки про героїв людей». (до творчості М. Сабадоша та Ю. Москвича). Д (1970), ч. 5, стор. 56-59.
- КОВАЧ, Федір, Деякі проблеми розвитку української літератури в Чехословаччині. Науково-популярна Бібліотека ЦК КСУТ, номер 6, Пряшів, 1973.
- «До повісті Василя Зозуляка «Настоящая фамилия». Д (1958), ч. 1, стор. 82-85.
- «Федір Іванчов». ДВ (1976), ч. 10, стор. 22-23.
- «Гумор і сатира в літературі українців Пряшівщини». Д (1973), ч. 4, стор. 54-65.
- «Ілля Галайда». Д (1977), ч. 1, стор. 38-45.
- «Іван Гриць-Дуда». Д (1976), ч. 3, стор. 33-34.
- «Йосиф Збіглей». Д (1977), ч. 4, стор. 53-59.
- «Юрко Боролич». ШЖ (1970-1971), ч. 2, стор. 2-4.
- «Книжка ліричної прози» (рецензія на книжку В. Дацея «Монологи»). ДВ (1968), ч. 2, стор. 18.
- «Маруся Няхай». Д (1977), ч. 6, стор. 45-47.
- «Мілан Бобак». Д (1977), ч. 6, стор. 42-44.
- «Мирослав Немет». Д (1977), ч. 4, стор. 59-68.
- «Нотатки про художню прозу «Дуклі» за 1953-1955 роки». Д (1957), ч. 2, стор. 97-103.
- «Петро Гула». Д (1977), ч. 3, стор. 48-57.
- «Серед героїв роману В. Зозуляка «Нескорені». Д (1977), ч. 5, стор. 44-52.
- «Світло і тіні» В. Зозуляка. Д (1971), ч. 5, стор. 73-74.
- «Таким я його знав» (про Ф. Лазорика). Д (1969), ч. 6, стор. 1-7.
- «Василь Зозуляк». Вступна стаття до книжки В. Зозуляка *Вибране*. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1974, стор. 7-24.
- «Віктор Гайний». Д (1977), ч. 2, стор. 66-72.
- Вибір дрібної української прози. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1975.
- «Здобутки новелістів Пряшівщини». Д (1971), ч. 4, стор. 46-52.
- «Знаходить свою стихію» (про И. Шелепця). ДВ (1968), ч. 3, стор. 19.
- «З приводу книжки Ю. Боролича». Д (1966), ч. 6, стор. 28-34.
- КОЛЕССА, О., «Причинки до історії угорсько-руської мови й літератури». ЗНТШ, т. XXXV-XXXVI, 1900.
- КУНДРАТ, Юрій, «До питання української літератури для дітей та молоді в Чехословаччині». Д (1975), ч. 1, стор. 61-67.
- «До питання розвитку художнього перекладу українців Чехословаччини — 1945-1975». Д (1976), ч. 3, стор. 56-67.

- «Художні твори В. Гренджі-Донського в журналі «Наша земля». Д (1977), ч. 3, стор. 58-64.
- Іван Прокіпчак. Життя і творчість. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1978.
- «В ногу з життям» (про художні твори в «Дуклі»). Д (1975), ч. 2, стор. 68-72.
- «Врожай літературного 1974 року». Д (1975), ч. 6, стор. 56-67.
- KURYMSKY, J., «Trnistou cestou» (про поетичну творчість В. Гренджі-Донського). Bratislava, Pravda, 11. XI. 1964, s. 4.
- КУЗЬМІВ, Василь, «Партизанські Карпати» (про прозу М. Сабадоша «Партизанські Карпати»). НЖ, 1. V. 1974, стор. 3.
- ЛАКАТА, Василь «Павлу Марковичу — 50 років». Д (1975), ч. 1, стор. 68-69.
- ЛАЗОРИК, Федір, «У вінок сивини» (про І. Новака). ДВ (1968), ч. 1, стор. 15.
- «Великий — бо скромний» (про Ф. Іванчова). ДВ (1966), ч. 10, стор. 14.
- Література чехословацьких українців. Упорядник Орест Зілінський. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1968.
- МАЦИНСЬКИЙ, Іван, «Ганна Коцур». ДВ (1966), ч. 11, стор. 11.
- «Історичні передумови». Література чехословацьких українців, стор. 7-27.
- «Концепції, безконцепційність і — де ти, концепції нашого культурного життя?» Д (1965), ч. 1, стор. 1-20; ч. 2, стор. 37-55.
- «Література, її місце в культурному житті українських трудящих ЧССР». Д (1964), ч. 4, стор. 1-8.
- «Мілан Бобак». Д (1966), ч. 5, стор. 17.
- «Мілан Регула». Д (1966), ч. 4, стор. 47.
- «Наталія Гиряк». ДВ (1966), ч. 11, стор. 4.
- «Проблеми нашої літератури і письменників. НЖ, 15. VI. 1963, стор. 3.
- «Письменниця світової теми» (про Н. Королеву). Д (1966), ч. 3, стор. 32-34.
- «Розмова сторіч». Розмова сторіч. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1965, стор. 5-230.
- «Українська Філія ССП між III та IV з'їздом чехословацьких письменників». Д (1967), ч. 5, стор. 1-14.
- МАЗУРКЕВИЧ, О., «Наукова антологія поезії Закарпаття». Д (1966), ч. 2, стор. 2-11.
- МЕЛЬНИЧЕНКО, М., «З джерел народного життя» (про Ф. Лазорика). Д (1960), ч. 2, стор. 115-117.
- МЕЛЬНИК, Василь, Історія Закарпаття в усних народних переказах та історичних піснях. Львів, 1970.
- МОЛЬНАР, Лариса, «Жарти з мовою, чи жарти мови?» (про мову в художніх творах М. Шмайди). Д (1964), ч. 2, стор. 66-73.
- МОЛЬНАР, Михайло, «Кілька думок про творчість Марії Дуфанець». Д (1972), ч. 1, стор. 58-64.

- «Кілька думок про творчість В. Гренджі-Донського». Д (1972), ч. 3, стор. 40-41.
- «Короткі рецензії». Д (1964), ч. 1, стор. 68-72; ч. 2, стор. 77-78; ч. 3, стор. 95-99; (1963), ч. 2, стор. 85-91; ч. 3, стор. 74-78; ч. 4, стор. 96-101.
- «Лацо Новоместський про українців». Д (1975), ч. 6, стор. 33-40.
- Літературні зустрічі. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1975.
- «Над вибраним з поетичного доробку Ф. Лазорика». в: Ф. Лазорик, Карпатська замана. СПВ ВУЛ, 1971, стор. 151-177.
- «Пам'яті В. Гренджі-Донського». ДВ (1975), ч. 1, стор. 18-19.
- «Українська література Чехословаччини за 1965-1966 роки». Д (1967), ч. 6, стор. 59-61.
- «Відображення антифашистської боротьби чехів та словаків в українській літературі». Д (1975), ч. 1, стор. 48-60.
- «В останню дорогу...» (над могилою В. Гренджі-Донського). Д (1975), ч. 1, стор. 45-47.
- «Видатний словацький друг українського народу». Д (1977), ч. 3, стор. 66-73.
- «За серйозну критику і творчу наукову співпрацю». Д (1964), ч. 4, стор. 84-92.
- МОСОЛЯК, Йосиф, «Про сім'ю Невицьких». ДВ (1969), ч. 5, стор. 13, 23.
- МУЛИЧАК, Юрій, «Василь Зозуляк». Д (1969), ч. 5, стор. 48-49.
- МУРАШКО, Павло, «Проблеми нашої літератури». Д (1966), ч. 5, стор. 12-13.
- «Слово про нашу літературу». ДВ (1969), ч. 1, стор. 20.
- «Зелений віночок — червоні квіточки» (рецензія). Д (1965), ч. 4, стор. 107.
- МУШИНКА, Микола, «Антологія української родинно-побутової лірики». Д (1966), ч. 4, стор. 65-66.
- «Франтішек Тіхий». Д (1977), ч. 3, стор. 51-53.
- «Книжка про нашого дослідника». Д (1965), ч. 2, стор. 103-106.
- «Корнило Заклинський». Д (1966), ч. 4, стор. 77-78.
- «Орест Зілинський і Польща». *Наша Культура* (додаток до газети «Наше Слово»). Варшава, Травень, 1977, ч. 4, стор. 4-5.
- В. Гнатюк — дослідник фольклору Закарпаття. ЗНТШ, т. 190.
- МИКИТАСЬ, Василь, Давня література Закарпаття. Львів, 1968.
- МИКИТЕНКО, Олег, «Результати перших спроб» (про збірку Ф. Іванчова «Підіймається хлібороб»). Д (1956), ч. 1, стор. 140-152.
- МИШАНИЧ, Олекса, Література Закарпаття XVII-XVIII століть. Наукова Думка, Київ, 1964.
- Науковий Збірник Музею Української Культури в Свиднику. СПВ ВУЛ, Пряшів, тт. 1-7, 1965-1977.
- NEVRLÝ, M., «Jubiléum ukrajinského spisovateľa» (70-річчя В. Г.-Донського). *Pravda*, Bratislava, 26. IV. 1967, s. 8.
- НЕВРЛІ, М., «Наша поезія». Д (1964), ч. 3, стор. 60-63.
- «Шляхом терновим» (про збірку поезій В. Гренджі-Донського). Д (1969), ч. 4, стор. 93-95.

- НЕВИЦЬКА, І., «Стан та проблеми української літератури для дітей та молоді в Чехословаччині в період від 1945 до 1970 року. (Дипломна праця на ФФ Університету ПІІШ у Пряшеві, 1971).
- ПАГИРЯ, Василь, «Місячні груні» Василя Гренджі-Донського» (рецензія). Д (1969), ч. 5, стор. 70-72.
- «Останні дні А. В. Карабелеша». Д (1966), ч. 5, стор. 53-56.
- «Останні листи» (про В. Гренджу-Донського). Д (1975), ч. 1, стор. 43-44.
- ПАРАСКА, Марія, «Зображення антифашистської боротьби в прозі та поезії українців Пряшівщини». ДВ (1974), ч. 7, стор. 18-19.
- ПАЖУР, Олена, «Федір Лазорик» (персональна бібліографія). Д (1970), ч. 5, стор. 69-79; ч. 6, стор. 65-73.
- ПАЖУР, Степан, «Партизанські ватри» (рецензія на роман Й. Мосорьяка). Д (1964), ч. 3, стор. 78-80.
- ПЕСТРЕМЕНКО, Андрій, «Чому не «Зелене полум'я?» (рецензія на збірку поезій М. Бобака «Живоцвіт»). Д (1972), ч. 3, стор. 71-72.
- «Переклади В. Гренджі-Донського». Д (1972), ч. 2, стор. 50-54.
- «Спалахи поезії» Іллі Галайди» (рецензія). ДВ (1975), ч. 5, стор. 25.
- ПІНЧУК, Степан, «Поетичний голос з братньої Чехословаччини» (про поезію І. Мацинського). ДВ (1957), ч. 20, стор. 20-21.
- ПРОШ, С., «З почуттям молодості в серці» (до 65-річчя з дня народження І. Гриця-Дуди). НЖ, 4. IV. 1976, стор. 5.
- ПРОКІПЧАК, Іван, «Другий з'їзд письменників Чехословаччини і наші завдання». Д (1956), ч. 3, стор. 160-168.
- «Сторінки життя» (про А. Куська). Д (1970), ч. 2, стор. 50-52.
- «За свіже повітря» (до питань в українській літературі Пряшівщини). Д (1962), ч. 2, стор. 40-44.
- РОМАН, Михайло, «Чому той песимізм?» (рецензія на оповідання А. Куська). Д (1961), ч. 4, стор. 104-105.
- Федір Лазорик. Життя і творчість. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1974.
- «Ювілей співця селянської правди» (до 60-річчя з дня народження А. Куська). Д (1975), ч. 2, стор. 57-58.
- «Образ В. І. Леніна в чехословацькій українській поезії». Д (1970), ч. 2, стор. 4-8.
- «Радісна ластівка» (рецензія на перший том Записок Наукового Товариства). Д (1973), ч. 4, стор. 76-77.
- «Шмайдові «Роз'їзди» (рецензія). Д (1970), ч. 5, стор. 60-63.
- «Шляхи 30-річного розвитку української літератури Чехословаччини». Д (1975), ч. 4, стор. 60-69.
- «Творчість Василя Зозуляка». Д (1974), ч. 4, стор. 68-76.
- «В «Дуклі» художня проза за 1965 рік». Д (1966), ч. 1, стор. 2-4.
- «Виступ на III з'їзді Спілки Словацьких письменників». Д (1977), ч. 3, стор. 45-47.
- «Завдання літератури після XV з'їзду КПЧ». Д (1977), ч. 1, стор. 31-37.

- «Зображення антифашистської боротьби в українській літературі Чехословаччини». Д (1974), ч. 4, стор. 56-61.
- «Дорогами життя» Ф. Іванчова» (рецензія). Д (1977), ч. 3, стор. 77-78.
- РУДЛОВЧАК, Олена, «До питань журналістики в українців Східної Словаччини». Д (1962), ч. 3, стор. 64-69.
- «Драма». Література чехословацьких українців. 1968, стор. 81-91.
- «Нестаріючий ювіляр» (до 65-річчя з дня народження І. Новака). Д (1962), ч. 3, стор. 87.
- «Прияшівська літературна спілка Духновича і літературні проблеми». Д (1965), ч. 2, стор. 56-66.
- «Проблеми і завдання дослідження літературної спадщини та сучасного стану літератури українців Східної Словаччини». Д (1960), ч. 2, стор. 100-104.
- «Шляхом слова». *Пером і словом*. СПВ ВУЛ, 1972, стор. 247-280.
- «За завісою минулого» (про взаємини Росії й Закарпаття). Д (1970), ч. 4, стор. 59-68.
- (С), «Книжка Михайла Пителя словацькою мовою». НЖ, 13. VII. 1973.
- ШЕЛЕПЕЦЬ, Йосиф, «Букет для А. Куська». Д (1965), ч. 1, стор. 72-73.
- «Цікаве, реалістичне, типове» (рецензія на М. Пителя «Павутиння»). ДВ (1967), ч. 19, стор. 21.
- «Досягнення нашої молоді поезії». Д (1971), ч. 5, стор. 42-46.
- «Федір Лазорик і народна творчість». Д (1973), ч. 6, стор. 52-58.
- «Йозеф Добровський та українці». НЖ, 7. IX. 1973, стор. 4.
- «Література заднього плану» (рецензія на збірник «Зелений віночок — червоні квіточки»). Д (1966), ч. 1, стор. 64-65.
- «Любов і шукання» (про Наталену Королеву). ДВ (1966), ч. 12, стор. 23.
- «Маргіналії про прозу Ю. Боролича». Д (1971), ч. 1, стор. 42-43.
- «На хвилях і вершинах» (про лірику Ф. Лазорика). Д (1963), ч. 2, стор. 1-6.
- «Поет суперечностей і драматичних конфліктів» (про творчість А. Карабелеша). Д (1966), ч. 5, стор. 51-52.
- «Поезія нашої суспільної кризи» (рецензія на зб. М. Дробняка). Д (1966), ч. 4, стор. 58-59.
- «Полюси» (рецензія на «Полюси серця» М. Немета). Д (1969), ч. 5, стор. 68-69.
- «Роман, осуд і похвала» (рецензія на «Святі та божі» Н. Гнатюка). Д (1966), ч. 2, стор. 68-70.
- «Стан, можливості та перспективи нашої літератури». Д (1965), ч. 2, стор. 76-83.
- «Смисл Ф. Іванчова» (до 50-річчя з дня народження). Д (1966), ч. 5, стор. 44-46.
- «Відродження поета» (рецензія на «Сніжні хризантеми» Ф. Лазорика). Д (1969), ч. 4, стор. 60-61.
- «Художньо зображати життя». Д (1963), ч. 1, стор. 1-4.
- «Замітка до поезії Ф. Лазорика». НЖ, 6. IV. 1973, стор. 5.

- СЕРДУЛА, Анастасія, «До ювілею Сви Вісс» (до 50-річчя письменниці). Д (1970), ч. 3, стор. 49-50.
- SIRKA, Josef, *The Development of Ukrainian Literature in Czechoslovakia 1945-1975*. Peter Lang, Frankfurt am Main, Bern, Las Vegas, 1978.
- ШЛЕПЕЦЬКИЙ, Андрій, «Отображення Великого Октября в післявоєнному творчестві українських писателів Пряшевського краю». Д (1957), ч. 4, стор. 5-21.
- «Три зборника» (рецензія на книжки І. Волощука, О. Грабаря та збірник «Під прапором Великого Жовтня»). Д (1958), ч. 1, стор. 86-91.
- З невідомих творів Олександра Павловича. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1975.
- ШМАЙДА, Михайло, «Мій друг — ювіляр» (про Ф. Лазорика). ДВ (1963), ч. 3, стор. 10-11.
- «Сорок років письменникові М. Шмайді». Д (1960), ч. 4, стор. 132.
- СТАДНИЧЕНКО, Ю., «Розкута пісня» (рецензія на «Селянську правду» А. Куська). Д (1960), ч. 1, стор. 102-104.
- ШТЕЦЬ, Микола, Літературна мова українців Закарпаття і Східної Словаччини. Педагогічний Збірник I, СПВ, Братіслава, 1969.
- «Ольбрахт про літературну мову Закарпаття». Д (1970), ч. 4, стор. 52-54.
- «З історії боротьби за літературну мову в Східній Словаччині. в: Науковий збірник Музею Української Культури в Свиднику. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1965, т. 1, стор. 251-279.
- СТЕФАНКО, Андрій, «Помер Іван Жак». ДВ (1972), ч. 11, стор. 18.
- «Ратай полонин» (до 75-річчя з дня народження В. Гренджі-Донського). ДВ (1972), ч. 5, стор. 19.
- Sto padesát let česko-ukrajinských literárních styku 1814-1964. Vědecko-bibliografický sborník. Redakce a vedení bibliografických prací: Orest Zilynský. Svět Sovětů. Praha, 1968.
- СУБОТА, Ірина, «Літературна творчість Івана Прокопчика». Д (1960), ч. 2, стор. 108-112.
- ШУРКАЛА, Ярослав, «Життя неповторне» (інтерв'ю з Ф. Іванчовим). ДВ (1971), ч. 11, стор. 10.
- СУХИЙ, Степан, «Ліричний щоденник поета» (рецензія на вірші С. Гостиняка). НЖ, 11. V. 1972, стор. 4.
- «Течія правди» (рецензія на «Нескорені» ч. 3, В. Зозуляка). НЖ, 9. VIII. 1974, стор. 3.
- ШИМА, П., «Безкрилий Ікар» (рецензія на «Осяяна юність» С. Макари). Д (1959), ч. 2, стор. 118-119.
- СИСАК, Мирон, «Любов і совість моя — Главата...» (про І. Гриця-Дуду). ДВ (1973), ч. 10, стор. 12.
- «Перша ластівка» (рецензія на «Між людьми» І. Родака). НЖ, 5. X. 1973, стор. 5.
- «З вірою в слово» (про В. Зозуляка). ДВ (1974), ч. 9, стор. 19-20.

- ТОВТ, Олександр, «Головатий — окраса нашої історії» (інтерв'ю з І. Грицем-Дудою). ДВ (1965), ч. 1, стор. 22-23.
- ТУРОК, Василь, «Літа і зими» (рецензія). Д (1969), ч. 6, стор. 69-70.
- «Проза Єви Бісс». Д (1970), ч. 1, стор. 66-67.
- «Шмайдові «Роз'їзди» (рецензія). Д (1971), ч. 1, стор. 66-67.
- «З пташиного словника» (рецензія на книжку Л. Зілинської). Д (1969), ч. 3, стор. 60.
- ТИХИЙ, Франьо, П., «Анатолій Кралицький і Янко Краль». Д (1958), ч. 2, стор. 152-157.
- «Українські письменники в ЧССР Л. Свободі». Д (1968), ч. 2, стор. 81-82.
- «Українські письменники до демократичного процесу в ЧССР». Д (1968), ч. 3, стор. 161-162, 186.
- «У вінок співцеві Маковиці» (до 50-річчя з дня народження М. Гвозди). НЖ, 24. XII. 1976, стор. 8.
- ВАСЬКО, К., «Вітання ювілярові» (до 50-річчя з дня народження М. Шмайди). Д (1970), ч. 6, стор. 46-48.
- «Вчарований поезією» (до 50-річчя з дня народження І. Боднара). НЖ, 20. VIII. 1976, стор. 5.
- ВОЛОЩУК, Ілля, «Драматургія Василя Зозуляка». Д (1957), ч. 2, стор. 77-96.
- «На закінчення дискусії» (до питань української літератури в ЧСР). ДВ (1958), ч. 14, стор. 19.
- «О лирике украинских поэтов Пряшевщины». Д (1958), ч. 3, стор. 76-80.
- «О литературе на кануне съезда социалистической культуры». Д (1959), ч. 2, стор. 101-103.
- «Поезия А. В. Карабелеша». Д (1956), ч. 1, стор. 60-87.
- «Про нове в чехословацькій українській поезії». Д (1962), ч. 3, стор. 3-7.
- «Развитие украинской литературы и украинского искусства в ЧСР». Д (1960), ч. 2, стор. 105-107.
- Современная украинская литература в Чехословакии. СВХЛ, 1957.
- «Задачи украинской литературы после XI съезда Коммунистической партии Чехословакии». Д (1958), ч. 4, стор. 3-6.
- «В розквіті творчих сил» (про І. Мацинського). Д (1962), ч. 1, стор. 5.
- ХОМА, Василь, «Де ж правда?» (про роман М. Шмайди «Трищать криги»). Д (1961), ч. 2, стор. 73-79; ч. 3, стор. 90-96.
- «Драматическое творчество Евы Капишовской-Бисс». Д (1960), ч. 3, стор. 99-107.
- «Місце літературної критики в літературному русі». Д (1966), ч. 5, стор. 1-9.
- «О новой повести В. Зозуляка «В кровавом тумане». Д (1957), ч. 3, стор. 88-107.
- «Загальні тенденції літературного розвитку». в: *Література чехословацьких українців*. стор. 28-42.
- «Замечательный талант» (про творчість М. Шмайди). Д (1958), ч. 4, стор. 79-86.

- «Заметки о современной украинской литературе в Чехословакии». Д (1959), ч. 1, стор. 59-70.
- «Заява про поета А. Карабелеша». Д (1958), ч. 3, стор. 74-75.
- «Заява Української філії Спілки словацьких письменників». Д (1968), ч. 2, стор. 83-88.
- ЗАКЛИНСЬКИЙ, Корнило, «Відгук на книжку» (про книжку Ю. Бачі). Д (1963), ч. 3, стор. 70-73.
- Записки Наукового Товариства ЦК КСУТ. Пряшів, 1973.
- ЖІДЛІЦЬКИЙ, Вацлав, «Підсумки продовжуються» (про українську літературу в Чехословаччині). Д (1969), ч. 3, стор. 54-59.
- «Роман та його художня проблема в українській літературі Чехословаччини». Д (1968), ч. 1, стор. 57-72.
- ЗІЛІНСЬКИЙ, Орест, «Дарунок ночі: Пробудження» (про «Пристритники» І. Мацинського). Д (1969), ч. 2, стор. 64-68.
- «Досягнення і перспективи нашої літературної критики». Д (1966), ч. 4, стор. 4-19.
- «Яка поетова дорога?» (про поезію Ст. Гостиняка). Д (1966), ч. 1, стор. 40-45.
- «Якою має бути критика?» Д (1965), ч. 3, стор. 1-3.
- «Куди йти літературі східнославацьких українців?» Д (1965), ч. 2, стор. 94-99.
- «Наша літературна ситуація». Д (1969), ч. 2, стор. 1-7.
- «На шляху до людинознавства» (до питань розвитку української літератури в Чехословаччині). Д (1968), ч. 1, стор. 49-61.
- «Окремі видання художньої літератури». в: *Література чехословацьких українців*, стор. 109-114.
- «Поетичний світ Олександра Духновича». Д (1969), ч. 3, стор. 41-49.
- «Проза історичного розрахунку». Д (1966), ч. 3, стор. 69-71.
- «Радість світлого розуму» (про І. Котляревського). Д (1969), ч. 6, стор. 56-62.
- «The Literature of the East-Slovakian Ukrainians». in: *Література чехословацьких українців*, стор. 152-156.
- «Володимир Гнатюк та збійський казкар». Д (1962), ч. 1, стор. 63-69.

Художня література

- БАБИН, Іван, «Добірка віршів». Д (1969), ч. 6, стор. 8.
- «Море. В твоїх очах. Вірю в тебе, мій народе. Моя мрія. Поклик». Д (1970), ч. 6, стор. 16-17.
- «Муза». ДВ (1969), ч. 7, 11; «Нові поезії» (1968), ч. 6, стор. 10; «Пісня». ч. 12, стор. 7.
- «Пісня серця; Нова Маковиця; Моя мрія; Перлини часу; Прапор миру». Д (1977), ч. 6, стор. 1-3.
- «Поклик». ДВ (1969), ч. 5, стор. 11; «Привіт мамі». ч. 3, стор. 8.
- БАЧА, Юрій, «Чудове свято Першотравень; Дивлюся у завтрашній день». ДВ (1963), ч. 5, стор. 5.
- «Дорога мамо». ДВ (1964), ч. 3, стор. 26.

- «Як Андрий міг таке сказати?» ДВ (1963), ч. 2, стор. 19-21.
 - «Карпатське інтермеццо». ДВ (1966), ч. 7, стор. 14-15.
 - «На школьному фронті». Д (1953), ч. 2, стор. 8-16.
 - «Невгамовний». Д (1968), ч. 1, стор. 9-29.
 - «Наша пісня». Д (1956), ч. 3, стор. 50.
 - «Перед від'їздом. Щоб побачити маму». Д (1958), ч. 1, стор. 7-8.
 - «Перша скиба». Д (1964), ч. 1, стор. 27-46.
 - «Пісень би нам. Мамині сльози. Моя дружина. Д (1958), ч. 2, стор. 9-11.
 - «Повне» питання». Д (1958), ч. 3, стор. 21-24.
 - «Притча про гілку». ДВ (1961), ч. 5, стор. 5, стор. 21; ч. 6, стор. 23.
 - «Репортаж про мами нашого села. Чому? Я — ні! Повір». Д (1965), ч. 1, стор. 21-25.
 - «Слово про начальників». Д (1965), ч. 2, стор. 33-36.
 - «Сповідь без розгрішення». Народний календар 1969. Видавництво політичної літератури в Братиславі, 1968, стор. 108-114.
 - «Убивця з чистою душею». Д (1963), ч. 4, стор. 20-31.
 - «Заокеанські папіроси». Д (1958), ч. 2, стор. 30-33.
 - «Здрастуй, Україно!». ДВ (1966), ч. 10, стор. 6-7, 27.
 - «Знайдений зошит». Д (1963), ч. 2, стор. 8-12.
- БАУШЕНКО, Анатолій, «Добрий заробіток». НЖ, 9. II. 1963, стор. 4.**
- «І прийде день». НЖ, 31. III. 1962, стор. 3.
 - «Наш час. Невідомому солдату». Д (1962), ч. 3, стор. 70.
 - «Перед кінцем світу». НЖ, 10. II. 1962.
- БІСС, Єва, Апартамент з вікном на головну вулицю. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1969.**
- Барліг. Комедія на 4 дії. СХВЛ, 1959.
 - Білий вовк. Трагікомедія на 4 дії. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1962.
 - Естер. Драма на 3 дії. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1965.
 - І настала весна. УНРП, Пряшів, 1951.
 - «Медитація про орхідею». Д (1969), ч. 6, стор. 9-16.
 - Настала весна. П'єса на три дії. СХВЛ, 1959.
 - Сто сім модних зачісок. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1969.
 - «Тут квітів немає...». Д (1969), ч. 5, стор. 13-19.
- БОБАК, Мілан, «Добірка поезій». Д (1966), ч. 5, стор. 17-19.**
- «Весілля. Одній. Сповідь. Липень. Акварель. Вітер». Д (1970), ч. 3, стор. 19; «Спроба. Єва. Несуся. Спомин». ч. 5, стор. 25; «Елегія. Різдво. Казка про казку». ч. 6, стор. 19.
 - Живоцвіт. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1972.
- БОРОЛИЧ, Юрко, Дарунок. Збірник оповідань. КСУТ, Пряшів, 1954.**
- «Чорна стіна». Д (1974), ч. 6, стор. 7-15.
 - «Інтелігентний злодій». Д (1974), ч. 6, стор. 5-7.
 - Його день серед нас. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1970.
 - «Мандрівка дротарика Івана Пройдисвіта». Д (1974), ч. 1, стор. 11-38.
 - Під одним небом. Оповідання. СХВЛ, 1958.
 - Під спільним небом. Вибрані твори. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1971.
 - Пісня життя. Оповідання. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1960.

- Сторінка життя. Збірник оповідань. СВХЛ, 1956.
- Хорал Верховини. Триптих. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1964.
- Вибране. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1971.
- З рідних берегів. Оповідання. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1966.
- ЧАВИНЯК, Іван, «Гіркий спогад». Д (1960), ч. 4, стор. 52.
- «Колись. Партизанська лавка». Д (1961), ч. 1, стор. 41.
- «Моя країно». Д (1957), ч. 3, стор. 6.
- ЧЕРВЕНЯК, Андрій, «Фатальна зустріч». НЖ, 29. VIII. 1959.
- «Маманя». Д (1963), ч. 4, стор. 19-26.
- «Они любили». Д (1959), ч. 2, стор. 38-47.
- «Родинка или Колман Старший». Д (1963), ч. 3, стор. 27-41.
- ДАЦЕЙ, Василь, «Біла хустина». Д (1971), ч. 5, стор. 15-19, 22.
- «Це не та Зуска». Д (1971), ч. 1, стор. 21-28.
- «Чом баба замліла». НЖ, 18. I. 1974.
- «Дайте ін'єкцію». НЖ, 7. XII. 1973.
- «Головешки». НЖ, 13. IV. 1973.
- «Легіні». ДВ (1971), ч. 6, стор. 26-27.
- «Марія» (радіоп'єса). Д (1969), ч. 1, стор. 24-34.
- Ми і наші знайомі. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1961.
- Монологи. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1967.
- «Невдалося» (сценка на одну дію). Д (1958), ч. 1, стор. 15-20.
- Очі невиразного кольору. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1965.
- «Переможний лютий» (оповідання). Д (1958), ч. 1, стор. 9-14.
- «Принцеса». ДВ (1973), ч. 4, стор. 12-13.
- «Синя фантазія». Д (1970), ч. 1, стор. 23-28.
- «Зустрічі» (повість). Д (1973), ч. 6, стор. 5-35.
- ДАЦКО, Юрій, «Марійчина мрія». Д (1975), ч. 4, стор. 35-40.
- «Образа зазнайки». ДВ (1958), ч. 23, стор. 23.
- «Прапори. Партизани. Червона зірка». Д (1974), ч. 6, стор. 17-20.
- «Руки», Д (1973), ч. 4, стор. 31.
- ДРОВНЯК, Михайло, «Далини» (уривок з роману). Д (1975), ч. 6, стор. 23-33.
- «Коли згасали зорі» (повість). Д (1973), ч. 4, стор. 6-29.
- Колосся надії. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1975.
- «Ковтки радості і горя; Трудова пісня; П'ятнадцять літ; Найбільше диво». Д (1975), ч. 1, стор. 6-8.
- Очі в долонях. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1974.
- «Райдуги» (уривок з роману). Д (1977), ч. 6, стор. 5-26.
- Роздуки та зустрічі. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1967.
- Смуги світла. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1969.
- «Вибух». ДВ (1975), ч. 2, стор. 26.
- «Хмаринка над шляхом». ДВ (1966), ч. 8, стор. 20-21.
- ГАЛАЙДА, Ілля, «А щастя бродить поруч». Д (1972), ч. 1, стор. 27-32.
- «Іллюзіоніст». Д (1971), ч. 2, стор. 19-45.
- «Пливуть на південь білі делеки». Д (1971), ч. 5, стор. 23.
- «Розбита надія». Д (1972), ч. 6, стор. 26-35.

- Спалахи. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1974.
- «У пошуках червоних зірок». Д (1971), ч. 3, стор. 7-12.
- «Холостий постріл». ДВ (1966), ч. 2, стор. 22-23.
- «Загибла година». Д (1970), ч. 1, стор. 29-34.
- ГРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ, Василь, Ілько Липей, карпатський розбійник. Ужгород, 1936.
- «Князь Лаборець». ДВ (1969), ч. 1, стор. 10-12.
- «Медея Верховини». ДВ (1970), ч. 10, стор. 22-25.
- Місячні ґруні. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1969.
- «Наше півстоліття». Д (1969), ч. 1, стор. 7-11.
- На зустріч волі. Ужгород, 1930.
- Петрик. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1973.
- Шляхом терновим. Вибрані твори. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1964.
- «Вам, рідні гори!». Д (1972), ч. 3, стор. 38-39.
- «Василина». ДВ (1968), ч. 8, стор. 8-9; ч. 9, стор. 16-17.
- «Золоті ключі Срібної Землі». Д (1971), ч. 5, стор. 2-13.
- «Золотоверхий Київ». Д (1970), ч. 2, стор. 10; «Мій привіт Говерлі. Забута пісня. Сон. Остання куля». ч. 4, стор. 2-4.
- ГУЛА, Петро, «Добірка віршів». Д (1968), ч. 3, стор. 170-172.
- «Місто; Сум». Д (1963), ч. 2, стор. 7; «Оптимістична елегія», ч. 4, стор. 5.
- Пою луну, любовь и розы. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1962.
- «Спогад; Вечір; Після бурі». ДВ (1961), ч. 11, стор. 14.
- «Україне». Д (1960), ч. 4, стор. 43-44.
- ГАЙНИЙ, Віктор, Шумлять Бескиди. Поезії. СВХЛ, 1959.
- Світло і тінь. П'єси. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1975.
- Весінній передзвін. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1972.
- ГАЛАЙ, Люба, «Блиск із долини». Д (1973), ч. 5, стор. 16-18.
- «Осінні мотиви». Д (1977), ч. 3, стор. 9-10.
- «Привітний краю». НЖ, 10. VIII. 1973.
- «Віти берези». Д (1976), ч. 3, стор. 7-8.
- ГАЛЧАК, Ганна, Лабірські оповідання. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1976.
- ГАЛУШКА, Людвік, «Байки». ДВ (1968), ч. 4, стор. 24; ч. 9, стор. 15; (1969), ч. 1, стор. 21; ч. 2, стор. 19.
- «Полум'я». Д (1955), ч. 4, стор. 43-48; «Пугач», ч. 2, стор. 69-72. «Вітри не віють в парниках». (1971), ч. 4, стор. 7-11.
- ГАНУЩИН, Степан, «Блакитна іграшкова автомашина». Д (1976), ч. 2, стор. 30-37.
- «Чайові». Д (1977), ч. 1, стор. 10-15.
- «Новий суд». ДВ (1975), ч. 1, стор. 20-21.
- Високі сходи. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1974.
- ГНАТЮК, Назар, Святі та божі. Роман. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1965.
- ГОСТИНЯК, Степан, «Чілі; Вперед, вперед, бо вороття немає; Букет; Ген, за містом, у неділю з сином; В половині жовтня». Д (1977), ч. 2, стор. 1-4; «Ми; Новий наш заповіт». ч. 5, стор. 9-10.

- Лише двома очима. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1967.
- «Між двома моментами читання». Д (1968), ч. 1, стор. 64; «Добірка віршів», стор. 96-97.
- «Молодогвардійці». НЖ, 2. III. 1973.
- «Придбання одягу; Пелюшкова заборона». Д (1972), ч. 1, стор. 21; «Повір у завтра», стор. 26.
- Пропоную вам свою дорогу. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1965.
- ГРИЦЬ-ДУДА, Іван, «Балада про гори Полонинські». Д (1971), ч. 6, стор. 2-5.
- «Дмитрик». Д (1972), ч. 3, стор. 34-37.
- «Любові вічної завіт». Д (1972), ч. 6, стор. 15-19.
- Маків цвіт. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1974.
- На бурхливих дорогах. Поема. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1975.
- «Напровесні» (дитяча п'еса). Д (1973), ч. 5, стор. 19-53.
- «Народ наш воскрес». НЖ, 4. V. 1973.
- «На зорі». Повість. Д (1970), ч. 6, стор. 2-9.
- Незгоди. Оповідання. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1967.
- «Поезії». Д (1976), ч. 3, стор. 27-31.
- «Проснулися». Д (1958), ч. 2, стор. 12-13.
- «За кулісами театру» (оповідання). Д (1958), ч. 3, стор. 42-46.
- ГВОЗДА, Микола, Маковицькі дзвіночки. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1976.
- ГИРЯК, Михайло, «Біблія». Д (1964), ч. 3, стор. 19-21.
- «Кроки». Д (1965), ч. 1, стор. 57-59.
- «Метелик». Д (1961), ч. 1, стор. 53-58.
- «Серце не камінь». ДВ (1961), ч. 8, стор. 22-23.
- «Відважний пастушок». Д (1960), ч. 1, стор. 49-52.
- ІВАНЧОВ, Федір, Що посеєш, то пожнеш». Ужгород, 1937.
- Грішні душі. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1961.
- Колька. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1975.
- Люди в строю. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1977.
- Обманство. Ужгород, 1936.
- Отакі діла. СВХЛ, 1957.
- Підіймається хлібороб. КСУТ, Пряшів, 1954.
- Под соломенної стрехой. Ужгород, 1938.
- Вдалину з-під солом'яної стріхи. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1966.
- ЯРМАК, Леся, «Низькотатранська мозаїка». Д (1973), ч. 3, стор. 14-15.
- «Орися (якій все щось снилося). ДВ (1970), ч. 3, стор. 24-25.
- Провесна. Оповідання. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1970.
- «Добірка поезії». Д (1975), ч. 6, стор. 1-2.
- «Добірка поезії». Д (1976), ч. 6, стор. 5-7.
- КАЧАЛУБА, Михайло, Бульварами серця. Вірші. Париж, 1971.
- Наш талант. Париж, 1975.
- Польові дзвіночки. Вірші. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1966.
- Тріпотіння крилат. Париж, 1978.
- Вільним крилом. Париж, 1972.

- КАРАБЕЛЕСИ Андрей, «Кабан в кукурудзе». Д (1953), ч. 3, стор. 52-59.
 — На смертельному рубежі. КСУТ, Пряшів, 1953.
 — В Карпатах. КСУТ, Пряшів, 1955.
 — «Волшебная скрипка». Д (1956), ч. 4, стор. 61-71.
 Карпати пісню вчаровані. Колективна збірка. Упорядник М. Немет. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1974.
- КОЧЕМБА, Василь, «Будь завжди милою, як рясні цвіточки...». Д (1963), ч. 2, стор. 12; «Матері». ч. 4, стор. 12.
 — «Гру з вогнем залиште». Д (1959), ч. 1, стор. 5.
 — «Розцвіла рідна Пряшівщина». Д (1958), ч. 1, стор. 6; «Всесильне серце», ч. 2, стор. 5.
- КОЦУР, Ганна, «Дзвени, пісне!» НЖ, 30. III. 1963.
 — «І справді я втираю очі». ДВ (1966), ч. 1, стор. 8.
 — «Люблю тебе». НЖ, I. VI. 1963.
 — «Тулиться до віконця». ДВ (1966), ч. 9, стор. 11.
 — «Вірші — добірка». Д (1970), ч. 3, стор. 6-7; ч. 4, стор. 10.
- КОЛИНЧАК, Юрій, Вірші. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1977.
- КОРОЛЕВА, Наталена, «Опойний дим». Д (1966), ч. 3, стор. 34-41.
 — Сон тіні. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1966.
- КСЕНЯК, Микола, Байки. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1963.
 — Байки. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1970.
 — Байки. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1974.
 — Сміх і гіркість серця. Байки. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1977.
- КУСЬКО, Андрій, Оповідання. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1960.
 — «Перший день». Д (1963), ч. 2, стор. 45-51.
 — «Самітня». Д (1958), ч. 3, стор. 36-41.
 — Селянська правда. Пряшів, СВХЛ, 1957.
 — «Все змінилось». Д (1970), ч. 2, стор. 52-53.
- КИНДЯ, Іван, Дротарі. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1974.
- ЛЯЛЬКО, Михайло, Чуеш, Верховино? Видавництво «Карпати». Ужгород, 1974.
- Ластівка з Пряшівщини. Упорядник Михайло Мольнар. Радянський письменник, Київ, 1960.
- ЛАЗОРИК, Федір, «Із щоденника». Д (1974), ч. 3, стор. 59-64.
 — Карпатська замана. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1971.
 — Казка про Мороза Лиходія і Сонечко-Добречко. КСУТ, Пряшів, 1955.
 — «Прогулянка...». Д (1970), ч. 5, стор. 26-35.
 — Роздуми і співи. Лірична проза. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1963.
 — Слово гнаних і голодних. УНРП, Пряшів, 1949.
 — Сніжні хризантеми. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1968.
 — Світанок над селами. КСУТ, Пряшів, 1953.
 — Велика сила. КСУТ, Пряшів, 1955.
 — Вік наш фестивалний. СВХЛ, 1958.
 — Вибране. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1963.

- «Життя важить змістом». ДВ (1968), ч. 10, стор. 14-15; ч. 12, стор. 15-17.
- Літа і зими. Колективний збірник. Упорядник М. Немец. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1969.
- МАЦИНСЬКИЙ, Іван, Белые облака. УНРП, Пряшів, 1949.
- «Білий халат; Гроші». Д (1958) ч. 4, стор. 10-22.
- «Добірка віршів». Д (1968), ч. 5, стор. 369-372.
- «Історія мого народу». Д (1959), ч. 3, стор. 9-27.
- Карпатські акорди. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1962.
- Наша мова. СХВЛ, 1956.
- «Осінь», добірка віршів. Д (1971), ч. 1, стор. 10-12.
- «Парафіяльні клопоти отця Миколи». Д (1960), ч. 4, стор. 4-42.
- Пристритники. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1968.
- Зимова ніч. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1961.
- МАКАРА, Сергій, «Ленін в Карпатах». ДВ (1974), ч. 1, стор. 18-19.
- «Ліричні сонети». Д (1971), ч. 5, стор. 20-22.
- Осяяна юність. СХВЛ, 1958.
- «Перемога». НЖ, 16.III.1973.
- Совість. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1970.
- «Сто раз і більше розчавлений; Людей століттями дурили». Д (1973), ч. 1, стор. 5.
- Шукаю себе. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1967.
- «Вечірній етюд». Д (1970), ч. 2, стор. 28; «Ой стогнала; Павутина», ч. 3, стор. 22.
- МАТЯШОВСЬКА, Юстина, Орябинський віночок. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1975.
- МОЛЬНАР, Лариса, «Дівки не без долі». Д (1977), ч. 4, стор. 24-34.
- «Коли є що сказати. Д (1974), ч. 5, стор. 59-71.
- «Квіти і ляпаси». Д (1970), ч. 4, стор. 11-19.
- «Пиха». Д (1968), ч. 1, стор. 9-29.
- Вода в морі очищається. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1969.
- Хвилини. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1972.
- «Жага». Д (1970), ч. 1, стор. 6-15.
- Молоді голоси. Колективний збірник поезії. Упорядкував Ф. Лазорик. СВХЛ, 1956, 1958.
- МОСКВИЧ, Юрій та КОПЧАК, Віктор, В обіймах смерті і життя. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1970.
- МОСКВИЧ, Юрій, Озброєні ліси. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1965.
- МОСОЛЯК, Йосиф, Партизанські ватри. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1963.
- МУЛИК, Йосиф, «Батько і син». ДВ (1974), ч. 3, стор. 4-5.
- «Віда». НЖ, 9.I.1976.
- «Дарунок мамі; Пригоди Зубачика; На уроці арифметики». ДВ (1975), ч. 4, стор. 27.
- «Ганьба». ДВ (1974), ч. 4, стор. 12-13.
- «Новорічний подарунок». НЖ, 27.XII.1974.

- «Річко; Світ». Д (1970), ч. 3, стор. 16.
- «Життя». ДВ (1970), ч. 10, стор. 30.
- НЯХАЙ, Маруся, Білі руки беріз. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1974.
- НЕМЕТ, Мирослав, «Чортів верх». Д (1969), ч. 4, стор. 8-17.
- «Корчмарка носить пиво на столи». Д (1965), ч. 3, стор. 28-30.
- «Поезії». Д (1975), ч. 2, стор. 1-2, 24.
- Полюси серця. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1968.
- Прибої. СПВ ВУЛ, Пряшів 1975.
- «Світ в зелені; Своім ровесникам; Майже кредо; Про теми; Повернення в дитинство». Д (1978), ч. 1, стор. 4-7.
- «Запальничка». ДВ (1972), ч. 10, стор. 20-21.
- НЕВИЦЬКА, Ірина, Матій Куколка. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1968.
- ПАРАСКА, Марія, «Марта; Пошуки». Д (1976), ч. 3, стор. 19-26.
- «Зустріти людину...» Д (1977), ч. 3, стор. 11-18.
- ПЕСТРЕМЕНКО, Андрій, «Аромат ялівцю». Д (1973), ч. 1, стор. 9-12.
- «Роса на коропиві». Д (1969), ч. 3, стор. 28-30.
- «Шовковий сніг». ДВ (1969), ч. 11, стор. 14.
- «Вечірні неони». Д (1968), ч. 2, стор. 115-117.
- «Замерзле озеро». ДВ (1971), ч. 5, стор. 26-27.
- ПРОКІПЧАК, Іван, Боротьба починається. СВХЛ, 1956.
- «Подорож до рідних». Д (1972), ч. 1, стор. 40-41, 51.
- Ранок. КСУТ, Пряшів, 1955.
- Вибоїни. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1965.
- Пелюстки провесни*. Антологія короткої української прози Чехословаччини. Упорядник Василь Коман. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1977.
- Пером і словом*. (Вибір журналістичних матеріалів за 25 років. Упорядник Федір Іванчов). СПВ ВУЛ, Пряшів, 1972.
- Поети Закарпаття*. Антологія закарпатської поезії XVI століття — 1945. (Упорядники Василь Микитась та Олена Рудловчак). СПВ ВУЛ, Пряшів, 1965.
- Повісті словацьких гір*. (Збірник до 15-річчя Словацького національного повстання). СХВЛ, 1959.
- Пригорщі весни*. (Колективний збірник молодих авторів). СПВ ВУЛ, Пряшів, 1966.
- ПИТЕЛЬ, Михайло, Боротьба за Бескиди. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1967.
- «Ехо канонади над Виторлатом». ДВ (1974), ч. 11, стор. 20-21.
- Павутиня. КСУТ, Пряшів, 1955.
- «Слідами революційних традицій». ДВ (1971), ч. 12, стор. 10-11.
- «Визволення Старини». ДВ (1972), ч. 5, стор. 4-7.
- РОДАК, Іван, Чорт не спить. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1977.
- Дашто за дашто. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1968.
- «Тверді серця» (п'еса). Д (1959), ч. 2, стор. 41-50.
- Розмова сторіч*. Колективний збірник прозових та поетичних творів. Упорядник Іван Мацинський. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1965.

- САБАДОШ, Михайло, Бурхливі роки. Роман-хроніка. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1976.
- Фронтowymi дорогами. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1970.
 - Парашутистом в Карпатах. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1966.
 - «Партизанський суд». ДВ (1973), ч. 8, стор. 10-12.
 - Партизанські Карпати. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1972.
 - «Поранений партизан». ДВ (1974), ч. 2, стор. 12-13.
- ШЕЛЕПЕЦЬ, Йосиф, «Блудіння». Д (1966), ч. 2, стор. 45-46; «Ранок». ч. 4, стор. 41-44; «Ніч». ч. 6, стор. 15-17.
- «Цятка з неба; Завдання; Зрада». Д (1971), ч. 1, стор. 16-20; «Зв'язок; Брат; Вівчарки». ч. 4, стор. 13-18.
 - «Добірка віршів». ДВ (1973), ч. 3, стор. 25.
 - «Ганчакові». Д (1970), ч. 2, стор. 29-32.
 - Квіти. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1965.
 - Листопад. Оповідання. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1967.
 - «Молотьба; Присяга». Д (1972), ч. 2, стор. 40-43.
 - Що в серці моему. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1962.
 - «Вдяка перемозі; Бажання». Д (1958), ч. 1, стор. 4-5.
 - «Він; Старець; На ярмарку». Д (1970), ч. 6, стор. 11-15; «У проваллі», ч. 1, стор. 18-20.
- СИЛЬВАЙ, Иван, Избранные произведения. СВХЛ, 1957.
- ШКОВРАН, Світлана, «Дзвіночок». ДВ (1976), ч. 2, стор. 22.
- «Поезії». Д (1976), ч. 3, стор. 10-11.
- ШКОВРАН-МИХАЛИК, Світлана, «Королева садової вулиці». Д (1977), ч. 3, стор. 20-23.
- ШКУРЛО, Михайло, «Ліс та нас двоє». Народний календар 1972. Обзор, Братіслава, 1971, стор. 52.
- «Мініатюри». Д (1966), ч. 3, стор. 50.
 - «Три монологи». Д (1969), ч. 4, стор. 25-27.
- СЛОБАШПИЦЬКИЙ, Анатолій, «Мій народ». Д (1958), ч. 4, стор. 8.
- «Про одне літо». Д (1959), ч. 2, стор. 20.
 - «Проповідникам війни». Д (1960), ч. 3, стор. 5.
- ШМАЙДА, Михайло, Лемки. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1965.
- «Ой верше, мій, верше!» ДВ (1961), ч. 9, стор. 12-13.
 - «Озадачування». П'єса. Д (1955), ч. 4, стор. 52-60.
 - Паразити. Повість. КСУТ, Пряшів, 1953.
 - «Під Бескидом — краю...» ДВ (1961), ч. 7, стор. 10-11.
 - Роз'їзди. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1970.
 - Трицять криги. СВХЛ, 1957.
 - В'язка ключів. Оповідання. СВХЛ, 1956.
 - «Запалена кров». Кіносценарій. Д (1954), ч. 2, стор. 127-175.
- Сонячні криниці. (Вибране з творчості українських поетів Чехословаччини). Упорядник Ілля Галайда. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1977.
- СУХИЙ, Степан, «Брунькування; Зимовий сад; Лампа». НЖ, 15. VI. 1973.

- «Любов опівночі». Д (1965), ч. 4, стор. 103-105.
- «На горбку». (1968), ч. 3, стор. 194; «Сонячна композиція» (1970), ч. 6, стор. 18.
- «Вірші» добірка. ДВ (1972), ч. 8, стор. 20.
- ТОВТ, Олександр, «Чому собі не відріжете більший кусок хліба?» ДВ (1971), ч. 4, стор. 2-3.
- «Як Михайло пана обдурив». НЖ, 20. IV. 1973.
- «Парикмахер». ДВ (1960), ч. 11, стор. 26.
- «Рак». ДВ (1968), ч. 11, стор. 20; «Розвідник» (1970), стор. 10-11.
- «Свої і чужі». ДВ (1966), ч. 9, стор. 14-15.
- «Хрест героя». ДВ (1968), ч. 6, стор. 6-7.
- Українські народні казки Східної Словаччини. Зібрав та упорядкував Михайло Гиряк. Том I-V, СПВ ВУЛ, Пряшів, 1965-1975.
- Вчора і сьогодні. Колективний збірник оповідань. СВХЛ, 1954.
- Вічне братерство. Збірник художніх творів про Карпати, упорядкував Андрій Шлепецький. СВХЛ, 1959.
- ВЩО, Федір, «Афко». ДВ (1960), ч. 6, стор. 18-19; «Ізбираніє півцоучителя». (1966), ч. 11, стор. 30.
- «Пісня робітників». Д (1953), ч. 1, стор. 34.
- «Поганий звичай». ДВ (1952), ч. 11, стор. 17.
- «Серце батьківщини». Д (1963).
- Восьмеро. Колективний збірник поезій. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1963.
- ХАУТУР, Ганна, «Гість». НЖ (21. XII. 1974).
- «Пісня про щастя. Подяка». НЖ, 23. VIII. 1974.
- «Поезії». Д (1976), ч. 3, стор. 9.
- Хрестоматія нової закарпатської літератури. (Друга половина XIX сторіччя. (Упорядники Ю. Бача та О. Рудловчак). СПВ, Братіслава, 1964.
- ЖАК, Іван, Маковицькі нути. Вірші. СВХЛ, Пряшів, 1960.
- ЗБІГЛЕЙ, Йосиф, «Стяг». Д (1970), ч. 6, стор. 36.
- Вікна без ніжності. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1969.
- Зелені неони. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1964.
- Зелений віночок, червоні квіточки. Збірник творів народних поетів. Упорядкувала Олена Рудловчак. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1965.
- ЗІЛИНСЬКА, Людмила, З пташиного словника. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1968.
- ЗОЗУЛЯК, Василь, Буває і так. СВХЛ, 1957.
- Депутат Прокіп. Комедія. КСУТ, Пряшів, 1954.
- На крутих поворотах. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1975.
- Нескорені. Трилогія. СПВ ВУЛ, Пряшів; Перша частина — 1962; Друга — 1967; Третя — 1974.
- Незламні крила. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1977.
- Одноактні пьєсы. Пряшев, КСУТ, 1953.
- П'єси. КСУТ, Пряшів, 1954.

- Помста розгніваних гір. КСУТ, Пряшів, 1955.
 - Світло і тіні. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1971.
 - В кровавом тумане. СВХЛ, 1956.
 - Вибране. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1974.
 - «Вирішальні дні» (уривок з роману «Метаморфози»). Д (1978), ч. 1, стор. 8-28.
- З верха на верх, а з бору в бір. Збірник художніх творів. Упорядник А. Шлепецький. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1964.

Школа й культура

- ЧУМА, Андрій та БОНДАР, Андрій, Українська школа на Закарпатті та Східній Словаччині. ЦК КСУТ, Пряшів, 1969.
- ЧУМА, Андрей, «Из истории украинских школ Закарпатья и Восточной Словакии». Д (1959), ч. 1, стор. 42-52; ч. 2, стор. 79-91.
- ЧУМА, Андрій, «Яка стара наша школа?» Народний календар 1970. КСУТ, Пряшів, 1969, стор. 70-74.
- «Катастрофічний стан». ШЖ (1968-1969), ч. 8, стор. 4-5.
 - «Про проблематику українського національного шкільництва». ШЖ (1969-1970), ч. 1, стор. 4-5, 7.
 - «Урядові Словацької Соціалістичної Республіки». ШЖ (1968-1969), ч. 10, стор. 1.
 - «В. І. Ленін і національна шкільна політика». ШЖ (1969-1970), ч. 6, стор. 1-2.
- ЦИМБОРА, Юрій (упорядник), Народні пісні. СВХЛ, 1958.
- Українські народні пісні Східної Словаччини. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1963.
- ДАЦЕЙ, Василь, «Українська молодь оновлює СМК». ДВ (1968), ч. 5, стор. 13.
- «Успішний фестиваль». ДВ (1971), ч. 6, стор. 16-17.
- Десять років УНТ. Упорядник І. Мацинський. СВХЛ, 1958.
- ДУЦАР, Андрій, «До історії виникнення руської гімназії в Пряшеві. ШЖ (1965-1966), ч. 10, стор. 4-5.
- «20 років педагогічних шкіл». Народний календар 1970. КСУТ, Пряшів, 1969, стор. 80-85.
 - «Із історії пряшівських українських середніх шкіл та гуртожитків». Д (1965), ч. 3, стор. 101-104.
 - «СНР обговорювала сучасний стан шкіл з українською мовою навчання». ШЖ (1969-1970), ч. 12, стор. 1-2.
 - «За повернення рідної школи». ШЖ (1969-1970), ч. 3, стор. 1-3.
 - «Засновується клуб українських педагогів». ШЖ (1968-1969), ч. 6, стор. 2-3.
- ДУЛЕБА, Андрій, Українські народні пісні Східної Словаччини. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1977.
- ФЕДОР, Вікентій, «Перші кроки УНТ». Д (1964), ч. 2, стор. 81-94.
- ФЕЛЬБАБА, Йосиф (упорядник), 25 років УНТ. Пряшів, 1971.

- ФРАНКО, Василь, «До розвитку українських шкіл свидницького округу». Д (1958), ч. 3, стор. 99-103.
- ГАПАК, Степан, «Образотворче мистецтво на Закарпатті і Пряшівщині під час бувшої Чехословаччини». Д (1968), ч. 3, стор. 211-216.
— Образотворче мистецтво українців Чехословаччини. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1975.
- ГРИЦЬ-ДУДА, Іван, «Як ми починали. Як в дійсності засновано УНТ?». Д (1965), ч. 3, стор. 71-78.
- ГИРЯК, Михайло, «З історії вивчення українських народних казок Східної Словаччини». Д (1975), ч. 2, стор. 73-79.
- КАРШКО, Андрій, «Маковицька струна». ДВ (1975), ч. 1, стор. 5-6.
- КОМАН, Василь, «КСУТ — 20 років». Д (1971), ч. 3, стор. 54-55.
- КОСТЮК, Юрій, Українські народні пісні Пряшівського краю. СВХЛ, 1958.
- КУНДРАТ, Юрій, «По слідах української видавничої справи». Народний календар 1970. КСУТ, Пряшів, 1969, стор. 98-101.
— «Видавничча справа в українців Чехословаччини після 1945 року». Д (1978), ч. 1, стор. 29-43.
- ЛЮБИМОВ, Володимир, «ПУНА» (Піддуклянський український народний ансамбль). Д (1963), ч. 1, стор. 74-77.
- МАЦИНСЬКИЙ, Іван, «Східна Словаччина в закарпатоукраїнському культурному житті». Д (1968), ч. 1, стор. 1-7; ч. 2, стор. 129-139; ч. 3, стор. 195-204.
- МАРКОВИЧ, Павло, Українські народні хрестикові вишивки Східної Словаччини. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1964.
— Писанки. Науковий збірник МУК в Свиднику, СПВ ВУЛ, 1972.
«Меморандум українцев, живущих в Словакии, представительницей которых является Украинская Народная Рада в Пряшеве». Пряшевщина, I. V. 1945.
- МУШИНКА, Микола, «Із змагань за українську літературну мову на Закарпатті». ДВ (1966), ч. 10, стор. 24-25.
— З глибини віків. Антологія усної народної творчості. СПВ ВУЛ, 1967.
«Организация Союза Карпатских Женщин». Пряшевщина, 16. XII. 1945.
- ПРОКІПЧАК, Іван, «25 років КСУТ». НЖ, 17. XII. 1976.
- П'ЄЩАК, Іван, «Реферат для українських шкіл». Д (1965), ч. 4, стор. 56-59.
— «30 років пряшівської гімназії». Д (1966), ч. 4, стор. 52-55.
- РУДЛОВЧАК, Олена, «До питань журналістики в українців Східної Словаччини». Д (1962), ч. 3, стор. 64-69.
— «Шляхами слова». Пером і словом. СПВ ВУЛ, Пряшів, 1972, стор. 247-280.
- РИЧАЛКА, Михайло, «Розвиток шкіл Східної Словаччини за післявоєнний період». ШЖ (1975), ч. 7, стор. 5.
- ШМАЙДА, Михайло, «Музей української культури». Д (1961), ч. 4, стор. 108-109.

- З народної пам'яті. Д (Додаток) (1969), ч. 4, стор. 49.
 «Союз Молодежи Карпат». Пряшевщина, 27. V. 1945.
- ШТЕЦЬ, Микола, Літературна мова українців Закарпаття і Східної Словаччини. Педагогічний збірник номер 1, СПВ, Братіслава, 1969.
- ТУРОК, Василь, «УНТ вчора і сьогодні». Народний календар 1969. ВЛП, Братіслава, 1968, стор. 54-57.
- УРАМ, Павло, «До питань передумов культурних перетворень у Східній Словаччині». Д (1969), ч. 1, стор. 1-6, з.
- «Наша культура сьогодні і завтра». Д (1977), ч. 3, стор. 1-5.
- «Розвиток культури українського населення в період соціалістичного будівництва». ШЖ (1974), ч. 9, стор. 5-7.
- «Свята пісні і танцю — визначна подія в культурному зростанні українського населення Чехословаччини». Д (1974), ч. 3, стор. 1-4.
- ВАНАТ, Іван, «Шкільне питання на Пряшівщині під час домюнхенської республіки». Д (1966), ч. 5, стор. 60-68; ч. 6, стор. 59-64.
- ВІЦО, Степан, «Мова йде про стан і умови праці шкіл для української молоді». ШЖ (1975), ч. 4, стор. 1, 4.

Питання економіки.

- БАЙЦУРА, Іван, «Тридцять років вільного життя». Д (1975), ч. 1, стор. 1-5.
- ДАНИЛАК, Міхал, «Специфіка економічного розвитку Закарпаття у XIX ст.». ДВ (1966), ч. 3, стор. 18-20; ч. 4, стор. 18-19.
- ІЛЬКО, В. Ю., Закарпатське село на початку XX століття. Видавництво Львівського університету, 1973.
- КАПШОВСЬКИЙ, Василь, «Дещо про розвиток будівництва». ДВ (1974), ч. 4, стор. 6.
- «До проблеми економічного розвитку Східної Словаччини». Д (1965), ч. 1, стор. 74-80.
- Економічно-суспільний та культурний розвиток українського населення в Чехословацькій Республіці та його перспективи. Видавництво ЦК КСУТ, Пряшів, 1960.
- «Про досягнення в сільському господарстві». ДВ (1974), ч. 3, стор. 6.
- «Економічні передумови розвитку української культури в ЧССР». ДВ (1969), ч. 2, стор. 8-9.
- «Чому ми худобні?» Український народний календар 1970. КСУТ, Пряшів, 1969, стор. 88-91.
- KLÍMA, Ivan, Mezi třemi hranicemi, Československý spisovatel, Praha, 1960.
- КОВТАН, П., «Як живуть українці-русини Східної Словаччини». ДВ (1968), ч. 8, стор. 10.
- «Соціальний склад українців (русинів) ЧССР». ДВ (1968), ч. 8, стор. 2-3.
- МНАЧКО, Ladislav, Kde sa končia prašné cesty. Osveta, Bratislava, 1963.

SKRIP, Vasil', «K otázke sociálneho postavenia pracujúcich bývalého Prešovského kraja za predmníchovskej republiky a tzv. Sloveského štátu». *Sborník FF UPJŠ v Prešove*, c. 1, 1960, str. 180-197.

STAVROVSKÝ, Emilian, «K sociálnej a politickej diferenciacii poddaných na východnom Slovensku v 16-17. storočí». *Historika*. Zborník FF UK, c. 15, 1964, str. 235-260.

ШУЛЬГА, І. Н., Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII ст. Ужгород, 1962.

Політичні питання

БАЧА, Юрій, «Якою дорогою нам іти?» *ДВ* (1966), ч. 1, стор. 4-5.

BAJCURA, Ivan, «Boj KSČ za socialistické riešenie otázky ukrajinskej národnostnej menšiny v ČSSR». *Přehled vědecké a pedagogické práce kateder marxizmu-leninizmu*. zv. VI (1961), 4, str. 35-54.

BAJCURA, I., Kovač, A., Čorny, I., Ryčalka, M., Uram, P., Fel'baba, J., Kantul'ak, M., Kovač, F., Dubaj, M., Socialistickou cestou k národnostnej rovnoprávnosti. Bratislava, 1975.

БІЛЯК, Василь, «Про український буржуазний націоналізм в Чехословацькій республіці». *НЖ*, 29. I. 1955; 5. II. 1955; 12. II. 1955.

— «Український буржуазний націоналізм — запеклий ворог справи соціалізму і миру». *НЖ*, 24. IV. 1954.

БОРКАНЮК, Олекса, «Виступ в пражькому парламенті восени 1935 року». *Д* (1958), ч. 1, стор. 76-81.

— «За землю, хліб і волю». *Д* (1954), ч. 1, стор. 131-135.

ЧОРНИЙ, Михайло, «Розв'язання національного питання українців — прояв соціалістичної демократії». *ДВ* (1976), ч. 10, стор. 1-3.

«Демократизація національних справ». *ДВ* (1968), ч. 5, стор. 1.

ДЗЮБКО, І. С., Розв'язання національного питання в народно-демократичній Чехословаччині. Видавництво Київського державного університету, 1959.

— Торжество ленинської національної політики в Чехословаччині. Издание Киевского университета, 1963.

GOLDBERGER, T., «Žiju z námi, medzi námi». Bratislava, *Práca*, 9. XII. 1969.

HODNETT, Grey & POTICHNYJ, Peter, The Ukraine and The Czechoslovak Crisis. Canberra, Australian National University Press, 1970, Paper № 6.

КОВАЧ, Федір, «Рада Національностей при уряді ССР». *ДВ* (1969), ч. 10, стор. 10-11.

КОВАЛЬ, Віктор та ТОВТ, Олександр, «Я русин був, есьм і буду». *ДВ* (1969), ч. 6, стор. 4-6.

МАЦИНСЬКИЙ, Іван, «Міжнаціональні проблеми при соціалізмі». *Д* (1964), ч. 1, стор. 56-62.

МИНДОШ, Михайло, «Лист голови ЦК КСУТ першому секретареві ЦК КПЧ — А. Дубчекові». *ДВ* (1968), ч. 9, стор. 4-5.

«На переломе Русский-Украинский». *Пряшевщина*, 18. III. 1945.

- «Объявление» (про оптацію українців Пряшівщини в Україну). *Пряшевщина*, 23. XII. 1945.
- ОРМІС, Ян, «З словацько-українських взаємин». *ШЖ* (1969-1970), ч. 6, стор. 7.
- «O práci medzi obyvateľ'stvom ukrajinskej národnosti». *Východoslovenské noviny*. 2. IV. 1962.
- «Представители УНРП приняты Президиумом Словацкой Народной Рады в Кошицах». *Пряшевщина*, 15. IV. 1945.
- «Програма дії КПЧ». *ДВ* (1968), ч. 5, стор. 6.
- «Резолюція» (із засідання дописувачів та працівників українських редакцій і радіо в Пряшеві). *ДВ* (1968), ч. 4, стор. 4.
- РИЧАЛКА, Михайло, «Формування молодіжного і дитячого руху на Східній Словаччині після визволення». *Д* (1973), ч. 3, стор. 32-44.
- «Во внимание переселенцам». *Пряшевщина*, 23. XII. 1945.
- «Загальна декларація прав людини». *ДВ* (1968), ч. 8, стор. 20-21.
- «Звернення» (звернення до української людности Пряшівщини). *ДВ* (1968), ч. 4, стор. 5.

СКОРОЧЕННЯ

- Вид. — Видавництво
ВПЛ — Видавництво політичної літератури
г. — газета
Д — Дукля, журнал, який виходить в Пряшеві
ДВ — Дружно вперед, журнал, що виходить в Пряшеві
ж. — журнал
ЗНТШ — Записки наукового товариства Шевченка
КК — Крайовий комітет
KNV — Krajský národný výbor
КПС — Комуністична партія Словаччини
КПЧ — Комуністична партія Чехословаччини
KV — Krajský výbor
KSS — Komunistická strana Slovenska
KSC — Komunistická strana Československa
КСУТ — Культурна спілка українських трудящих (Чехословаччини)
МУК — Музей української культури
НЖ — Нове життя, газета, яка виходить в Пряшеві
НЗ — Науковий збірник
НТШ — Наукове товариство імени Т. Шевченка
odd. — oddelenie
SAN — Slovenská Akadémia Vied
СВХЛ — Словацьке видавництво художньої літератури в Братиславі,
українська редакція в Пряшеві
СПВ ВУЛ — Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, Відділ
української літератури в Пряшеві
ССР — Словацька Соціалістична Республіка
т. — том
ÚV — Ústredný výbor
UK — Univerzita Komenského
УНР — Українська Народна Рада
УНРП — Українська Народна Рада Пряшівщини
УНТ — Український народний театр
УПШ — Університет Павла Йозефа Шафарика
ФФ — Філософський факультет
FF — Filozofická fakulta
ЦК — Центральний комітет
ч. — число
ЧСМ — Чехословацький союз молоді
ŠVK — Školský výbor kultúry
ШК — Школа і життя, педагогічний часопис, додаток до ж. Дружно
вперед

RESÜMEE

DIE ENTWICKLUNG DES NATIONALEN BEWUSSTSEINS IM LICHT DER UKRAINISCHEN LITERATUR DER TSCHECHOSLOWAKEI

Die ukrainische nationale Minderheit in der Tschechoslowakei zählt ca. 150.000 Menschen, von denen sich aber kaum 80.000 entschieden zur ukrainischen Nationalität bekennen. Die übrigen bezeichnen sich als Ruthenen oder sogar Slowaken — aus Angst, in die Sowjetunion ausgewiesen zu werden, womit sie schon im Slowakischen Staat bedroht wurden.

Das Territorium, auf dem diese ukrainische Minderheit lebt, wurde im 5.-6. Jahrhundert besiedelt und liegt in den Karpaten im Grenzgebiet zu Polen (im Norden) und zu der Ukraine (im Osten) — heutzutage als Ostslowakei bezeichnet. Der größere Teil dieses Gebietes ist unter dem Namen Lemkenland bekannt: die ukrainische Gruppe, die sich als Lemken bezeichnet und wegen ihrer ukrainischen Mundart sowie der gleichen Sitten und volkstümlichen Gebräuche als eine Einheit anzusehen ist, wohnt sowohl in dieser Region (also in der heutigen Ostslowakei) als auch in dem heute polnischen Gebiet.

Schon im späteren Mittelalter war diese ukrainische Bevölkerung in den Karpaten dem Druck ihrer Nachbarn ausgesetzt, da durch dieses wichtige Gebiet strategische Straßen nach Osten und Norden führten, Verkehrswege, die sowohl für den Handel als auch für militärische Zwecke von großer Bedeutung waren. So kam es dazu, daß die Geschichte der ukrainischen Lemken zur Geschichte des Kampfes um die eigene Identität wurde, da die Aggressoren und Herrscher — Ungarn, Österreicher, Polen, Tschechen und schließlich Slowaken — nur eigene Interessen verfolgten und die eigentlichen Herren dieses Gebirgslandes, die Lemken, unter andauernder kolonialer Herrschaft (bis zum heutigen Tage) leben mußten und daher auch unter ständigem Assimillierungsdruck standen.

Mit dem Erwachen des slawischen Nationalbewußtseins beginnt auch das Erwachen der ukrainischen Nationalität im Osten und Westen, jedoch beeinträchtigt durch den kolonialen Zustand der ukrainischen Nation, die in Rußland nicht anerkannt war, wo ja selbst die Wörter „Ukraine“, „ukrainisch“ verboten waren. Dies hatte zur Folge, daß die Entwicklung des nationalen Bewußtseins der West- und Karpato-Ukrainer unterbrochen wurde und jenes eine Wiederbelebung erst gegen Ende des 19. und zu Anfang des 20. Jahrhunderts erlebte. Allerdings sind schon im 18. Jahrhundert aus den Reihen der Lemken in der heutigen Region Prešov bekannte Wissenschaftler hervorgegangen, so etwa der erste Rektor der Universität in Petersburg, M. Baludjanskyj, der Philosoph P. Lodijs und andere, die entweder in Wien oder in Moskau bedeutende Beiträge zu verschiedenen Wissenschaften geleistet haben. Im übrigen kann jedoch von einem eigenständigen kulturellen und literarischen Leben der Lemken in dieser Zeit so

gut wie nicht gesprochen werden. Das Land geriet unter den Einfluß von „Moskwo-philien“, was einen weiteren nationalen Verfall bedeutete und die Wiederherstellung der nationalen ukrainischen Identität bis in unser Jahrhundert hinein verzögerte.

Das literarische Leben der Lemken wurde nur von Geistlichen der orthodoxen wie der griechisch-katholischen Kirche geprägt, die beide unter dem Einfluß der kirchenslawischen Sprache standen, was wiederum die Entwicklung zur ukrainischen Literatur bis zur zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts verhinderte.

Die historische Entwicklung dieser ukrainischen Bevölkerung ist in mehreren wissenschaftlichen Arbeiten geschildert worden (man vergleiche die Bibliographie). Die Entwicklung aber, die zur ukrainischen Sprache im kulturellen wie im literarischen Leben führte, wurde bis jetzt nur in einigen Artikeln, von einem politischen Standpunkt aus gesehen, dargestellt. Die vorliegende Arbeit erforscht die Entwicklung des nationalen Bewußtseins der Lemken im Lichte der ukrainischen Literatur in ihrem Lande nach 1945.

Das literarische Leben der Ukrainer, die im entlegenen westlichen Teil der Karpato-Ukraine seit Jahrhunderten leben, begann schon im 18. Jahrhundert, konnte sich aber erst nach dem 2. Weltkrieg frei und voll entwickeln, obwohl dieser Prozeß auch nur eine kurze Zeit andauerte. Schon vor dem Ende des 2. Weltkrieges, in dem die ukrainische Bevölkerung des Südlemlenlandes sich aktiv und sehr zahlreich an dem antifaschistischen Kampf beteiligt hatte, wurde in der Stadt Prešov der Ukrainische Volksrat verkündet, der in der ersten Zeit nach Kriegsende den Wiederaufbau der zerstörten Dörfer, Straßen, Schulen und überhaupt des kulturellen Lebens in der Ostslowakei durchgeführt hat. Dies waren die eigentlichen Jahre der ukrainischen Autonomie (1945-1950), obwohl ein Autonomiestatut den Ukrainern im Karpatenland schon nach Entstehung der ČSR versprochen, auch in der Verfassung verankert (1919), danach aber nicht verwirklicht wurde. Zur Zeit der ukrainischen Autonomie in der Ostslowakei (nach 1945) entstanden auch die wichtigsten Institutionen, die das weitere kulturelle Leben in der Region Prešov wesentlich beeinflussten — es handelt sich um die Gründung des Ukrainischen Volkstheaters, die Zeitung „Prjašivščyna“ (sie erschien zweimal in der Woche als Organ des Ukrainischen Volksrates — UNR), sodann um die Gründung der Druckerei, des ukrainischen Senders, der ukrainischen Jugend- und Frauenorganisationen usw. Nach der Machtübernahme durch die Kommunisten in Prag wurden die Rechte des Rates immer mehr eingeschränkt, und schließlich (1950) wurde auf Anordnung der KP der Ukrainische Volksrat aufgelöst; statt dessen wurde ein Jahr später die Kulturelle Union der ukrainischen Werktätigen (KSUT) gegründet, die keine selbständige, weder politische noch kulturelle, Entscheidung treffen konnte. Ihre Aufgabe beschränkte sich auf die Organisierung folkloristischer Feste, auf denen ukrainische Volkstänze und Volkslieder präsentiert wurden.

Die Entwicklung der ukrainischen Literatur der Lemken in der Ostslowakei zu erforschen ist um so interessanter, als sie sich aus eigenen Kräften entwickelt hat und den langen und komplizierten Weg von der kirchenslawischen über die russische Sprache zur eigentlichen ukrainischen Literatursprache widerspiegelt. Hierbei ist besonders zu beachten, daß die meisten Autoren der älteren und mittleren Generation ihre ersten Werke noch in russischer Sprache verfaßt haben und

erst nach der Resolution des Zentralkomitees der slowakischen KP von 1952 den Wechsel zur ukrainischen Sprache vollzogen und ihre „Wandlung“ in den eigenen Werken rechtfertigten.

Dieser sprachliche Wandel betrifft hauptsächlich die ältere Generation der ukrainischen Schriftsteller in der heutigen Ostslowakei, die Generation, deren ersten Werke kurz nach dem Ende des Zweiten Weltkrieges verfaßt wurden — Prosa und Poesie, die noch sehr stark von der Stalin-Ära geprägt waren und von der heroischen Roten Armee, von dem „genialen Völkerführer“ Stalin, von der Klugheit der KP und der UdSSR, vom glücklichen Leben in der sozialistischen Gesellschaft (das manche Schriftsteller nur aus den sowjetischen Konzentrationslagern kannten) handelten.

Das niedrige literarische Niveau war nicht zuletzt bedingt durch die geringe Ausbildung derer, die als Literaten angetreten waren — niemand von der älteren Generation hatte eine höhere Bildungsstätte als das Gymnasium besucht und meistens waren es Dorfschullehrer (F. Lazoryk, A. Kus'ko, I. Prokipčak, V. Zozuljak, I. Macyns'kyj u. a.). Außerdem fehlte der Literatur der Südlemlen eine klare ideologische Konzeption; die Autoren sahen als Hauptziel der Literatur das Erwachen der ukrainischen Bevölkerung. Sie verstanden ihre Rolle als Förderer der nationalen Wiedergeburt, vergleichbar mit ihren Vorgängern im 19. Jahrhundert, die unter der Bezeichnung „Budyteli“ (Erwecker) in die Literatur eingegangen sind (O. Duchnovyč, O. Pavlovyč).

Die politische Wirklichkeit, die durch die Terminologie des Klassenkampfes und antiimperialistische, antikapitalistische sowie antinationalistische (gemeint war hier die ukrainische patriotische Bewegung) Parolen gekennzeichnet war, gab den nun aktiven Schriftstellern keine Gelegenheit, eine eigene literarische Richtung auszuarbeiten. Unterdessen wurde 1952 die ukrainische Filiale der Slowakischen Schriftstellerunion gegründet und ein Jahr später (1953) erschien der erste ukrainische Almanach „Duklja“, der wesentlich die weitere Entwicklung der ukrainischen Literatur im Südlemlenland bestimmt und motiviert hatte.

Nach dem 20. Parteitag der KPdSU, auf dem die stalinistischen Methoden der Einmischung in das Literaturleben kritisiert wurden, ergriffen einige Schriftsteller die Initiative. So entstand der erste ukrainische Nachkriegsroman im Südlemlenland von M. Smajda „Triščat' kryhy“ (Das Eis bricht, 1958), der kritisch die existierenden Probleme des alltäglichen und gesellschaftlichen Lebens, mit denen die Menschen zu kämpfen hatten, schilderte und die notwendige Diskussion über die Rolle der Literatur in der sozialistischen Gesellschaft, über das Recht des Schriftstellers, den Leser mit der Wahrheit zu konfrontieren, in Gang brachte. In diese Diskussion schaltete sich dann auch die mittlere Generation ein, die nun bereits eine Ausbildung an den Universitäten in Prag, Bratislava, Kyjiv, Moskau und anderen Städten genossen hatte und aufgrund dieser Qualifikation wichtige Aufgaben für die ukrainische Literatur in der Ostslowakei formulieren konnte.

Das Heranwachsen von Literaturkritikern in der ukrainischen Literatur der Südlemlen, angeführt von der markanten Persönlichkeit O. Zilynskyj, hatte eine Steigerung der literarischen Qualität zur Folge. Dies beweist u. a. die Renaissance der ukrainischen Literatur der Südlemlen im sogenannten Prager Frühling, als S. Hostynjak, J. Selepec, E. Biss, F. Lazoryk, M. Drobnjak, u. a. die Literatur mit ihren überdurchschnittlichen literarischen Werken bereicherten.

Das Schicksal der ukrainischen Karpatenbevölkerung spiegelte sich am deutlichsten in den Werken von I. Macyns'kyj, M. Šmajda, V. Zozuljak u. a. wider, deren Werke daher unter eben diesem Gesichtspunkt in der vorliegenden Arbeit analysiert wurden. In den Jahren 1967-1969 zeigte die ukrainische Literatur der Südlemlen eine vielversprechende Entwicklung aller Gattungen und Genres — von der Lyrik über kleinste Prosaskizzen bis zum Drama und nicht zuletzt zum großen Roman.

Das quantitative und qualitative Wachstum in der ukrainischen Literatur der Ostslowakei wurde nach der Invasion der Truppen des Warschauer Paktes (1968) unterbrochen. Die Besetzung der gesamten Tschechoslowakei durch sojwetische Truppen bedeutete nicht nur das Ende der Entwicklung des ukrainischen Literaturlebens, sondern auch Entlassungen, Arbeitsplatzverluste, Verhaftungen, Ausschlüsse aus dem Schriftstellerverband, Publikationsverbote, überhaupt die Verfolgung eines großen Teils der ukrainischen Intelligenz. Betroffen war gut die Hälfte der ukrainischen Literaten und Wissenschaftler, die einen wesentlichen Beitrag zur Entwicklung der ukrainischen Literatur geleistet und sich um ihre Belebung verdient gemacht haben, — z. B. M. Šmajda, E. Biss, J. Bača, J. Šelepec, V. Dacej, A. Červenjak, O. Zilyns'kyj (inzwischen verstorben), P. Muraško, M. Mušynka, V. Turok, I. Macyns'kyj, S. Hostynjak u. a., die ganz oder teilweise aus dem kulturellen und besonders dem literarischen Leben ausgeschieden sind. Infolgedessen verwundert es nicht, daß in den letzten zehn Jahren kein Gedicht, keine Erzählung und kein Roman von Bedeutung in der ukrainischen Literatur erschienen ist, obwohl in der ukrainischen Redaktion des Slowakischen Pädagogischen Verlags in Prešov inzwischen eine größere Zahl von Büchern mit Erzählungen, Gedichten, Romanen und Theaterstücken veröffentlicht wurde.

Die vorliegende Arbeit analysiert nicht nur die treibenden Kräfte in der ukrainischen Literatur der Ostslowakei, sondern gibt auch Hinweise auf das tragische Schicksal einzelner Schriftsteller der ukrainischen Minderheit in der ČSSR und schildert zugleich die problematischen Verhältnisse, unter denen diese Volksgruppe leben muß.

Zur Zeit ist in der ukrainischen Literatur der Südlemlen in der Ostslowakei eine Stagnation zu beobachten, die eine Rückkehr zu den alten stalinistischen Zeiten offenbart, freilich mit dem Unterschied, daß der Name Stalins in den sog. „Gedichten“ und Prosa-„Werken“ jetzt durch Lenin und die Kommunistische Partei ersetzt wird. Der Kampf der ukrainischen Minderheit in der Ostslowakei um ihr Überleben als Volksgruppe ist nicht zum Erliegen gekommen, hat aber einen anderen Charakter angenommen: statt um ihr Identitätsbewußtsein kämpft diese Minorität nun um ihre weitere Existenz, ein Vorgang, der mit der Entwicklung ihrer Literatur eng verbunden ist.

RESUME

THE DEVELOPMENT OF NATIONAL CONSCIOUSNESS AS REFLECTED IN THE UKRAINIAN LITERATURE OF CZECHOSLOVAKIA

Although the Ukrainian national minority in Czechoslovakia numbers 150,000, only about 80,000 acknowledge their Ukrainian nationality. The remainder call themselves Ruthenians (Rusyny) or Slovaks — out of fear that they will be deported to the USSR, for such was the threat during the existence of the Slovak State (1939-45).

The territory where the Ukrainian minority lives is known today as Eastern Slovakia. Located in the Carpathian Mountains, with Poland to the north and the Ukrainian SSR to the east, it was settled in the fifth-sixth centuries. The largest part of this area is known as the Lemkian land. The Lemkos, a Ukrainian minority with their indigenous dialect and folk customs, live in this region (Eastern Slovakia) as well as within borders of today's Poland and form one ethnic entity.

This Ukrainian folk of the Carpathians experienced the oppression of its neighbours already in the late Middle Ages, for trade routes of economic and military importance leading to the east and north crossed this territory. Thus the history of the Lemkos became the history of the struggle for the preservation of identity in the face of aggressors: Magyars, Austrians, Poles, Czechs and finally Slovaks. These rulers pursued their own interests, and the indigenous masters of the mountainlands, the Lemkos, have had to live under constant colonial rule (even to this day), subject to the continuous pressure of assimilation.

The reawakening of Ukrainian national consciousness in East and West began with the renaissance of Slavic national consciousness. For Ukrainians under Tsarist Russia this reawakening was impaired by their colonial position: their separate identity was denied, the terms „Ukraine“ and „Ukrainian“ were forbidden. This resulted in the halt of the renaissance in the West and the Carpathian lands, and only at the end of the nineteenth and beginning of the twentieth centuries was it revived. However, already in the eighteenth century a number of well known Lemko scholars from the Prešov region appeared: M. Baludians'kyj, the first president of St. Petersburg University, the philosopher Petro Lodij, as well as others who made their scholarly contributions either in Vienna or Moscow. Aside from these, it is difficult to speak of an independent cultural or literary life of the Lemkos in this period. The area came under the influence of Moscovophiles, which meant a further national decline and a delay of Ukrainian national reawakening until the twentieth century.

The literary life of the Lemkos was nurtured by the clergy of the Orthodox and Greek Catholic Uniate churches. Because both groups were under the influence of Old Church Slavic, this hindered the development of Ukrainian literature until the second half of the twentieth century.

The historical development of this Ukrainian group is traced in several scholarly works (see Bibliography). However, the development which led to the use of the Ukrainian language in cultural and literary life has been treated only in a handful of articles written from a political point of view. This work surveys the development of South Lemkian national consciousness as reflected in the literature of these people after 1945.

The literary life of the Ukrainians who for centuries have lived in the western part of the Carpathian mountains began in the eighteenth century. Its full and free development, which could begin only after World War II was, however, of short duration. Shortly before the end of the war (during which the South Lemkos had actively fought the Fascists), the Ukrainian National Council was formed in Prešov. In the first period following the war, the Council carried out the reconstruction of demolished villages, roads, schools, as well as the cultural life in Eastern Slovakia. These years were the realization of Ukrainian autonomy (1945-50) which had been promised but not granted Ukrainians in 1919, safeguarded by the constitution of the newly formed Czechoslovak Republic. In the period of Ukrainian post war autonomy, the necessary institutions to further the cultural life of the Prešov region were established: a National Theater, the newspaper "Priševščyna" (a weekly which was the official organ of the Ukrainian National Council), a publishing house, radio station, Ukrainian youth and women's organizations. After the Communist takeover (1948), the rights of the Council were constantly being curtailed, and finally in 1950 it was dissolved on orders of the Communist Party. A year later the Cultural Union of Ukrainian Workers (KSUT) was founded. This organization could not make any independent decisions in cultural or political spheres; its duties were limited to the organization of Ukrainian folksong and dance festivals.

The development of Ukrainian Lemko literature in Eastern Slovakia is especially interesting in that it made the long and complicated transition from Old Church Slavic via Russian to the Ukrainian language. It is noteworthy that most of the writers of the older and middle generation wrote their first works in Russian, and only after the ruling of the Central Committee of the Slovak Communist Party in 1952 advocating the use of the Ukrainian language did these writers start writing in Ukrainian.

This linguistic changeover affected only the writers of the older generation who started publishing shortly after the end of the war. Their works, both prose and poetry, were under the strong influence of the Stalin era and therefore saturated with praise of the heroic Red Army, the „brilliant leader“ Stalin, the wisdom of the Communist Party and the USSR, and the happy life under socialism (experienced by some writers in Soviet concentration camps). The lack of education on the part of these writers produced a literature of low standing. None of the writers of the older generation, the majority of which were village teachers, had more than a secondary education (F. Lazoryk, A. Kus'ko, I. Prokipčak, V. Zozuljak, I. Macyns'kyj). In addition, there was a lack of a clear

ideological concept. These writers saw the primary goal of literature as the awakening of the Ukrainian masses, and saw themselves as the awakeners, similar to the role played in the nineteenth century by the „budyteli“ (awakeners) i. e. Oleksander Duchnovyč, Oleksander Pavlovyč.

Political reality, characterized by the terminology of class struggle, anti-imperialism, anti-capitalism and even anti-nationalism (referred to any Ukrainian patriotic movement) gave the writers no opportunity to develop their own literary direction. Meanwhile, the Ukrainian branch of the Slovak Writers Union was founded in 1952 and a year later (1953) the first Ukrainian literary journal *Duklia* began publication. This journal was to have a decisive influence on the further development and motivation of Ukrainian literature in Czechoslovakia.

After the Twentieth Party Congress which criticized the Stalinist methods of intervening in literature, some of the writers began to show creative initiative. The first Ukrainian post war novel, Mychajlo Šmajda's *Triščat' kryhy* (The Ice is Breaking), 1958, depicted and criticized the everyday problems of society. Its appearance precipitated a discussion on the role of literature in a socialist society and the right of the writer to confront his reader with the truth. The middle generation also joined this discussion. They had been educated in the universities of Prague, Bratislava, Kiev, Moscow as well as other cities, and on the basis of their qualifications could formulate what the role of Ukrainian literature in Eastern Slovakia should be.

The growth of literary criticism, led by the well-known critic Orest Zilyns'kyj, had a positive influence on Ukrainian Lemko literature. This resulted in a renaissance of Ukrainian literature during the so-called Prague Spring, when writers such as S. Hostynjak, J. Šelepec', E. Biss, F. Lazoryk, M. Drobnjak, as well as others reflected the fate of the Ukrainian inhabitants of the Carpathians. It is from this point of view that this monograph examines their works.

In the years 1967-9 the Ukrainian South Lemkian literature showed a promising development of all genres — from poetry to the short story, drama and novel. The growth in quality and quantity within Ukrainian literature of Eastern Slovakia was interrupted after the invasion of the Warsaw Pact troops (1968). The occupation of Czechoslovakia by Soviet troops meant not only the end of the development of Ukrainian literary life but resulted in loss of job, imprisonment, exclusion from the Writers Union, prohibition to publish — in short, the harassment of a large number of the Ukrainian intelligentsia. At least half of the Ukrainian writers and scholars who had made significant contributions to the development of Ukrainian literature were either partly or totally cut off from Ukrainian cultural but especially literary life: M. Šmajda, E. Biss, J. Bača, J. Šelepec', V. Dacej, A. Červenjak, O. Zilyns'kyj (died in the meantime) P. Muraško, M. Mušynka, V. Turok, I. Macyns'kyj, S. Hostynjak, as well as others. It is no wonder, then, that in the last ten years no poem, story or novel of importance has been published, although the Ukrainian section of the Slovak Publishing House has published numerous volumes of stories, poetry, novels and plays.

This work analyzes not only the driving forces in Ukrainian literature of Eastern Slovakia but it also shows the tragic fate of individual writers. Con-

currently it depicts the problematic conditions under which the Ukrainian minority must live.

Presently a stagnation in the Ukrainian literature of the South Lemkos is evident. It reveals a return to the old Stalinist times with the only difference that Lenin and the Communist Party have replaced the name Stalin in the so called „poems“ and „prose works“. The struggle for survival by the Ukrainian minority in Eastern Slovakia has not come to an end; it has only acquired a new dimension. Instead of fighting for its national consciousness this minority is now struggling for its future survival, a development that is closely linked to the fate of its literature.

RÉSUMÉ

LE DÉVELOPPEMENT DU SENTIMENT NATIONAL UKRAINIEN À LA LUMIÈRE DE LA LITTÉRATURE UKRAINIENNE DE TCHÉCOSLOVAQUIE

La minorité nationale ukrainienne de Tchécoslovaquie compte environ 150 000 hommes dont 80 000 seulement se reconnaissent expressément comme Ukrainiens, car les autres se déclarent comme Ruthènes ou même comme Slovaques, de peur d'être expulsés vers l'Union Soviétique, mesure dont ils ont déjà été menacés par l'Etat Slovaque (1939-45). Le territoire occupé par cette minorité ukrainienne a été peuplé entre le cinquième et le sixième siècle; il est situé dans les Monts des Carpathes aux frontières de la Pologne (au nord) et de l'Ukraine (à l'est), région désignée actuellement sous le nom de Slovaquie Orientale. Une grande partie de ce territoire est connue aujourd'hui sous le nom de Pays des Lemkes du fait que dans cette région (actuellement Slovaquie Orientale) aussi bien qu'en territoire polonais vit le groupe ethnique ukrainien qui se nomme lui-même Lemkes et que l'on doit considérer, en raison de son dialecte ukrainien et d'us et coutumes identiques, comme une unité.

A la fin du moyen-âge déjà, la population ukrainienne des Carpathes a été exposée à la pression des peuples voisins, parce que la région était traversée par d'importantes routes stratégiques menant vers le nord et l'ouest, voies de communication d'importance commerciale autant que militaire. C'est ainsi que l'histoire des Lemkes ukrainiens devint l'histoire du combat pour leur propre identité, vu que les agresseurs ou souverains — Hongrois, Autrichiens, Polonais, Tchèques et finalement Slovaques — ne poursuivaient que leur propre intérêt, maintenant, jusqu'à nos jours, cette région montagneuse sous une domination coloniale et exposant ces populations, véritable possesseurs de cette région, à une perpétuelle tentative d'assimilation. Avec l'éveil de la conscience slave commence également l'éveil du sentiment national ukrainien à l'est et à l'ouest, mais le phénomène est limité par la colonisation de la Nation Ukrainienne, persécutée en Russie, où même les mots „Ukraine“ et „ukrainien“ étaient interdits. Ce fut la raison pour laquelle le sentiment national des Ukrainiens de l'ouest et des Ukrainiens des Carpathes ne connut une renaissance qu'à la fin du dix-neuvième et au début du vingtième siècle, bien que parmi les Lemkes de l'actuelle région de Prešov il y ait eu dès le dix-huitième siècle de célèbres hommes de lettres et universitaires, comme par exemple le premier Recteur de l'Université de Pétersbourg M. Baludianskij, le philosophe P. Lodus et bien d'autres qui, à Vienne ou à Moscou, ont apporté d'importantes contributions dans divers domaines scientifiques.

Malgré tout cela on ne peut pas encore parler d'une culture ou d'une littérature propre aux Lemkes. La région tomba sous l'influence des „Moscophiles“,

ce qui signifia un nouveau déclin national et fit attendre jusqu'à nos jours la formation d'une identité nationale ukrainienne.

La vie littéraire des Lemkes a reçu la marque exclusive des ecclésiastiques orthodoxes et catholiques-grecs, et ceux-ci subissaient l'influence de la langue ecclésiastique slave, ce qui, à son tour, retarda le développement de la langue littéraire ukrainienne jusqu'à la deuxième moitié du vingtième siècle.

L'évolution historique de cette population ukrainienne a été décrite dans de nombreux travaux scientifiques (cf. Bibliographie). Par contre le développement de la langue ukrainienne à travers la vie culturelle et littéraire n'avait jusqu'alors fait l'objet que de quelques articles rédigés d'un point de vue politique. Notre travail étudie le développement du sentiment national chez les Lemkes à la lumière de la littérature ukrainienne de cette région particulière après 1945.

La vie littéraire des Ukrainiens qui vivent depuis des siècles dans cette lointaine partie occidentale de l'Ukraine des Carpathes commença au dix-huitième siècle mais n'a pu prendre son plein essor qu'après la seconde guerre mondiale, et cet essor fut lui-même de courte durée.

Avant la fin du conflit, au cours duquel la population ukrainienne de la Lemkie du sud avait pris une part active et numériquement importante au combat antifasciste, fut créé dans la ville de Prešov le Conseil Populaire Ukrainien qui a pris en mains après les hostilités la reconstruction des villages détruits, des routes, des écoles, et la réorganisation de la vie culturelle en Slovaquie Orientale. Ce furent les années de la véritable autonomie ukrainienne (1945-1950), bien que cette autonomie, déjà promise aux Ukrainiens par la constitution de la nouvelle république tchécoslovaque (1919), n'ait jamais été réalisée. C'est à l'époque de cette autonomie ukrainienne en Slovaquie Orientale après 1945 que virent le jour d'importantes institutions qui ont essentiellement transformé par la suite la vie culturelle de la région de Prešov: il s'agit de la création du Théâtre Populaire Ukrainien, du journal „Prjachevchtchina“ (organe du Conseil Populaire Ukrainien — UNR — paraissant deux fois par semaine), création aussi d'une imprimerie, d'un émetteur ukrainien, d'Organisations Ukrainiennes de la Jeunesse et des Femmes, etc... Après la prise du pouvoir par les communistes à Prague les pouvoirs du Conseil furent de plus en plus réduits et, finalement, en 1950, le Conseil Populaire Ukrainien fut dissous à la demande du Paris; à sa place on fonda, un an plus tard, l'Union Culturelle des Travailleurs Ukrainiens (qui ne pouvait prendre aucune décision indépendante, ni politique ni culturelle; ses attributions se réduisaient à l'organisation de fêtes populaires constituées de chants et danses folkloriques ukrainiens).

Il est d'autant plus intéressant d'étudier le développement de la littérature des Lemkes en Slovaquie Orientale qu'elle prend racine dans des forces propres et reflète le cheminement compliqué et difficile d'une langue ecclésiastique slave passant par la langue russe pour aboutir à la véritable langue littéraire ukrainienne. A cet égard, il est important de remarquer que la plupart des auteurs de la génération la plus ancienne et de la suivante ont composé leurs premières oeuvres en langue russe et n'ont adopté la langue ukrainienne qu'après la résolution du Comité Central du Parti Communiste Slovaque en 1952, justifiant leur „conversion“ dans leurs propres oeuvres. Ce changement linguistique concerne principalement la première génération des écrivains ukrainiens de l'actuelle

Slovaquie Orientale. Cette génération commença à écrire aussitôt après la seconde guerre mondiale et les oeuvres produites — prose et poésie — furent très influencées par l'ère stalinienne: on y parlait de l'héroïque Armée Rouge, du „génial guide des peuples“, Staline, de la sagesse du Parti Communiste et de l'Union Soviétique, et de la vie heureuse dans la société socialiste (que plus d'un de ces écrivains ne connaissaient qu'au travers des camps de concentration soviétiques). Le piètre niveau littéraire de la production s'explique par la faiblesse de la formation reçue par ceux qui avaient choisi la carrière littéraire: aucun des écrivains de la première génération n'a jamais poussé ses études au-delà du lycée, c'étaient pour la plupart des instituteurs de village (F. Lazoryk, A. Kus'ko, I. Prokipčak, V. Zozuljak, etc...); il manquait de plus à cette littérature de la Lemkie du sud des conceptions idéologiques claires. Les auteurs voyaient la principale mission de la littérature dans l'éveil de la population ukrainienne. Ils comprenaient leur rôle comme celui de susciteurs du réveil national, comparables en cela à leurs prédécesseurs du XIXe siècle, qui sont entrés dans l'histoire littéraire sous le nom de „Budyteli“ (Eveilleurs) (O. Duchnovič, O. Pavlovič). La réalité politique de l'époque caractérisée par la terminologie de la lutte des classes, par les slogans antiimpérialistes, anticapitalistes et antinationalistes (c'est-à-dire contre le mouvement patriotique ukrainien), ne donnait aux jeunes écrivains aucune possibilité de définir pour eux-mêmes une direction littéraire. Entre temps, en 1952, fut créé la filiale ukrainienne de l'Union des écrivains slovaques et un an plus tard (1953) paraissait le premier almanach ukrainien, „Duklja“, qui a déterminé et motivé l'évolution ultérieure de la littérature ukrainienne de la Lemkie du sud.

Après le vingtième congrès du Parti Communiste de l'Union Soviétique, où furent critiquées les méthodes staliniennes d'ingérence dans la vie littéraire, on vit naître chez quelques écrivains diverses initiatives et c'est ainsi, par exemple, que fut écrit le premier roman ukrainien d'après guerre: „Triscat kryhy“ de M. Šmajda („la glace brisée“, 1958) qui décrit d'une manière critique les problèmes de la vie quotidienne et sociale et provoqua la nécessaire discussion sur le rôle de la littérature dans une république socialiste et sur le droit des écrivains de dire la vérité à leurs lecteurs. A cette discussion vint alors se mêler la deuxième génération qui avait joui d'une formation universitaire à Prague, Bratislava, Kiev, Moscou et d'autres villes; cette génération fut alors en mesure de définir pour la littérature ukrainienne de Slovaquie Orientale de nouveaux objectifs. L'apparition dans cette littérature de Lemkie du sud de critiques littéraires sous la direction d'une personnalité marquante comme celle de O. Zilinskyj a enfin amené une amélioration de la qualité littéraire. Une des preuves en est la renaissance de la littérature ukrainienne de Lemkie du sud à l'époque du „Printemps de Prague“ lorsque la littérature s'enrichit des oeuvres de qualité supérieure d'auteurs tels que S. Hostinjak, J. Šelepec, Biss, F. Lazoryk, M. Drobnjak, etc...

Le destin des populations ukrainiennes des Carpathes se reflète le plus clairement dans les oeuvres de I. Macynskyj, M. Šmajda, V. Zozuljak entre autres, oeuvres que nous avons analysées sous cet aspect dans notre travail. Dans les années 1967-1969, la littérature ukrainienne de Lemkie du sud présentait un développement prometteur dans tous les genres (de la plus simple esquisse en prose au long roman en passant par la poésie et le théâtre.

La croissance quantitative et qualitative de la littérature ukrainienne de Slovaquie Orientale fut paralysée après l'invasion du pays par les troupes du Pacte de Varsovie et l'occupation par l'Union Soviétique de toute la Tchécoslovaquie; l'occupation ne signifiait pas seulement la fin de la vie littéraire ukrainienne, mais également des licenciements, des emprisonnements, des exclusions de l'Union des Ecrivains, interdictions de publier, et autres persécutions qui atteignirent une grande partie de l'intelligensia. Fut concernée une bonne moitié des hommes de lettres ukrainiens qui ont apporté une contribution essentielle au développement de leur littérature et ont travaillé d'une façon méritoire à son enrichissement: par exemple M. Šmajda, E. Biss, J. Bača, J. Šelepec, V. Dacej, A. Červenjak, O. Zilynskyj (décédé), P. Muraško, M. Mušynka, V. Turok, I. Macynskyj, S. Hostynjak, etc . . . , qui ont renoncé en partie ou totalement à participer à la vie culturelle et particulièrement la vie littéraire. C'est pour cette raison qu'il n'est paru dans la littérature ukrainienne des dix dernières années aucun poème, aucune nouvelle ni roman, d'importance tandis que la rédaction des Editions Pédagogiques Slovaques de Prešov éditait dans le même temps des dizaines de volumes comprenant poésies, récits, romans et pièces de théâtre. Le travail présenté ici n'analyse pas seulement les ressorts de la littérature ukrainienne de Slovaquie Orientale, mais il montre aussi le destin tragique de quelques écrivains de la minorité ukrainienne de Tchécoslovaquie et explique les difficiles conditions de vie qui sont imposées à ce peuple.

Actuellement on observe dans la littérature ukrainienne des Lemkes de Slovaquie Orientale une stagnation, preuve du retour à l'époque stalinienne avec cette différence que le nom de Staline a été remplacé dans les poèmes et les oeuvres en prose par celui de Lénine et du parti communiste. Le combat de la minorité ukrainienne de Slovaquie Orientale n'a pas cessé, mais il s'est transformé; cette minorité ne se bat plus pour son identité mais pour sa survie, ce qui est en étroite relation avec le développement de sa littérature.

RESUMEN

EL DESARROLLO DEL SENTIMIENTO UCRANIANO A LA LUZ DE LA LITERATURA UCRANIANA DE CHECOESLOVAQUIA

La minoría nacional ucraniana de Checoeslovaquia cuenta con alrededor de 150 000 personas, de las cuales sólo 80 000 se reconocen expresamente como Ucranianos; los demás se llaman a si mismos Rutenos (rusyny) o hasta eslovacos, ante el temor de ser expulsados hacia la Unión Soviética, medida con la que ya fueron amenazados durante el Estado Eslovaco (1939—45).

El territorio ocupado por esta minoría ucraniana fue poblado entre los siglos V y VI: está situado en los Montes Cárpatos, en las fronteras de Polonia (al norte) y de Ucrania (al este), región designada actualmente con el nombre de Eslovaquia Oriental. Una gran parte de este territorio es conocida hoy día bajo el nombre de País de los Lemkos, puesto que en esta región (actualmente Eslovaquia Oriental) así como en el territorio polaco, vive el grupo étnico ucraniano que se llama a si mismo Lemkos, al que se lo debe considerar, en razón a su dialecto y usos y costumbres idénticos, como una unidad étnica.

Ya a fines de la Edad Media la población ucraniana de los Cárpatos se vio expuesta a la opresión de los pueblos vecinos, ya que la región era atravesada por importantes rutas estratégicas hacia el norte y el oeste, vías de comunicación de importancia tanto comercial como militar. Es así como la historia de los Lemkos ucranianos se convirtió en una historia de luchas por su propia indentidad, en vista de que los agresores o soberanos — húngaros, austríacos, polacos, checos y finalmente eslovacos — no perseguían más que su propio interés, manteniendo hasta nuestros días a esta región montañosa bajo una dominación colonial y exponiendo a sus habitantes, verdaderos poseedores de esta región, a perpetuas tentativas de asimilación. Con el despertar de la conciencia eslovaca comienza también el despertar de la conciencia nacional ucraniana en el este y en el oeste, pero este fenómeno se ve restringido por la colonización de la Nación Ucraniana, perseguida en Rusia, donde hasta las palabras „Ucrania“ y „ucraniano“ estaban prohibidas. Esa fue la razón por la que el sentimiento nacional de los ucranianos occidentales y de los ucranianos de los Cárpatos sólo tuvo un renacimiento hacia fines del siglo XIX y comienzos del XX, a pesar de que los Lemkos de la región de Prešov contaron desde el siglo XVIII con célebres hombres de letras y universitarios, como por ejemplo el primer Rector de la universidad de Petersburgo M. Baludiansky, el filósofo P. Lodijs y muchos otros que, en Viena o en Moscú, han aportado importantes contribuciones en diversos dominios científicos.

A pesar de todo aquello, no se puede hablar todavía de una cultura o de una literatura propia de los Lemkos. La región cayó bajo la influencia de los „moscó-

filos", lo que significó un nuevo decaimiento nacional y postergó hasta nuestros días la formación de una identidad nacional ucraniana.

En la vida literaria de los Lemkos se imprimió el sello exclusivo de los eclesiásticos ortodoxos y de los grecocatólicos, que estaban bajo la influencia de la lengua eslava eclesiástica; esto ha retardado el desarrollo de la lengua literaria ucraniana hasta la segunda mitad del siglo XX.

La evolución histórica de esta población ucraniana ha sido descrita en numerosos trabajos científicos (v. bibliografía). En cambio, el desarrollo de la lengua ucraniana a través de la vida cultural y literaria no había sido objeto, hasta entonces, más que de algunos artículos redactados desde el punto de vista político. Nuestro trabajo estudia el desarrollo del sentimiento nacional de los Lemkos a la luz de la literatura ucraniana de esta región después de 1945.

La vida literaria de los Ucranianos que viven desde siglos en esta remota parte occidental de la Ucrania de los Cárpatos comenzó en el siglo XVIII, sin embargo no pudo tomar su pleno auge más que después de la Segunda Guerra Mundial, y aún éste fue de corta duración. Antes de finalizar el conflicto, durante el cual la población ucraniana de la Lemkia del sur había tomado parte activa y numéricamente importante en el combate antifascista, se creó en la ciudad de Prešov el Consejo Popular Ucraniano, el que tomó en sus manos, después de las hostilidades, la reconstrucción de las aldeas destruidas, las carreteras, las escuelas y la reorganización de la vida cultural en Eslovaquia Oriental. Esos fueron los años de la verdadera autonomía ucraniana (1945—1950), autonomía que ya fuera prometida a los ucranianos por la constitución de la nueva república checoslovaca (1918), pero que no fue realizada. Es en la época de esta autonomía ucraniana en la Eslovaquia Oriental después de 1945, cuando nacieron importantes instituciones que transformaron esencialmente la vida cultural de la región de Prešov: se trata de la creación del Teatro Popular Ucraniano, del periódico „Priašivščina“ (órgano del Consejo Popular Ucraniano — UNR — que aparecía dos veces por semana), también la creación de una imprenta, de una emisora ucraniana, de organizaciones ucranianas (juveniles y femeninas), etc... Después de asumir los comunistas el poder en Praga, las facultades del Consejo fueron cada vez más reducidas y finalmente, en 1950, el Consejo Popular Ucraniano fue disuelto, por orden del Partido; en su lugar se fundó un año más tarde la Unión Cultural de los Trabajadores Ucranianos (que no podía tomar ninguna decisión independiente, ni política ni cultural; sus atribuciones se reducían a la organización de fiestas populares con cantos y danzas folklóricas ucranianas.)

Es tanto más interesante estudiar el desarrollo de la literatura de los Lemkos en Eslovaquia Oriental, ya que ella radica en fuerzas propias y refleja el avance complicado y difícil de la lengua eslava eclesiástica, pasando por la rusa, para desembocar en el verdadero idioma literario ucraniano. Respecto a esto, es importante subrayar que la mayoría de los autores de la generación más antigua y de la siguiente redactaban sus primeras obras en lengua rusa y sólo adoptaron la lengua ucraniana después de la resolución del Comité Central del Partido Comunista Eslovaco en 1952, justificando su „conversión“ en sus propias obras. Este cambio lingüístico se refiere principalmente a la vieja generación de escritores ucranianos de la actual Eslovaquia Oriental. Esta generación comenzó a escribir poco tiempo después de finalizar la Segunda Guerra Mundial y las obras pro-

ducidas — prosa y poesía — se hallaban aún bajo la influencia de la era staliniana: allí se hablaba del heroico Ejército Rojo, del „genial guía del pueblo“ Stalin, de la sabiduría del Partido Comunista y de la Unión Soviética. El bajo nivel de la producción literaria se explica por la deficiente instrucción recibida por algunos de los que habían escogido la carrera literaria: varios escritores de la generación más vieja no habían cursado estudios superiores a los del liceo, tratándose en la mayoría de los casos de maestros de escuelas de aldea (F. Lazoryk, A. Kusko, I. Prokipčak, V. Zozuliak, I. Macynsky, etc...). Esta literatura de la Lemkia veían la principal misión de la literatura en el despertar de la población ucraniana y a sí mismos como factores de ese despertar nacional, tal como lo fueron sus predecesores del siglo XIX, que han entrado a la historia literaria bajo el nombre de „budyтели“ („despertadores“) (O. Duchnovič, O. Pavlovič).

La realidad política de la época, caracterizada por la terminología de la lucha de clases, lanza consignas antiimperialistas, anticapitalistas y antinacionalistas, es decir, contra el movimiento patriótico ucraniano, y no dio a los jóvenes escritores ninguna posibilidad para definir una dirección literaria propia. Mientras tanto, en 1952, se creó la filial ucraniana de la Unión de Escritores Eslovacos y un año más tarde (1953), aparecía el primer almanaque ucraniano „Duklia“, que determinó y motivó la evolución ulterior de la literatura ucraniana de la Lemkia del sur. Después del vigésimo Congreso del Partido Comunista de la Unión Soviética, donde fueron criticados los métodos stalinistas de ingerencia en la vida literaria, se ve nacer en algunos escritores iniciativas creadoras. Es así como surgió la primera novela ucraniana de posguerra: „Trisčat kryhy“ de Šmaida („El hielo está quebrando“, 1958), que describe y critica los problemas de la vida cotidiana y social y cuya aparición provocó discusiones sobre el rol de la literatura en una república socialista y sobre el derecho de los escritores de confrontar a sus lectores con la verdad. A esta discusión viene ahora a mezclarse la segunda generación que había gozado de una formación universitaria en Praga, Bratislava, Kiev, Moscú y otras ciudades; esta generación se preocupa de definir nuevos objetivos para la literatura ucraniana de Eslovaquia Oriental.

La aparición de críticas literarias en esta literatura de la Lemkia del Sur, bajo la dirección de una personalidad sobresaliente, como es la de O. Zilynsky, trajo un mejoramiento de la calidad literaria. Una de las pruebas de ello es el renacimiento de la literatura ucraniana de la Lemkia del Sur en la „Primavera de Praga“, cuando la literatura se enriqueció con obras de calidad superior, de autores tales como S. Hostiniak, J. Šelepec, E. Biss, F. Lazoryk, M. Drobniak, etc.

El destino de la población ucraniana de los Cárpatos se refleja claramente en las obras de I. Macynsky, M. Šmaida, V. Zozuliak, entre otros, obras que hemos analizado bajo este aspecto en nuestro trabajo. En los años 1967—1969, la literatura ucraniana de la Lemkia del Sur presentaba un desarrollo prometedor en todos los géneros (del más simple bosquejo en prosa hasta la novela larga, pasando por la poesía y el teatro).

El crecimiento cualitativo y cuantitativo de la literatura ucraniana de Eslovaquia Oriental fue interrumpido después de la invasión del país por las tropas del Pacto de Varsovia y la ocupación de toda Checoslovaquia por la Unión

Soviética; la ocupación no sólo significó el fin de la vida literaria ucraniana, sino también los licenciamientos, la prisión, la exclusión de la Unión de Escritores, la prohibición de publicar y otras persecuciones que afectaron a una gran parte de los intelectuales. Esto afectó a más de la mitad de los hombres de letras ucranianos que habían aportado una contribución esencial al desarrollo de su literatura y trabajado de una manera meritoria por su enriquecimiento: por ejemplo, M. Šmáida, E. Biss, J. Bača, J. Šelepec, V. Dacey, A. Červenjak, O. Zilynsky (fallecido), P. Muraško, M. Mušynka, V. Turok, I. Macynsky, S. Hostyniak, etc., quienes fueron total o parcialmente privados de su participación en la vida cultural y particularmente en la vida literaria.

No es de extrañar, por lo tanto, que no ha aparecido en los diez últimos años en la literatura ucraniana ningún cuento largo o novela de importancia, pese a que la redacción ucraniana de la Editorial Pedagógica Eslovaca de Prešov publicó en el interín numerosos volúmenes, que comprendían poesía, relatos, novelas y obras de teatro. El trabajo presentado aquí no sólo analiza las fuerzas móviles de la literatura ucraniana de Eslovaquia Oriental, sino que muestra también el destino trágico de algunos escritores de la minoría ucraniana de Checoslovaquia y explica las difíciles condiciones de vida que se le están imponiendo.

Actualmente se observa en la literatura ucraniana de los Lemkos de Eslovaquia Oriental un estancamiento que revela un retorno a la época staliniana, con la diferencia de que el nombre de Stalin ha sido reemplazado en los llamados „poemas“ y „obras en prosa“ por el de Lenin y del partido Comunista. La lucha de la minoría ucraniana de Eslovaquia Oriental no ha cesado, pero se ha transformado; esta minoría no está luchando ya por su conciencia nacional sino por su supervivencia, lo que está estrechamente relacionado con el desarrollo de su literatura.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Андрієнко, Й. 123.
 Антонич, Богдан 8, 41.
 Атаманюк, В. 32, 120.

Б

Бабин, Іван 31, 59-60, 126, 155.
 Байцура, Іван 112, 113, 115, 116, 117, 140, 167, 168.
 Байцура, Тамара 140.
 Балагурі, Е. А. 140.
 Балєга, Юрій 123, 145.
 Балудянський, М. 171, 175, 179, 183.
 Барна, Федір 132, 145.
 Баушенко, Анатолій 145, 156.
 Бача, Юрій 28, 29, 31, 43, 49, 58-59, 71, 82, 88, 96, 97, 98, 101, 102, 103, 110, 112, 115, 117, 118, 119, 121, 122, 124, 125, 126, 129, 130, 132, 133, 134, 136, 137, 139, 144, 155, 164, 168, 174, 177, 182, 186.
 Безніско, Євген 110.
 Бєскид, А. 12.
 Bestaux, Eugéne 139.
 Белоусов, В. 113.
 Бідзіля, В. І. 140.
 Біленький, Я. 145.
 Біляк, Василь 168.
 Бірчак, Андрій 124.
 Бісс (Капішовська), Єва 29, 71, 73, 91-92, 104, 105, 106, 107, 129, 131, 136, 137, 146, 153, 154, 156, 173, 174, 177, 181, 182, 185, 186.
 Бобак, Мілан 31, 60, 61, 67, 68, 127, 145, 148, 149, 151, 156.
 Бобонич, Ганна та Петро 145.
 Боднар, Ілько 118, 132, 154.
 Болєк, Антон 136.
 Бондар, Андрій 165.
 Борканюк, Олексій 140, 168.
 Боролич, Юрко 26, 71, 73, 84-89, 90, 91, 97, 108, 119, 130, 147, 148, 152, 156.
 Брежнев, Л. І. 109.
 Brož, Aleš 13, 114, 140.
 Бунганич, Петро 145.

В

Ванат, Іван 112, 113, 114, 143, 167.
 Varsik, V. 143.
 Вархола, Василь 137.
 Вар'ян, Надя 72, 102, 104, 135.
 Васько, К. 154.
 Венелін, Юрій 140.
 Винниченко, Володимир 110.
 Віцо, Степан 117, 167.
 Віцо, Федір 164.
 Волконський, А. М. 144.
 Волох, Юрко 60, 68, 127, 128.
 Волощук, Ілля 31, 123, 129, 131, 136, 144, 153, 154.

Г

Гайний, Віктор 31, 50, 54-55, 67, 105, 107, 124, 125, 137, 147, 148, 158.
 Галай, Люба 32, 69, 70, 136, 158.
 Галушка, Людвіг 131, 134, 146, 158.
 Галчак, Ганна 71, 96, 99-100, 104, 132, 134, 158.
 Ганущин, Степан 71, 96, 100, 105, 107, 134, 158.
 Гапак, Павло 140, 146.
 Гапак, Степан 166.
 Гараксим, Людовіт 112, 140, 141.
 Hartl, Antonín 120, 141, 146.
 Hvišč, Jozef 147.
 Гвозда, Микола 118, 119, 132, 154, 159.
 Герасименко, В. 147.
 Гецик, О. 147.
 Гиряк, Михайло 143, 147, 159, 164, 166.
 Гиряк, Наталія 60, 126, 149.
 Гірка, Іван 31, 147.
 Гнатюк, Назар 132, 150, 152, 155, 158.
 Главачек-Головаченко, Федір 141.
 Главата, Федір 123.
 Hodnett, Grey 168.
 Nöhne, Heinz 141.
 Голєнда, Йолана 31, 147.
 Головацький, Яків 139, 147.
 Головаченко, Федір 147.
 Hogaček, A. 141.
 Горбач, Анна-Гая 120.

Гошко, Ю. М. 141.
Гостиняк, Іван 124.
Гостиняк, Степан 29, 32, 57, 60, 61-63,
102, 103, 126, 127, 134, 135, 137, 145,
153, 155, 158, 173, 174, 177, 181, 182,
185, 186.
Грбар, Олег 147, 153.
Гранчак, Іван 141.
Гриць-Дуда, Іван 31, 32, 48-49, 72, 73,
90-91, 96, 116, 123, 131, 136, 137, 146,
148, 151, 153, 154, 159, 166.
Гурбан-Валянський, Светозар 141.
Húsek, Ján 114.
Гуцало, Євген 98.

Г

Галайда, Ілля 31, 47, 57-58, 96, 97, 101,
103, 123, 124, 125, 126, 127, 131, 134,
146, 147, 148, 151, 157, 163.
Gavazzi, M. 140.
Геник-Березовська, Зінаїда 118, 122,
146.
Геровський, Георгій 140.
Goldberger, T. 168.
Гондор, Федір 146.
Гренджа-Донський, Василь 31, 32, 33-
35, 84, 105, 106, 119, 120, 137, 149, 150,
151, 153, 158.
Grivna, Vasil' 140.
Гула, Іван 124.
Гула, Петро 31, 50, 55-57, 119, 124, 125,
127, 146, 147, 148, 158.

Д

Данилак, Міхал 140, 167.
Дачей, Василь 29, 71, 96, 98, 99, 102,
105, 107, 116, 129, 133, 137, 145, 148,
157, 165, 173, 177, 181, 182, 185, 186.
Дацко, Юрій 133, 136, 157.
Де Пуле, М. Ф. 140.
Дзюбко, І. С. 168.
Добош, Степан 31, 145.
Добровський, Йозеф 152.
Добрянський, Адольф 145, 146.
Довгович, Левко 105.
Довженко, Олександр 133.
Долгош, Іван 122, 146.
Дорошенко, Дмитро 139.
Дробняк, Михайло 29, 32, 60, 61, 64-
66, 72, 102, 103, 104, 105, 107, 126, 127,
135, 145, 152, 157, 173, 177, 181, 185.

Дубай, Михайло 140, 168.
Дубчек, Олександр 168.
Дулеба, Андрій 165.
Дуркот, Павло 124.
Дуфанець, Марія 118, 119, 132, 146,
149.
Духнович, Олександр 118, 147, 155,
173, 177, 181, 185.
Дуцар, Андрій 117, 165.

Є

Єдинак, Андрій 141.
Єсенін, Сергій 56

Ж

Жак, Іван 26, 132, 145, 153, 164.
Жаткович, Григорій 12, 113.
Žegus, Ivan 139.
Жидовський, Іван 144.
Жідлицький, Вацлав 118, 155.
Zawadowski, Z. 144.

З

Заклинський, Корній 112, 144, 150,
155.
Заливаха, Опанас 110.
Збіглей, Йосиф 31, 57, 124, 125, 145,
148, 164.
Zvara, Juraj 144.
Зілинська, Людмила 100-101, 134, 154,
164.
Зілинський, Орест 29, 31, 43, 91, 98,
99, 101, 103, 110, 112, 118, 119, 120,
122, 123, 124, 126, 127, 128, 130, 131,
133, 134, 135, 149, 150, 155, 173, 177,
181, 182, 185, 186.
Зозуляк, Василь 34, 71, 73, 74-78, 83,
89, 90, 97, 105, 106, 107, 129, 136, 137,
148, 150, 153, 154, 164, 173, 177, 181,
185.

І

Іванчов, Федір 26, 34, 71, 73, 84, 89-90,
91, 105, 112, 120, 121, 130, 131, 132,
147, 148, 149, 150, 152, 153, 159.
Ілько, В. 141, 167.
Ілюк, Мирослав 31, 131, 147.

Ї

Їрасек, Алоїс 120.

И

Йогансен, Михайло 122.

К

Кантуляк, Михайло 168.

Капішовський, Василь 113, 121, 147, 167.

Карабелеш, Андрій 26, 31, 32, 46, 57, 122, 123, 134, 151, 152, 154, 155, 160.

Караман, Василь 141.

Каршко, Андрій 166.

Кафка, Франц 99, 133.

Качалуба, Михайло 31, 47, 96, 123, 158, 159.

Kwilecki, A. 141.

Киндя, Іван 26, 107, 119, 132, 160.

Кірещ, Іван 124.

Кліма, Іван 167.

Коваль, Віктор 168.

Ковач, Андрій 112, 115, 139, 141, 148, 168.

Ковач, Ф. 31, 48, 78, 91, 98, 99, 112, 118, 119, 123, 124, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 148, 168.

Ковтан, П. 167.

Koegler, Franz 13, 114.

Колесса, О. 148.

Колинчак, Юрко 118, 132, 160.

Коломієць, І. 112, 139.

Коман, Василь 129, 136, 148, 166.

Копчак, Віктор 131, 132, 161.

Королева, Наталена 122, 149, 152, 160.

Корятювич, Федір 85, 106.

Костка-Нейман, Станіслав 133.

Костра, Ян 133.

Костюк, Юрій 166.

Котляревський, Іван 155.

Коцур, Ганна 32, 60, 68, 69, 127, 149, 160.

Кочемба, Василь 160.

Кошелівець, Іван 120.

Кралицький, Анатолій 141, 154.

Краль, Янко 154.

Красовський, Юрій 7, 141.

Крижанівський, Степан 61, 126.

Ксеняк, Микола 96, 100, 134, 146, 147, 160.

Кульмів, Васько 149.

Кундрат, Юрій 31, 66, 70, 100, 112, 118, 123, 126, 127, 128, 129, 131, 133, 134, 137, 148, 166.

Kurimsky, J. 120, 149.

Кусько, Андрій 72, 73, 92-93, 131, 132, 146, 151, 152, 153, 160, 173, 176, 181, 185.

Kutzner, E. G. 141.

Л

Лабощ, Федір 141.

Лазорик, Федір 26, 27, 29, 31, 32, 34, 35-41, 46, 73, 93, 112, 120, 121, 122, 124, 132, 144, 146, 147, 148, 149, 151, 152, 153, 160, 173, 176, 181, 185.

Лаката, Василь 149.

Lewytkuj, Bogys 117, 141.

Ленін, В. І. 76, 109, 151, 174, 178, 182, 186.

Липовецька, Олена 124.

Лодій, Петро 171, 175, 179, 183.

Любимов, Володимир 166.

Лялько, Михайло 160.

Лугова, Л. 123.

М

Magosi, Paul R. 112, 113, 139, 142.

Мазуркевич, О. 149.

Мацу, Pavel 142.

Макара, Степан 31, 50-53, 57, 124, 137, 146, 147, 153, 161.

Маркович, Павло 149, 166.

Марунчак, Михайло 142.

Марчук, І. 110.

Матяшовська, Юстина 119, 132, 147, 161.

Мацінський, Іван 26, 27, 29, 31, 32, 34, 37, 41-46, 52, 57, 71, 73, 93-94, 103, 105, 106, 107, 110, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 127, 128, 129, 132, 134, 136, 137, 142, 145, 146, 149, 151, 154, 155, 161, 163, 166, 168, 173, 176, 181, 182, 185, 186.

Мельникова, І. Н. 113.

Мельник, Іван 118, 132.

Мельник, Василь 142, 149.

Мельниченко, М. 149.

Микитась, Василь 150.

Микитенко, Олег 150.

Миндош, Михайло 113, 142, 168.

Мишанич, О. 120, 150.

Мнячко, Ладислав 167.

Мольнар, Лариса 71, 96, 99, 104, 133, 146, 149, 161.

Мольнар, Михайло 28, 31, 33, 35, 118, 119, 120, 121, 124, 129, 142, 149, 160.

Молотов, В. М. 116.
Москвич, Юрій 131, 132, 148, 161.
Мосоряк, Йосиф 131, 132, 150, 151,
161.
Мулик, Йосиф 32, 69, 70, 72, 102, 103,
104, 128, 136, 166.
Муличак, Юрій 74, 129, 150.
Мундяк, Марія 122.
Мурашко, Павло 31, 110, 150, 174, 177,
182, 186.
Мушинка, Микола 31, 110, 120, 150,
166, 174, 177, 182, 186.

Н

Неврлі, Микола 31, 109, 119, 120, 129,
139, 150.
Невицька, Ірина 26, 151, 162.
Немет, Мирослав 32, 60, 61, 66-67, 102,
103, 104, 127, 135, 148, 152, 162.
Новак, Іван 26, 107, 132, 149, 152.
Новоместський, Лацо 149.
Няхай, Маруся 32, 69, 70, 128, 134, 146,
148, 162.

О

Ольбрахт, Іван 120, 153.
Олесь, Олександр 109.
Олеяр, Янко 142.
Онуляк, С. 26.
Орміс, Ян 169.

П

Павлович, Олександр 153, 173, 177,
181, 185.
Пагіря, Василь 120, 123, 151.
Пажур, Олена 121, 139, 151.
Пажур, Степан 112, 115, 131, 142, 151.
Пальок, В. В. 139.
Paňkevuč, Ivan 142.
Параска, Марія 72, 102, 104, 131, 135,
151, 162.
Пежанський, Володимир 142.
Пеняк, С. І. 140.
Пестременко, Андрій 72, 96, 97, 101,
118, 120, 134, 139, 151, 162.
Pěška, Zdeněk 113, 114, 142.
Питель, Михайло 73, 94, 132, 152, 162.
Пиханич, Іван 136.
Пінчук, Степан 122, 151.
Пірош, С. 151.
Плавка, Андрей 133.
Pléva, Ján 142.

Попович, Михайло 143.
Potichnyj, Petro 168.
Прокипчак, Іван 71, 73, 92, 105, 112,
132, 147, 149, 151, 153, 162, 166, 173,
176, 181, 185.
Пушкар, Емілія 69, 128.
Пушкін, Олександр 46.
П'ещак, Іван 166.

Р

Регула, Мілан 60, 68, 127, 149.
René, M. 143.
Repčak, Jozef 139.
Рильський, Максим 28, 63.
Ричалка, Михайло 118, 166, 169.
Родак, Іван 95, 105, 107, 132, 153, 162.
Роман, Михайло 29, 31, 38, 40, 112, 118,
119, 121, 123, 124, 126, 127, 128, 129,
131, 132, 133, 137, 151.
Рудловчак, Андрій 137.
Рудловчак, Олена 31, 106, 112, 118,
136, 137, 143, 145, 152, 164, 166.
Русинко, Микола 143.

С

Сабадош, Михайло 72, 95, 131, 132,
147, 148, 149, 163.
Салак, Михайло 124.
Свобода, Людвіг 17, 115, 143, 154.
Сердула, Анастасія 131, 153.
Сидор-Чарторийський, Микола 7.
Сильвай, Іван 163.
Сисак, Володимир 124.
Сисак, Мирон 31, 74, 129, 136, 153.
Сірка, Йосиф 115, 118, 120, 134, 139,
153.
Skrip, Vasil 168.
Слобашпицький, Анатолій 124, 163.
Слобашпицький, Аркадій 124.
Соболевський, А. 143.
Сович, Олена 124.
Солженіцин, Олександр 58.
Співак, В. І. 143.
Ставровський, Омелян 7, 143, 168.
Ставровський-Попрадов, Юрій 146,
147.
Стадниченко, Ю. 153.
Сталін, Й. В. 31, 33, 49, 173, 174, 176,
178, 181, 182, 185, 186.
Стерчо, Петро 113, 114, 115, 143.
Стефан, Августин 113.
Стефанік, Василь 100.

Стефанко, Андрій 115, 163.
Субота, Ірина 163.
Сухий, Степан 32, 69, 89, 128, 136, 153,
164.

Т

Тайтак, В. 143.
Тарнович, Юліян 7.
Тичина, Павло 38.
Тіхий, Франтішек 150.
Тихий, Франьо 154.
Товт, Олександр 115, 154, 164, 168.
Томан, Микола 118, 132.
Турок, Василь 31, 83, 101, 110, 118, 129,
130, 131, 134, 135, 136, 154, 167, 174,
177, 182, 186.

У

Українка, Леся 41, 62.
Урам, Павло 167, 168.

Ф

Фальківський, Дмитро 109, 122.
Фаринич, Олексій 47, 58, 123, 146.
Федор, Вікентій 136, 165.
Фельбаба, Йосиф 116, 136, 165, 168.
Феньо, Іван 124.
Фещенко, М. 146.
Фірлінгер, З. 116.
Fischer, Adam 140.
Франко, Василь 105, 107, 146, 166.
Франко, Іван 41.

Х

Charvat, V. 140.
Хаутур, Ганна 32, 69, 70, 128, 164.
Хома, Василь 31, 118, 119, 129, 130,
154.
Хоменко, Я. 120.
Хохолоуш, Володимир 124.

Ц

Цапцара, А. 118, 132.
Цимбора, Юрій 165.

Ч

Чорняк, Іван 124, 157.
Чаварга, Ганна 132.
Червеняк, Андрій 29, 30, 31, 38, 41,
42, 50, 57, 61, 63, 96, 97, 110, 118, 119,
121, 122, 124, 125, 126, 133, 136, 145,
157, 173, 174, 177, 181, 182, 185, 186.
Чичвак, Іван 124.
Чорний, Іван 168.
Чорний, М. 168.
Чума, Андрій 115, 165.

Ш

Шафарик, П. Й. 124.
Шевченко, Тарас 41, 46, 53, 56, 62, 86,
87.
Шевченко, Ф. П. 143.
Шелепець, Йосиф 29, 31, 49, 50, 52-54,
57, 66, 72, 90, 96, 97, 98-99, 102, 103,
110, 118, 120, 121, 122, 124, 126, 127,
131, 132, 133, 134, 137, 146, 147, 148,
152, 163, 173, 177, 181, 185.
Sefránek, J. 143.
Шима, П. 153.
Шковран-Михалик, Світлана 32, 69,
70, 102, 103, 104, 128, 135, 163.
Шкурло, Михайло 102, 103, 104, 135,
163.
Шлепецький, Андрій 153, 164, 165.
Шмайда, Михайло 29, 71, 73, 78-84,
89, 90, 97, 105, 107, 129, 130, 137, 145,
146, 149, 151, 153, 154, 163, 167, 173,
177, 181, 185.
Штець, Микола 115, 119, 139, 153, 166.
Шульга, І. 168.
Шуркала, Ярослав 153.

Ю

Юртин, Василь 118, 132.

Я

Яновський, Юрій 133.
Янцура, Тетяна 135, 136.
Ярмак, Леся 32, 69, 70, 104, 128, 135,
159.

